



TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

La mijlocul secolului al XVIII-lea, viața politică și socială a românilor din Transilvania a fost străbătută de frământări venite din sfera confesională. Amurgul dramatic al păstoriei lui Inochentie Micu-Klein, autoexilat la Roma din 1744, s-a petrecut pe fundalul unei crize a politicii Curții de la Viena de a reforma sistemul feudal al Transilvaniei, prin unirea românilor din interiorul arcului carpatin cu Biserica Catolică, idee gândită o dată cu consolidarea stăpânirii asupra principatului.¹ Soliditatea ideologică a intenției imperiale în sensul implicării populației românești, net majoritare, în schema jocului politic transilvan este oglindită de diploma *Secunda Leopoldina* din 1701,² unde se postulează teza revoluționară a ridicării românilor la calitatea de cetățeni egali, din punct de vedere constituțional, cu practicanții unei religii recunoscute de vechile constituții ale țării. Desigur, emanciparea civică urma să-i privească doar pe uniți, dar, în lumina hotărârii Sinodului din 4 – 5 septembrie 1700, unde au subscris unirea 1.563 de preoți, unii chiar din afara granițelor de atunci ale Transilvaniei,³ noua stăpânire habsburgică vedea cu ochi optimiști un viitor catolic generalizat pentru românii porniți pe acest nou drum, pe care îl sugera mersul istoriei centro-europene. Episcopii uniți, începând chiar cu Atanasie Anghel, i-au socotit trecuți la unire pe toți românii din Transilvania, „din felul cum a fost compus sinodul de unire”,⁴ și i-au considerat impostori sau tulburători ai liniștii publice pe cei care s-au ridicat împotriva actului de la 1700. Pe această percepție de demers național unitar s-a întemeiat Inochentie Micu-Klein atunci când a convertit unirea religioasă în instrument de luptă politică,⁵ el însuși fiind „întemeietorul politicii naționale românești”.⁶

Experimentul politic inochentian este un subiect care i-a interesat pe istorici încă din vremea Școlii Ardelene. Samuil Micu notează cum că Inochentie milita ca „tot neamul românesc să fie primit întră moșteani și întră fiii țerii și să nu se socotească numai tolerat”.⁷ Sintagma „tot neamul românesc” trădează aceeași viziune a unirii generalizate, pe de o parte, pe de alta cunoașterea faptului că Micu-Klein s-a situat pe poziția revendicării maxime promise prin punctul 3 al *Secundei Leopoldine*: spargerea constituției medievale a Transilvaniei în favoarea românilor. Era tocmai lucrul cu neputință în condițiile care au caracterizat păstoria efectivă a primului episcop de la Blaj (1732 – 1744). Bazele legale ale integrării principatului în structura imperiului lui Leopold I se regăseau în diploma imperială din 4 decembrie 1691, cu valoare de constituție, a cărei coloană vertebrală este păstrarea neatinsă a sistemului celor trei națiuni „regnicolare”, cu excluderea pe mai departe a românilor din viața politică.⁸ La intrarea episcopului român în arena politică, suscitând mesajele favorabile pentru români ale *Secundei*, toate structurile medievale ardelenene erau conservate în baza mai vechii diplome din 1691. În situația în care două elaborate ale împăratului mort de câteva decenii se băteau cap în cap, rămânea ca rezolvarea să vină din partea raportului de forțe local și a noii configurații macropolitice din Imperiu. Cunoscutele sale acțiuni,⁹ menite să realizeze scopul emancipării românilor ardeleni prin organizare bisericească, așezăminte culturale și școli, în final prin recunoaștere și integrare politică, au stârnit un val uriaș de opoziție și ură din partea Stărilor și Ordinelor „constituționale”, speriate de perspectiva trezirii unei forțe greu de estimat pentru viitor. Istoricul ungar Benedek Jancsó exprimă cel mai plastic resortul intim al acestei temeri, într-un capitol dedicat lui Inochentie: „Educația aprinde în sufletele oamenilor acea prometeică scânteie care face din mulțimi popoare și din popoare națiuni”.¹⁰ Scânteia prometeică menită să constituie temelia edificării naționale a românilor era conștiința originii, vechimii și primatului numeric, realități pe care episcopul de la Blaj voia să le implice în partitura politică din principat, rezemat pe apartenența poporului său la religia catolică

¹ D. Prodan, *Suplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 136.

² Din ampla literatură dedicată acestui document crucial pentru istoria românilor vezi, selectiv, Andreas Freyberger, *Historica relatio Unionis Walachicae cum Romana Ecclesia. Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu Biserica Romei*, text îngrijit după manuscris inedit, versiune românească și studiu introductiv de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1996; Samuil Micu, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII*, lucrare manuscrisă, p. 362-372; idem, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, București, 1995, p. 272-283, 403-405; Johann Hintz, *Geschichte des Bisthums der griechisch-nicht-unirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen*, Sibiu, 1850, p. 99-106; Joseph Fiedler, *Die Union der Walachen in Siebenbürgen unter K. Leopold I*, în „Sitzungsberichte der philosophisch – historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, 27-ter Band, 1858, Heft I, pp. 350-382, p. 376-380; Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandum historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*, I, Oeniponte, 1885, 292-301; Kurt Wessely, *A doua Diplomă leopoldină*, București, 1938 (extras din „Analele Academiei Române”, Seria III, tom. XX, Memoriile secțiunii istorice, mem. 12); D. Prodan, *Suplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 144-147.

³ Lista protopopilor care au semnat actul „unirii desăvârșite” (*perfecta unio*, după expresia lui Samuil Micu), alături de numărul preoților pe care i-au reprezentat la sinod, la Samuil Micu, *Brevis historica notitia...*, p. 353-356; idem, *Istoria românilor*, II, p. 267-269; August Treboniu Laurian, *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, III, 1846, p. 310-311; idem, *Documente istorice despre starea politică și ieratică a românilor din Transilvania*, Viena, 1850, p. 166-168; Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodali ale beserecei române de Alba Iulia și Făgăraș*, II, Blaj, 1872, p. 116-118; Nicolaus Nilles, *op. cit.*, I, p. 249; Gheorghe Popovici, *Uniunea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, p. 127-128; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. I. (1697 – 1744)*, în „Bună veste”, Roma, XV, 1976, nr. 1-2, p. 53-54.

⁴ Zenovie Păclișanu la *loc. cit.*, p. 54.

⁵ D. Prodan, *Supplex...*, p. 199.

⁶ Jancsó Benedek, *A román nemzetiség törekvések története és jelen állapota*, I, Budapesta, 1896, p. 701.

⁷ *Istoria românilor*, II, p. 302.

⁸ Vezi textul latin al diplomei la George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, I, Sibiu, 1889, p. 692-697 iar traducerea românească în ediția a doua a lucrării (I, Brașov, 1993), p. 688-693.

⁹ Sintetizate de Francisc Pall în lucrarea *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745 – 1768*, I, Cluj-Napoca, 1997, p. 1-26.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 702.

regentă în Imperiu. Unirea cu Roma era însă un fenomen recent și vulnerabil în fața vechii colaborări a reformatilor la nivelul politicii înalte din Transilvania, unde corpurile legiuitoare (Dieta) erau alcătuite aproape exclusiv din acatolici: unguri calviniști și unitarieni și sași luterani. Ierarhul român făcea și el parte din Dietă, în urma decretului împăratului Carol VI, din 11 decembrie 1732,¹¹ însă singurătatea lui într-o mare de dușmani era tragică. În fața avalanșei de revendicări ale sale ca „deputat al națiunii române” cum îl numește în ghilimele istoricul Benedek Jancsó,¹² dietalii de la Sibiu reacționează ca un organism de respingere în bloc. Istoricul sas Johannes Höchsmann evocă într-un studiu al său¹³ una dintre metodele de a-l intimida pe românul incomod. Pentru că nu voia să vorbească în limba maghiară, „limba de obște folosită în Dietă”, ci vorbea în latină, deputații izbucneau în râs la fiecare frază a lui, cea ce „îl aducea în mare tulburare, încât uita complet cuvintele următoare”. Uneori – spune istoricul amintit – ei ascultau cu prefăcută atenție, pentru ca „dintr-o dată să erumpă din toate băncile hohotele de râs reprimat”.

O întreagă istoriografie s-a scris despre eșecurile lui Inochentie în lupta pentru drepturile românilor ardeleni,¹⁴ în paralel cu marile sale realizări în plan ecleziastic, între care cea mai importantă este desigur întemeierea Blajului, cu toate structurile sale de centru spiritual românesc.¹⁵ Între conștiința de lider al unei uriașe mase de locuitori (Episcopia Făgărașului era cea mai întinsă eparhie catolică din Europa) și imposibilitatea de a stabili un dialog constructiv cu forurile politice ale Transilvaniei, Inochentie se adresează direct autorității imperiale de la Viena, pe seama căreia înaintează un număr mare de „instanții”, memorii trimise cu ocolirea obtuzelor Stări și Ordine de acasă. Cel mai important este memoriul din 1743, intitulat premonitiv chiar *Supplex Libellus*,¹⁶ în care se regăsește întregul eșafodaj de idei pe care își întemeia episcopul român pachetul de revendicări pe seama conaționaliilor săi, numiți în document „natio Valachica”, națiunea română. Trebuie precizat aici faptul că Inochentie purta această conchistă istovitoare ca ierarh catolic, încrezător în sinceritatea și vigoarea promisiunilor enunțate de împăratul Leopold I la data perfectării Unirii cu Roma, mai cu seamă a celor cuprinse în *Secunda Leopoldina*. Acest act controversat – o gafă politică după părerea istoricului ungar Zoltán I. Tóth¹⁷ – a fost ocultat, sabotat și negat chiar în existența lui vreme de decenii,¹⁸ românii înșiși găsimu-i cusururi legate de dignitatea bisericii lor.¹⁹ Și iată-l acum pe cel dintâi om politic modern din istoria românilor, Inochentie Micu-Klein, întemeindu-și întreaga luptă politică pe stipulațiile diplomei din 1701. Memoriul său amintit este în cea mai mare parte o iterare a prevederilor acesteia, pe care se bazează apoi lungul șir al revendicărilor românești, de o mare diversitate, începând cu starea clerului, bisericilor și școlilor și terminând cu cererea imperioasă ca românii să fie înartaculați în constituția principatului ca a patria națiune.²⁰

Neglijată până la Inochentie sau lipsită de promotorii competenți, calea politică leopoldină de remediere a situației românilor ardeleni se însinuează prin el cu tărie, devenind baza metodologică a luptei sale naționale. Șeful spiritual al neocatolicilor români din Transilvania voia să vadă transpuse în fapte promisiunile imperiale de la 1701, cu alte cuvinte respectarea „contractului” pe care Atanasie Anghel îl încheiase cu aula vieneză în februarie – martie 1701.²¹ Pe această linie pur diplomatică episcopul român a comis o greșeală care se poate atribui lipsei de experiență sau insuficienței baze informaționale. Entuziasmul habsburgic față de Unirea românilor s-a consumat o dată cu domniile cezarilor Leopold I și Carol VI, acesta din urmă fiind autorul mănoasei donații din 1738, prin care Episcopia Făgărașului a românilor uniți primește feuda Blajului împreună cu castelul.²² Din toamna anului 1740 la Viena domnea însă împărăteasa Maria Tereza, al cărei acces la tron s-a datorat în bună parte ajutorului unguresc. Este notorie în rândul istoricilor scena de melodramă ieftină din Dieta de la Bratislava, ținută în toamna anului 1741, unde nobilimea ungară, cumpănindu-și corect interesele, se hotărăște să o ajute militar pe ambițioasa prințesă împotriva unei Europe ostile, cu faimoasa lozincă „*Vitam et sanguinem pro rege nostro Maria Theresia!*”²³ Maria

¹¹ Cf. Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVI, 1977, nr. 3-4, p. 12.

¹² *Op. cit.*, p. 678-679.

¹³ *Studien zur Geschichte Siebenbürgens au dem 18 Jahrhundert*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, XVI, 1880, p. 28-157.

¹⁴ Dintre cele foarte importante amintim doar: Samuil Micu, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII*, lucrare manuscrisă, p. 379-380; idem, *Istoria românilor*, p. 302; George Bariț, *Părți alese...*, I, p. 416-418; Jancsó Benedek, *A román nemzetiség története...*, I, p. 665-702; Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900; Gheorghe Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, I-II, Sibiu, 1920*, I, p. 126-137; Victor I. Oprea, *Viața de luptă și mucenicie a episcopului român unit Ioan Inochentie Micu (1730-1751)*, Deva, 1940; Corneliu Albu, *Pe urmele lui Ion-Inocențiu Micu-Klein*, București, 1983; D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 158-198; Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745 – 1768*, I-III, Cluj-Napoca, 1997, pass.

¹⁵ Ioan Chindriș, *Blajul iluminist. O analiză a structurilor culturale*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXIII, 1980, p. 187-208.

¹⁶ Publicat de D. Prodan în *Supplex Libellus...*, p. 435-454.

¹⁷ *Az erdélyi román nacionalismus első százada 1697 – 1792*, Budapeste, 1946, p. 43.

¹⁸ Interesant este faptul că *Secunda* era pe cale de a rămâne un mit istoriografic, dacă nu se descoperea și publica, spre mijlocul secolului trecut, originalul diplomei, de către istoricul austriac Kurt Wessely (v. *A doua Diplomă leopoldină*, București, 1938; extras din „Analele Academiei Române”, Seria III, tom. XX, Memoriile secțiunii istorice, mem. 12). O ediție recentă după manuscris din 1702 la Andreas Freyberger, *Historica relatio Unionis Valachicae cum Romana Ecclesia. Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu Biserica Romei*, ediție îngrijită după text inedit de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1996, p. 99-111.

¹⁹ D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 146.

²⁰ „Etiam natio nostra pro 4^a recepta natione in Transylvania, et partibus eidem annexis diplomtice declaretur”.

²¹ Andreas Freyberger, *Historica relatio...*, p. 20-22; 77-111.

²² Textul latin la îndemână al diplomei de donație din 21 august 1738 se găsește la Samuil Micu, *Istoria românilor...*, II, p. 307-312. Traduceri românești: Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, III, București, 1969, 363-370 și Samuil Micu, *ibid.* p. 293-298.

²³ Vezi George Bariț, *Părți alese...*, I, p. 354-355. Cf. și D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 163.



Petru Pavel Aron

Tereza a fost, totuși, destinația celor mai vehemente memorii și contestații ale lui Inochentie, între care și fulminantul act *Supplex Libellus* din 1743. Catholică ferventă, împărăteasa nu putea trece, în sprijinirea revendicărilor românești, pragul ce ar fi situat-o în postura de ingrată față de națiunea care i-a asigurat urcarea pe tron: ungerii. Seria intervențiilor lui Micu-Klein sunt dublate la Viena de tot atâtea „analize” a acestora de către Cancelaria Aulică a Transilvaniei, alcătuită în totalitate din nobili unguri, ca atare adversari din start ai revendicărilor românești. Atitudinea acestora era în mod firesc duplicitară, între aplicarea formală a birocrăției diplomatice vieneze și sprijinirea discretă a stavilei pe care Dieta ardeleană o pune în fața oricărui gest în favoarea românilor. Atitudinea deputaților din Dietă, la rândul ei, își avea rădăcinile în ura de sorginte medievală a ungarilor față de români, ură pe care mai vechiul cronicar Mihály Cserei o exprima în aserțiunile sale referitoare la unirea acestora cu Roma, unire căreia îi reproșează că „așează în rândul celorlalte Stări acea străină și netrebnică națiune valahă”.²⁴ În anul maximului efort politic al lui Inochentie, 1744, aceeași atitudine o găsim într-un memoriu al baronului Ștefan Daniel de Vargyas, *De intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis curativis meditatio*,²⁵ despre relele interne ale Transilvaniei și remedierea acestora, întocmit pe seama Dietei din acel an. Textul lui Vargyas, percutant și categoric, trădează îngrijorarea în fața eventualității ca mersul lucrurilor să introducă „acea abjectă plebe valahică” (*illam abiectamque plebem Valachicam*) în rândul națiunilor constituționale ardelenne, deci în fața aplicării punctului 3 din *Secunda* împăratului Leopold I. Sesiunea dietală de la Sibiu din 1744 marchează momentul, nefast pentru Inochentie, când lipsa de înțelegere a Mariei Tereza față de demersurile episcopului român²⁶ se întâlnește și coincide cu atitudinea ostilă a Stărilor, ducând la confirmarea tuturor hotărârilor care anulau strădania acestuia de a ameliora starea politică a națiunii sale. Articolul VI al Dietei taie pentru totdeauna calea românilor spre aplicarea articolului 3, restrângând precarele beneficii sperate prin Unirea cu Roma la admiterea drepturilor debilei nobilimi române și ale preoților uniți.²⁷ Aici își are sfârșitul specioasa cale leopoldină de luptă națională purtată de Inochentie Micu-Klein, iscată din larghețea unui cezar puternic în Europa, dar nu și în cerbicoasa „zonă de recuperare” din estul Imperiului, în Transilvania.²⁸

Sfârșitul dramatic al zbuciumului inochentian este arhicunoscut. Chemat la Viena în vara anului 1744, după ani de zile în care tulburase atmosfera politică prin implicarea problematicii românești, episcopul intuiește corect finalul carierei sale, din gesturile ce colorau atitudinea oficialităților față de el. Pentru a evita scenariul unei anchete al cărei final primejdios îi era limpede, pleacă pe furiș la Roma, într-un autoexil care va dura până la sfârșitul vieții.²⁹

Inochentie Micu-Klein a fost, fără îndoială, un om providențial pentru Biserica Română Unită din Transilvania. Ne aflăm în ambianța primelor trei decenii ale unirii, când situația noii confesiuni era nebuloasă și stânjenitoare pentru autoritățile și structurile implicate în marea reformă, fie că este vorba de Curtea de la Viena, de Stările și Ordinele din principat sau de ieziuții care au fost motorul din umbră al trecerii românilor la confesiunea catolică.³⁰ După moartea „celor doi Leopold”, împăratul Leopold I (1705) și cardinalul Leopold Kollonich (1707), artizanii catolicizării Imperiului, gestionarea fenomenului istoric declanșat în rândul românilor începe să devină incomodă. Simptomul de criză a explodat după moartea lui Atanasie Anghel, în 1713, și „a aruncat Biserica Unită, încă atât de plăpândă, într-o situație deosebit de critică și precară”.³¹ O cauză mai puțin luată în seamă de istorici este ignorarea – accidentală sau intenționată – a principiilor florentine după care s-a realizat Unirea de la 1700. Scaunul Papal iterase aceste principii la 1669, prin Congregația de Propaganda Fide, care tipărește cunoscutele *Monita ad missionaries in partibus orientalibus*,³² unde se regăsesc normele fixe de urmat în opera de convertire la catholicism, între care un loc important îl ocupă respectarea ritului și disciplinei bisericilor orientale.³³ Catholicii de rit latin din Transilvania sunt însă înclinați să pună în operă mai vechile prevederi ale Conciliului Lateran II din 1215, după care unirea era de fapt o îmbrățișare totală a cutumelor occidentale, între care supunerea neoerecțiilor români jurisdicției episcopului romano-catolic de la Alba Iulia. Mai apoi, este caracteristică tuturor bisericilor criza provocată de lipsa ierarhului din fruntea unei structuri organizatorice. Degringolada de după moartea lui Atanasie a fost agravată de greutatea alegerii unei persoane competente care să continue opera începută la 1700. Pe un fond de dezorientare a românilor uniți înșiși, a fost posibilă alegerea ca episcop al greco-catolicilor a unui preot român de rit latin, Ioan Giurgiu Patachi, după o sedivacantă încurcată care a durat opt ani.³⁴ Incidentul a obligat autoritatea papală de la Roma să dispună reordinea acestuia în ritul grecesc, drept condiție a recunoașterii actului electoral. Era un precedent neplăcut Romei, care lămurește în bună parte precizarea explicită din bula „*Rationi congruit*” de la 1721, prin care se recunoaște alegerea episcopului și se înființează Episcopia Făgărașului pe seama acestuia, cum că noua dieceză

²⁴ Cserei Mihály *Historiája*, Pesta, 1852, p. 287.

²⁵ La Kelemen Lajos, *Ujabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*, Cluj, 1913, p. 175-195.

²⁶ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, Roma, XVI, 1977, nr-3-4, p. 83.

²⁷ D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 173.

²⁸ Vezi Andreas Freyberger, *Historica relatio...*, p. 21.

²⁹ Subiect tratat exhaustiv de Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745 – 1768*, I-III, Cluj-Napoca, 1997.

³⁰ Interpretat diferit, adesea în funcție de interese polemice, rolul ieziuților în realizarea unirii este relevant, cu sinceritatea vechilor mărturii, de Andreas Freyberger în cronică sa despre actul unirii (vezi Anreas Freyberger, *Historica relatio...*, pass. Vezi rolul ieziuților în debutul unirii bine descris și la Jancsó Benedek, *A román nemzetiség törekvések története...*, p. 609 sqq.

³¹ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVI, 1977, nr. 1-2, p. 29.

³² Vezi Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, I, p. 111.

³³ „Peculiare ecclesiae orientalis ritus in tota sua integritate et puritate ab unitis retinerentur et observerentur”.

³⁴ O analiză recentă la Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelenne*, Cluj-Napoca, 2001, p. 23-44. Vezi informații ample despre „incidentul” alegerii lui Giurgiu Patachi la Zenovie Păclișanu, *op. cit.*, p. 29-48.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

este o structură de rit oriental, independentă de episcopul latin al locului, și în care toate formele de activitate trebuie să se desfășoare conform canoanelor orientale, mai puțin cele patru puncte dogmatice acceptate de români la perfectarea unirii.³⁵ Însă nici constituția papală, mai mult decât corectă în conținutul ei, cu atât mai puțin păstoria lui Giurgiu Patachi, nu au reușit să așeze unirea pe un făgaș constructiv, care să mulțumească în același timp populația trecută la unire și factorii favorabili din sfera puterii politice și ecleziastice. Dimpotrivă, viața noii confesiuni românești se desfășoară între frământare adversară și nepăsare ignorantă.³⁶ De aceea, alegerea în 1729 a lui Inochentie Micu-Klein în fruntea Episcopiei Făgărașului, pe când era încă student teolog, cu sprijinul consistent al superiorului iezuiților din Transilvania, Adam Fitter,³⁷ a fost considerată ca o rezolvare fericită a problemei uniților. El întrunea toate condițiile exprese și ascunse ale factorilor implicați: era călugăr român unit de rit oriental, deci corespundea canoanelor papale, dar crescut și educat în mediu școlar iezuit,³⁸ corespunzător deci opțiunii iezuiților, care aveau un cuvânt greu în politica religioasă a Imperiului. Nu puțin a contat în receptarea pozitivă a momentului, cred unii istorici,³⁹ faptul că noul episcop provenea dintr-o zonă românească tradițională, localitatea Sadu din sudul Transilvaniei, comunitate puternică de oameni liberi, pe câtă vreme antecesorul său Giurgiu Patachi era originar dintr-un sătuleț de iobagi din zona „comitatelor ungurești”. Imaginea distorsionată negativă, nemeritată, din cazul lui Patachi, devine acum una de încredere necondiționată și de mare speranță în cazul lui Micu-Klein. Pe fondul acestui „cec în alb” se poate presupune că s-a născut și s-a dezvoltat curajul cu care el a declanșat concomitent mai multe acțiuni deodată, pentru consolidarea Bisericii Unite și pentru emanciparea românilor ardeleni. Cât timp a fost în viață împăratul Carol VI, moștenitorul firii voluntare a lui Leopold I, multe dintre demersurile lui Inochentie au fost încununuate de succes. O dată însă cu începuturile domniei Mariei Tereza, condițiile „nu erau potrivite”⁴⁰ pentru continuarea mai ales a luptei politice, și acest lucru se pare că nu l-a înțeles marele nostru arhiepiscop. Pe cât de spectaculoasă l-a fost ascensiunea până la 1740, pe atât de numeroase, obscure și eficiente s-au dovedit filierele de discreditare și sabotare a lui în tot ce a voit să facă după această dată. Una dintre ele, poate cea mai periculoasă, a fost atacul împotriva Unirii cu Roma, cu atât mai mult cu cât a antrenat în acțiune și numeroși români.

Aceștia se uniseră la 1700 în totalitatea lor, la început chiar și brașovenii, căci „toți românii o considerau (unirea – n. n.) drept operă de emancipare din brațele reci ale calvinismului”.⁴¹ Tocmai de aceea, Stările din principat, dominate masiv de reformați, declaraseră în repetate rânduri că unirea nu este fapt real, ci unul de conjunctură. Autorii potrivnici unirii, mai ales Nicolae Popea,⁴² Andrei Șaguna,⁴³ George Popovici,⁴⁴ Nicolae Densușianu,⁴⁵ Alexandru Pop,⁴⁶ Ioan Lupaș,⁴⁷ se feresc să facă vreă legătură între opoziția românilor, pe care o analizează ca pe un fenomen cu sorginte națională ivit din rândușii poporului, și opoziția calvinilor. Doi istorici angajați confesional, ungurul calvinist Benedek Jancsó și românul ortodox Silviu Dragomir, alăturați textual, dau însă pe față convenența perfectă între adversarii unirii din cele două braze și motivul ei: ura împotriva catolicismului. Cel dintâi precizează, între altele, că „nobilimea”, prin care înțelege clasa politică reformată din principat, vedea în Inochentie pe „exponentul regimului vienez care pomise din nou catolicizarea samavolnică”.⁴⁸ În cât îl privește pe Silviu Dragomir, acesta apreciază deschis – însă nu îl consideră suficient de dur! – „sprijinul” pe care custozii *Approbatelor* și *Compilatelor* l-au acordat celor care apărau „credința strămoșească”.⁴⁹ Cele două opoziții împotriva unirii au mers în mod evident mână în mână, cea reformată, prin participarea Guberniului și a Stărilor, influențând-o pe cea românească. De foarte timpuriu, în 26 septembrie 1699, Dieta și Guberniul, dominate de protestanți, emisese un decret temerar în șapte puncte, destinat să stăvilească Unirea cu Roma, prin care se anulau practic toate prevederile favorabile românilor din prima diplomă a împăratului Leopold I, semnată la 16 februarie a aceluiași an. Încercarea, nu lipsită de abilitate și de cunoaștere a limitelor mentalului românesc din principat, era menită să păstreze filiera reformată, mai ales calvinismul, în topul structurilor antrenate în războiul prozelit care se desfășura în Imperiu. Sub pretextul unui prozelitism „democrat”, puterea ungaro-săsească impune principiul opțiunii libere a românilor de a se uni cu oricare dintre religiile recepte, nu doar cu catolicii, cum se pornise actul reformator sub episcopul Teofil, la 1697.⁵⁰ Profundul cunoscător al realităților ardeleni care a fost George Bariț are următoarea remarcă despre aceste celebre șapte stipulații: „Aceste puncte, formulate de guvernul lui Bánffy, Bethlen, Nalácz,

³⁵ Vezi unica traducere românească a acestui act crucial din istoria Bisericii Române Unite la Ioan Chindriș, *Bula papala „Rationi congruit” de la 1721 și începuturile Episcopiei Făgărașului*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, XXXIV, 1994, p. 85-106 și în vol. *Cultură și societate...*, p. 40-44.

³⁶ Conform exemplelor furnizate din belșug la Zenovie Păclișanu, *op. cit.*, p. 29-73.

³⁷ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul...*, I, p. 6.

³⁸ Idem, *Formația școlară a lui Inochentie Micu-Klein*, în „Apulum”, XIX, 1981, p. 229-237.

³⁹ Vezi de exemplu Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVI, 1977, nr. 3-4, p. 5-6.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 59.

⁴¹ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 42.

⁴² *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870.

⁴³ *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale, de la întemeierea ei până în zilele noastre*, II, Sibiu, 1860.

⁴⁴ *Uniunea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901.

⁴⁵ *Independența bisericească a Mitropoliei române de Alba Iulia*, Brașov, 1893.

⁴⁶ *Desbinarea în biserica românilor din Ardeal și Ungaria 1697 – 1701*, București, 1921.

⁴⁷ *Desbinarea bisericească a românilor ardeleni, în lumina documentelor din întâia jumătate a veacului al XVIII-lea*, în vol. *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928, alături de alte lucrări ale sale.

⁴⁸ *A román nemzetiség törekvések története...*, p. 685.

⁴⁹ *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, I, Sibiu, 1920.

⁵⁰ Vezi o bibliografie completă despre acest act politic la Samuil Micu, *Istoria românilor*, I, p.395.

votate unanim de către dieta țării, compusă în majoritatea sa din oameni bețivi și tirani corupți, precum ne spun toate cronicile acelor timpuri, aveau de scop învederat a șterge orice urmă de biserică românească, ori unită, ori neunită, tot una le era lor”.⁵¹ Se hotărăște totodată instrumentarea unei comisii formate din reprezentanți ai vechilor religii „recepte”, care să cerceteze sentimentele românilor, dar mai ales să-i intimideze pe aceștia și să-i abată de la unire.⁵² Pe fondul unei ignoranțe populare specifice începuturilor unirii, comisia smulge de la cei anchetați răspunsuri neconcludente, convergând însă toate spre dorința de a rămâne „în legea în care s-au născut, în legea românească”.⁵³

Sub această presiune a mai-marilor principatului, cu care avea un pact stânjenitor în diploma de anexare din 1691, în plus, după opinia lui Zenovie Pâclișanu, „pentru a pune capăt zvonurilor că s-ar urmări unirea românilor exclusiv cu catolicii”,⁵⁴ Leopold I a emis în 2 decembrie 1699 un decret menit să împrăștie aceste zvonuri, precizând imperativ că românii „au deplină libertate de a se uni cu una din cele patru religii permise în Transilvania sau de a rămâne în starea lor cea de acum”.⁵⁵ Victoria de moment a Stărilor reformate, deși anihilată în mare parte de unirea deplină înfăptuită de Atanasie Anghel la 1700, a deschis totuși calea opoziției ortodoxe, manifestată în forme diverse și gălăgioase. Cea mai caracteristică din faza primară a unirii, premonitivă prin aspectul ei sedișos de ațătare populară, este acțiunea lui Gavril Nagyszegi din 1701, „un mic nobil român și o figură care cuprinde multe însușiri de îndrăzneală aventură”.⁵⁶ Cumulând adeviziunile mai multor nemulțumiți din Alba Iulia, acest om cu antecedente penale, care își încercase șansele de carieră ca greco-catolic, romano-catolic și în fine ortodox vehement, a compus un protest pe care îl semnează ca „împuternicit al tuturor credincioșilor de rit grecesc din Transilvania și părțile ungurești”, unde unirea este respinsă și se convoacă o mare întrunire pentru anularea acesteia. Cum era o acțiune vădit ilegală, cancelarul Miklós Bethlen refuză să ia în seamă documentul prezentat de Nagyszegi. Nu însă și protonotarul unitarian János Sárosi, care o înregistrează, dându-i astfel liberă trecere spre popor.⁵⁷ Un calvinist din Alba Iulia, András Komáromi, a confecționat o ștampilă falsă pentru uzul „dizidenților”,⁵⁸ încât, una peste alta, aventura provoacă o reacție dură din partea autorităților imperiale și întemnițarea celor trei.⁵⁹ Generalul Rabutin de Bussy, comandantul militar, scria în 13 noiembrie 1701 cardinalului Kollonich că „acțiunile lui Nagyszegi sunt dictate de protestanți”, motivându-și intervenția cu pericolul ca aceștia să se răscoală împotriva împăratului.⁶⁰ Dușman înveterat al unirii, cronicarul Cserei le plânge de milă „săracilor întemnițați nevinovați”.⁶¹ „Întemnițații” fuseseră în legături strânse cu rezistența grecilor ortodocși din Alba Iulia, Sibiu și Brașov, de la care au primit plenipotențe să protesteze în numele lor împotriva unirii.⁶² Faptul este cu atât mai izbitor, cu cât grecii și românii adversari ai unirii de la limita sudică a Transilvaniei acționau sub influența propagandistică a lui Dositei Notaras, patriarhul Ierusalimului, care își crease o faimă de calvinofag prin scrierile lui anterioare.⁶³ Și iată-l acum făcând

⁵¹ Părți alese..., I, p. 187.

⁵² Comisia a fost formată din catolicul Lőrinc Pekri, calvinistul János Kemény, luteranul Johann Sachs von Harteneck și unitarianul Miklós Horváth.

⁵³ D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 142.

⁵⁴ *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XV, 1976, nr. 1-2, p. 49.

⁵⁵ Acest faimos „decret de toleranță”, smuls cezarului cu forța, a suscitât atenția multor istorici. Textul latin îl găsim la Samuil Micu, *Brevis historica notitia...*, p. 351-352 (datat greșit 12 decembrie 1700); Petrus Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniae incolentium historia. In qua populi Valachici in Transylvania status civilis et ecclesiasticus, profani item ac sacri ritus, praecipue vero Unionis cum Romano-Catholicis inde ab anno 1698° adtentatatae, et ad praesens usque tempus magno nisu, variis modis procuratae momenta enarrantur ac exhibentur. Auctore Petro Bod de Felső-Ternáton verbi D. ministro*, manuscris, Biblioteca Institutului de Istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca, cota B. I. R., 2307; Johann Hintz, *Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen*, Sibiu, 1850, p. 107; Joseph Fiedler, *Die Union der Walachen in Siebenbürgen unter K. Leopold I*, în „Sitzungsberichte de philosophisch – historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, 27-ter Band, 1858, Heft I, pp. 350-382, p. 381; Nicolaus Nilles, *op. cit.*, I, p. 341-342. Traduceri românești la Samuil Micu, *Istoria românilor...*, II, p. 264-265; Gheorghe Șincai, *Hronica românilor...*, III, 250-251 (datat, după Micu, 1700); August Treboniu Laurian, *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, III, 1846, pp. 95-330, p. 301-304; idem, *Documente istorice despre starea politică și ieratică a românilor din Transilvania*, Viena, 1850, p. 160-162; Andrei Șaguna, *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale, de la întemeierea ei până în zilele noastre*, II, Sibiu, 1860; Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 108-109 (datat, după Șincai, 1700).

⁵⁶ Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XV, 1976, nr. 3-4, p. 17.

⁵⁷ Narațiunea „răzmeriței” lui Nagyszegi o găsim în *Hronica* lui Gheorghe Șincai, după memoriile cancelarului însuși: *Groff Bethlen Miklós ifjúkori életének, ugy Erdély ország akkori történetének tulajdon magától frantzia nyelven való leírása...*, editate postum la Cluj în 1804. Vezi Gheorghe Șincai, *Hronica românilor...*, III, 259-261. Sinteză ei la Zenovie Pâclișanu, *op. cit.*, p. 17-18.

⁵⁸ Informația o consemnează cronicarul Mihály Cserei, a cărui scriere (v. supra, n. 24) a cunoscut-o Șincai în manuscris, de unde o preluăm (Gheorghe Șincai, *Hronica românilor...*, III, 262).

⁵⁹ Vezi Tóth András, *Az erdélyi román kérdés a 18 században*, Budapesta, 1938, p. 21 incl. n. 65.

⁶⁰ George Bariț, *Părți alese...*, I, p. 222.

⁶¹ La Șincai, *loc. cit.*

⁶² George Bariț la *loc. cit.*, p. 221.

⁶³ Cea mai importantă este *Întâmpinare împotriva capitolelor calvinești și a întrebărilor lui Chiril Lucaris, întocmită de răposatul Sirigos, dascălul și protosinghelul Marii Biserici din Constantinopol. Și manualul lui Dositei, patriarhul Ierusalimului, împotriva nebuliei calvine* [traducerea titlului din grecește], București, 1690. Mai amintim lucrările polemice împotriva lui Ioan Cariofil, cum este cronică anonimă intitulată *Despre luterocalvinistul Cariofil și despre cartea eretică pe care a scris-o și despre combaterea lui de către Dositei al Ierusalimului și despre locul unde a murit* [traducerea titlului din grecește], publicată la începutul secolului al XX-lea de istoricul grec P. G. Zerlentis. „Combaterea” cu pricina se intitulează *Manual împotriva lui Cariofil* [traducere din grecește] și s-a tipărit la Iași în 1694. Despre el: Hristostom Papadopoulos, *Dositei, patriarhul Ierusalimului* [traducerea titlului din grecește], Constantinopol 1907 și Aurelio Palimeri, *Dositeo, patriarcarca greco di Gerusalemme*, Florența, 1909. Dositei a venit în coliziune cu Constantin Brâncoveanu, din cauza vehemenței cu care a combătut opera distinsului neolenist Ioan Cariofil, cărturar îndrăgît de principele Țării Românești (vezi D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, București, 1939, p. 183-191).

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

front comun cu reformații ardeleni, în sprijinul politicii cărora întreprinde chiar o gălăgioasă călătorie de prozelitism ortodox în părțile Brașovului, soldată însă cu un eșec la fel de răsunător.⁶⁴

Sub semnul aceleiași colaborări ortodoxo-reformate se înscrie și răzmerița lui Visarion Sarai din primăvara anului 1744, când păstora peste uniții cu Roma Inochentie Micu-Klein. De data aceasta, însă, toate premisele înăbușirii ei în fașă erau ca și inexistente. Acțiunea lui Visarion a produs prima mare ruptură între românii ardeleni de după Unirea cu Roma. George Bariț spune că vijeliosul călugăr a fost trimis de mitropolitul sârb Arsenie Ioanovici Șacabent în sprijinul reformaților din principat, care nu mai erau în stare să facă față singuri catolicismului, înțelegându-se aici mai ales unirea românilor.⁶⁵ Istoricul Benedek Jancsó știe că factorii de conducere de la Viena îi suspectau pe guvernanții reformați din principat de părtinire a răzmeriței ortodoxe, în defavoarea unirii.⁶⁶ Cert este că agitația lui Visarion și urmările ei nefaste au fost primite – după mărturia scriitorului calvinist Petru Bod – ca un *Deus ex machina*, ca un miracol, „de toți dușmanii trezirii la o viață nouă a românilor ardeleni”.⁶⁷ Nu este mai puțin adevărat faptul că nici imperialii de la Viena n-au mai avut atitudinea fermă a cezarilor anteriori în sprijinul unirii, iar în cât îl privește pe Visarion însuși, cu acesta s-au purtat „blând și tolerant”.⁶⁸ Regimul Mariei Tereza se afla în fața unei puternice activități prozelite a mitropoliei ortodoxe de la Carloviț, care avea sub influența sa întregul spațiu illiric. O poliță neonorată a împărătesei față de sârbii din Illiric i-a oprit brațul în cazul acestei extensii a fanatismului ortodox în Transilvania: puternicele regimente sârbești, călitate în luptele cu turcii, o sprijiniseră, asemeni ungarilor, în lupta pentru tron, o apăraseră împotriva rivalilor ei, „ce e drept în mod barbar, însă cu cel mai bun rezultat pentru casa domnitoare”.⁶⁹

Sub înrăurirea carismaticului călugăr,⁷⁰ o parte însemnată a uniților s-a întors la ortodoxie, îngreunând la maximum situația oricum tensionată a lui Inochentie. De asemenea, se produsese o tulburare a ordinii publice, lucru care în viziunea vieneză nu putea rămâne nesancționat. Cine era, dar, vinovatul? În fața noului eveniment, episcopul de la Blaj, pasionat de politică, nu s-a dovedit destul de activ.⁷¹ A evitat să ia atitudine atât prin mijloace blande, cât și prin forță,⁷² în convingerea sa mai veche că lucrurile persistă prin cauzele care le produc.⁷³ Atitudinea sa a dat prilejul unei interpretări extreme, anume că Inochentie a vrut să se folosească de activitatea lui Visarion „ca să ducă la strâmtoare Curtea Imperială”,⁷⁴ pentru a-și impune punctul de vedere politic: „Iată, nesatisfacerea doleanțelor românești, bazate pe promisiunile Unirii cu Roma, duce la părăsirea acesteia!” Era un fapt deosebit de grav în ambianța politică a vremii. Nicolaus Nilles vorbește de un denunț în acest sens venit din Transilvania asupra lui Inochentie,⁷⁵ al cărui conținut l-a respins cu vehemență George Bariț încă în secolul al XIX-lea: „Nici o minciună nu a fost vreodată atât de absurdă sau de îndrăcită pusă în curs asupra românilor”.⁷⁶ O asemenea manevră din partea episcopului unit este însă luată recent în serios de D. Prodan, fără nici o bază documentară în plus.⁷⁷ Una peste alta, s-a petrecut ceea ce Bariț spune în mod atât de plastic: „Dară apoi cineva tot trebuia să cadă victimă și să fie pedepsit pentru rezultatele propagandei sârbești. Acea victimă a devenit episcopul Ioan Inocenție Clain, într-un mod ce strigă la ceruri”.⁷⁸

Mărirea și decăderea păstoriei lui Inochentie Micu-Klein în Transilvania oglindește fidel topografia problemei românești în ansamblul politicii din Imperiu și din principatul estic al acestuia. Pe plan politic, se confirmă caracterul nerealist al punctului 3 din *Secunda Leopoldina*, aspect asupra căruia am insistat și cu altă ocazie.⁷⁹ De mare viitor peste o jumătate de secol, suscitarea recunoașterii constituționale a românilor ardeleni era prea timpurie pentru

⁶⁴ Episcopul Atanasie Anghel pune pur și simplu să fie dat afară din Transilvania, acolo unde patriarhul centenar credea că faima sa enormă în lumea ortodoxă îi va ajuta și pe teritoriul organizat al Imperiului. Primul istoric român care narează aventura ardeleană a lui Dositei este Samuil Micu (*Brevis historica notitia...*, p. 360-361; *Istoria românilor*, II, p. 270).

⁶⁵ *Părți alese...*, I, p. 419.

⁶⁶ *A román nemzetiség története...*, p. 710.

⁶⁷ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „*Bună vestire*”, XVI, 1977, nr. 3-4, p. 84.

⁶⁸ Jancsó Benedek, *op. cit.*, p. 707. Aceleași atitudine menajantă față de Visarion o remarcă și George Bariț (*Părți alese...*, I, p. 425), evocând ordinul de la Viena ca autorul tulburărilor „să fie trimis la Viena cu pază onestă, adecă în societatea unui oficiar”.⁶⁹

⁶⁹ George Bariț, *Părți alese...*, I, p. 424.

⁷⁰ Despre care vezi Petrus Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniae incolentium historia...*, p. 349-356; Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, 1995, p. 103-105; Johann Hintz, *Geschichte des Bisthums...*, p. 109-112; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei române, mai ales unite*, Blaj, MDCCCLV, p. 97-98; Andrei Șaguna, *Istoria bisericii ortodoxe...*, II, p. 180-182; Teleki Domokos, *A két kaluger*, în „*Budapest Szemle*”, 1863, p. 55-81; Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei...*, p. 143; Georg M. G. Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, I, Brașov, 1883, p. 241-245; Alexandru Grama, *Istoria bisericii românești unite cu Roma de la începutul creștinismului până în zilele noastre*, Blaj, 1884, p. 113, 116; Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 557-562; George Bariț, *Părți alese...*, I, p. 418-425; Gheorghe Bogdan-Duică, *Călugărul Visarion Serai (1744). Studiu din istoria Transilvaniei*, Caransebeș, 1896; Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900, p. 155-159; Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 58-59; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, I, Sibiu, 1920, p. 137-150; Ioan Georgescu, *Istoria bisericii creștine universale cu deosebită privire la istoria bisericii românești unite cu Roma*, Blaj, 1921, p. 212; D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 167.

⁷¹ D. Prodan, *Supplex...*, p. 174.

⁷² Gheorghe Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inocenție Clain*, p. 18, 56.

⁷³ Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, p. 116 („Res per quas causas producuntur, per easdem conservantur”).

⁷⁴ George Bariț, *Părți alese...*, I, p. 428.

⁷⁵ *Symbolae...*, II, p. 562.

⁷⁶ *La loc. cit.*

⁷⁷ *Supplex...*, p. 175.

⁷⁸ *Op. cit.*, p. 425.

⁷⁹ Andreas Freyberger și cronica sa despre români, ca studiu introductiv la Andreas Freyberger, *Historica relatio Unionis Walachicae cum Romana Ecclesia. Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu Biserica Romei*, text îngrijit după manuscris inedit, versiune românească și studiu introductiv de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1996, p. 21 și în vol. *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, p. 20.

vremea lui Inochentie, ducând la prăbușirea unei metodologii de luptă politică inițiată de el, pe care o putem numi calea leopoldină. Politicul a determinat, la rândul său, tensiunea confesională. Perspectiva unei treziri a populației românești, dominantă strivitor sub raport etnic, la viața civică și politică, i-a pus în gardă pe ungerii minoritari dar dominanți sub raport politic. Spectrului valah devenit corp solid prin catolicism și implicare politică, vechii opresori îi preferă aruncarea în aer a vieții publice din principat, războiul confesional, pe care îl instrumentează, îl arbitrează și îl întrețin, profitând abil de greutățile care au marcat începutul domniei Mariei Tereza. Fuga lui Inochentie la Roma a declanșat periculosul sindrom al turmei fără stăpân. Evenimentul este perceput ca un eșec al unirii iar elementele de dezagregare a acesteia nu se lasă într-adevăr așteptate.⁸⁰ Lipsa informațiilor corecte despre cauzele plecării ierarhului, dezolarea celor rămași fideli unirii⁸¹ și triumfalismul adversarilor acesteia⁸² au aruncat Transilvania în haos confesional prevestitor de efecte sociale grave.



etru Pavel Aron: Moștenitorul stării crepusculare este Petru Aron, numit de împărăteasă vicar general **un început dificil** al uniților ardeleni, prin decretul din 31 august 1745.⁸³ Acestui personaj generat de criză i-a fost menit să deschidă o eră nouă, originală, în istoria românilor ardeleni, pe baza aceleiași Uniri cu Roma, aparent periclitată în temelii ei ontologice.

Petru Aron⁸⁴ s-a născut, la o dată incertă din anul 1709, în comuna Bistra din Munții Apuseni, reședința unui protopopiat greco-catolic puternic.⁸⁵ Familia Aroneștilor era nobilă, cu predicatul „de Bistra”, și a dat mai mulți bărbați remarcabili, dintre care pe linie cărturărească s-au afirmat Teodor Aron, autorul lucrării *Doctrina Christiana*, tipărită la Cluj în 1757⁸⁶ și Iacob Aron, călugăr vestit din generația corifeilor Școlii Ardelene, autorul unei mari colecții de inscripții romane din Dacia, pe care în 1776 a trimis-o cardinalului Ștefan Borgia, la Roma.⁸⁷ La fel ca în cazul lui Inochentie Micu-Klein, ne-a rămas și despre Petru Aron informația că și-a început învățătura târziu.⁸⁸ În anii 1730 – 1735 a fost elev al colegiului iezuit din Cluj,⁸⁹ instituție care a găzduit mulți tineri uniți înaintea înființării școlilor

⁸⁰ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVII, 1978, nr. 1, p. 23.

⁸¹ Sentiment perfect exprimat de George Bariț: „Goana pornită asupra aceluia episcop cu totul inocent a rănit până în suflet pe cei mai mulți români și i-au făcut să vadă un abis de moarte înaintea lor” (v. *Părți alese...*, I, p. 438).

⁸² Iată ce scrie Samuil Micu, întâiul cronicar al situației: „Într-aceia în Ardeal întră norod împărecheare să făcea, și să făcea neuniți, zicând că vlădica Clain au ieșit din țară pentru că au cunoscut că unirea nu e bună” (v. *Istoria românilor*, II, p. 319). Benedek Jancsó concluzionează: „Adevărul este că însuși Klein, socotind bătălia pierdută, s-a retras de pe câmpul de luptă” (v. *A román nemzetiség története...*, p. 700).

⁸³ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici...*, p. 5.

⁸⁴ Despre el: József Benkő, *Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus, olim Dacia Mediteranea dictus*, II, Viena, 1778, p. 235, 440, 585; Samuil Micu, *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum* în „Instrucțiunea publică”, 1861, martie-aprilie, p. 66-118; idem, *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum* în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1862, nr. 11-30, p. 81-236; idem, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, București, 1963, p. 118-119; idem, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, II, București, 1995, p. 331-355, 432-445; Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, I, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, 1995, p. 129-131; *Testamentul episcopului P.P. Aron*, în „Organul luminării”, I, 1847, p. 138; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei române, mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 56-59, 104-113, 217-221; idem, *Cuvântare la ocaziunea serbării seculare (de 100 ani) a gimnaziului din Blaș*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XVIII, 1855, pp. 37-39; Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*, II, Oneponte, 1885, p. 605-621; George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, I, Sibiu, 1889, p. 438-452; Mihail Străjanu, *Începutul renașterii naționale prin școli sau despre episcopul Pavel Aron*, Craiova, 1891; Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, tomul al doilea, București, 1900, p. 160-165; Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902; Mihail Străjanu, *Din viața lui Inochentie Micul. Întâmpinarea unei aprecieri nedrepte despre episcopul P.P. Aron*, Blaj, 1903; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, București, II 1969, p. 61-63; 135-136; Ioan Georgescu, *Istoria bisericeii creștine universale cu deosebită privire la istoria bisericeii românești unite cu Roma*, Blaj, 1921, p. 213-224; Zenovie Păclișanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni – „Teologul” vlădicilor uniți*, în „Analele Academiei Române”. Seria III, memoriile secțiunii istorice, tom. I, 1922-1923, p. 16-27, 30-39; Emanoil Bucuța, *Cingătoarea de cazne a lui Petru Pavel Aron*, în „Ideea europeană”, V, 1923, nr. 121; Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară*, I, București, 1931, p. 234, 242-243; Alexandru Nicolescu, *Arhieriei Blajului și activitatea lor pentru neam*, în „Cultura creștină”, XVII, 1937, nr. 4-5, pp. 218-229; Alexandru Lupeanu, *Evocări din viața Blajului*, Blaj, 1937, p. 30-43; Ștefan Manciuș, *Ctitorii școalelor din Blaj*, Blaj, f.a., pp. 20-26; Virgil Stanciu, *Petru Pavel Aron*, Blaj, 1943; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, passim; Octavian Bârlea, *Ex historia romana: Ioannes Bob, episcopus Fogarasiensis (1783-1830)*, Freiburg, 1951, p. passim; I.D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi*, III, 1968, pp. 136-138; I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, București, 1973, passim; Cornel Tatai și Octavian Rotaru, *Un document revelator asupra activității culturale desfășurate de Petru Pavel Aron*, în „Apulum”, XII, 1974; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 1; *Icon lacrymans Balasfalvensis. Icoana plângătoare de la Blaj*, ediție coordonată de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1997, passim; Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, 2001, p. 119-130.

⁸⁵ La 1733 descripția lui Inochentie Micu surprinde aici patru preoți uniți, în frunte cu protopopul „Popa Samuil” (vezi Costin Feneșan, *Izvoare de demografie istorică. Vol. I. Secolul al XVIII. Transilvania*, București, 1986, p. 162).

⁸⁶ Vezi Ioan Chindriș, *Transilvanica*, Cluj-Napoca, 2003, p. 643-644.

⁸⁷ Despre el: Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 24, 123, 126; Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodale ale beserecei române de Alba Iulia și Făgăraș*, I, Blaj, 1869, p. 111; II, Blaj, 1872, p. 76-77; „Transilvania”, X, 1877, nr. 11, p. 124; Ioan Ardeleanu, *Istoria diecesei române greco-catolice a Oradiei Mari*, II, Blaj, 1888, p. 55; Ioan Rațiu, *Dascălii noștri. Scurte notițe din viața și activitatea lor literară. (1754-1848)*, f. I., f.a., p. XIII-XIV; Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului*, în „Anuarul Liceului de băieți român unit Sf. Vasile cel Mare, – Blaj, pe anul școlar 1939/40”, Blaj, 1940, 23-24; Samuil Micu, *Istoria românilor...*, II, p. 448-449.

⁸⁸ Acreditată de Dimitrie Vaida în scrierea sa encomiastică *Cuvântări în cinstea Exsealanții sale Ioan Bob...*, Blaj, 1807 și preluată de Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 144.

⁸⁹ În 1730 era „minor parvista”, în 1731 elev la clasa de principia, 1732 la gramatică, 1734 la poetică, 1735 la retorică, după sistemul școlar catolic. În 1736 nu mai figurează în matricolele școlii (ap. I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697-1797*, Budapesta, 1946, p. 169, n. 7).

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

românești de la Blaj. Pe un traseu deschis de Inochentie, și care va deveni tradițional, își continuă studiile la Tirnavia sau Sâmbăta Mare, centru iezuit de prestigiu, unde în 1738 absolvă cursurile de filosofie.⁹⁰ Se pare că fiul de moț a fost un student sârguincios, stârnind aprecierea profesorului de metafizică Ferdinand Litkei, care, într-o scrisoare din 27 martie 1738 către episcopul Micu-Klein, îl recomandă să fie numărat printre cei vizați pentru continuarea studiilor la Roma.⁹¹ A fost trimis acolo în 1740, împreună cu Grigore Maior și Silvestru Caliani,⁹² dându-se astfel curs pentru prima dată unui paragraf din diploma donațională a împăratului Carol VI, prin care se prevedea ca din veniturile domeniului Blaj să fie trimiși și întreținuți trei studenți români uniți la Colegiul Urban de Propaganda Fide din Roma, spre a-și desăvârși pregătirea teologică.⁹³ În vestiita instituție școlară catolică Aron a urmat numai cursul de teologie, cel filosofic absolvindu-l anterior la Tirnavia. Așa se face că a fost primul care a depus jurământul tradițional, care era un punct forte al traseului roman, în 26 mai 1742. Cu această ocazie studenții erau datori să facă o declarație liberă, definitorie pentru personalitatea lor. Cu o simplitate care nu-i va caracteriza pe viitorii studenți români de la Propaganda, acest deschizător de tradiție promite modest că va intra călugăr în Ordinul Sfântului Vasile cel Mare de la Blaj și că va fi pururea supus episcopului său („suo episcopo Joanni Innocentio Klein”), implorând mărturia cerului pentru cele jurate. Un an mai târziu, în 30 iulie 1743 este hirotonit în biserica Sfântul Atanasie din Roma, după ritul grecesc, de către arhiepiscopul greco-unit Dionisie Modino.⁹⁴

Reîntors la Blaj în 1743, Aron s-a dovedit într-adevăr a fi omul de încredere al lui Inochentie Micu-Klein. Mărturia vine de la Samuil Micu, un apropiat al evenimentelor, care spune că episcopul „l-au luat lângă sine și socotindu-l fiu credincios și mulțemitoriu, cu multă cinste l-au împodobit.”⁹⁵ Așa se explică opțiunea lui Inochentie de a-l lua cu sine la Viena, în 1744, în călătoria unde știa că va avea nevoie de oameni de mare încredere, alături de secretarul său Petru din Daia.⁹⁶ Rolul lui Aron la Viena s-a dovedit dificil, în condițiile dizidenței fățișe pe care marele episcop a manifestat-o în capitala Imperiului, jucând pe cartea unei opoziții tenace față de toate încriminările care parte îl așteptau în capitală, parte au plecat din Transilvania o dată cu el. În 7 decembrie 1744, de pildă, când era convocat în fața comisiei aulice de anchetă, Inochentie refuză să se înfățișeze, comunicându-și refuzul tocmai prin Petru Aron. La rândul ei, comisia îl avertizează în termeni duri pe episcop, prin același Aron, să se supună. După fuga lui Micu-Klein din Viena, în 9 decembrie, însoțitorul său rămâne să dea față cu autoritățile pe mai departe, în condițiile unei situații extreme create de gestul episcopului. În 22 decembrie, de exemplu, a trebuit să explice aceleiași comisii că Inochentie a plecat în pelerinaj la Mănăstirea Mariazell din Stiria, neputând însă ascunde faptul că episcopul își exprimase de multe ori dorința de a merge la Roma, pentru a se pune la adăpost de dușmanii pe care îi simțea încolțindu-l tot mai de aproape.⁹⁷ Lucru care s-a și petrecut, după cum se știe.

Aron a fost reținut la Viena până la moartea vicarului episcopesc de la Blaj, Nicolae Pop de Biia, survenită la 23 iunie 1745, când Micu-Klein, în Roma fiind de acum, îl numește în locul acestuia.⁹⁸ În legătură cu răstimpul vienez al lui Aron, Samuil Micu va acredita mai târziu ideea unei împrieteniri trainice, misterioase, cu maramureșanul Alexandru Rednic, viitorul episcop blăjean Atanasie Rednic, aflat la studii în capitala austriacă.⁹⁹ Ascensiunea acestuia pe viitor, când Aron va ajunge episcop la Blaj, influența tiranică asupra superiorului său, căruia îi era confesor,¹⁰⁰ îndreptățesc a crede că Micu reflectă o realitate căreia nu i s-a acordat apoi nici o importanță. Este uluitor pasajul din Micu, unde episcopul își instruește subalternii să nu-i respecte poruncile, dacă „părintele Atanasie amintirea ar porunci”, și „nu a sa, ci a părintelui Atanasie poruncă să o facă”.¹⁰¹ Același Rednic se pare că l-a îndemnat pe Aron la purtarea straielor călugărești orientale, cu potcap în loc de tichie episcopescă latină, ca și la adoptarea regimului de viață și alimentar ascetic, rebarbativ, prin care Aron a devenit memorabil în istoria bisericii românești. Cercetând viața geamănă a lui Rednic și a lui Petru Aron, se ajunge la bănuiala că maramureșeanul a avut o misiune ocultă pe lângă episcopul Aron, pe care l-a dominat – spun toate izvoarele – așa cum a vrut. După experiența dură pe care Curtea și iezuiții au avut-o cu Inochentie Micu-Klein, un asemenea agent de lungă durată era o „rezolvare”. Se pare că Aron și Rednic au venit de la Viena legați de un jurământ, a cărui obârșie o putem căuta tot la iezuiți și în virtutea căruia confesorul era adevăratul stăpân al episcopului său.

În orice caz, Aron revine la Blaj cu o imagine bine dializată în ochii stăpânirii, după cea odioasă pe care reușise să și-o creeze Inochentie. Acest lucru reiese din rescriptul Mariei Tereza emis în 31 august 1745, prin care ordonă Guvernului să-i acorde noului vicar al uniților sprijin și protecție în exercitarea funcției sale.¹⁰² Transilvania era însă

⁹⁰ Este amintit printre absolvenții („neo-doctores”) din acel an de vestitul scriitor iezuit Fransic Kazi, în lucrarea sa *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*, tipărită la Tirnavia în 1737: „R. P. Petrus Aaron, nobilis Valachus Transylvanus Bisztr. ex comitatu Albensi, Seminarii S. Adalberti alumnus dioecesis Transylvaniae. Defendit universam” (apud Andrei Verss, *Bibliografia română-ungară*, I, București, 1931, p. 192-193).

⁹¹ „Inter Romam petiuros adnumerare”. Întreaga scrisoare la Zenovie Păclișanu, *op. cit.*, p. 24.

⁹² *Ibid.*

⁹³ Vezi o ediție latină cu traducere românească a diplomei la Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 293-298, 307-312. Ediție numai în românește la Gheorghe Șincai, *Hronica...*, III, p. 363-370. Numai originalul latin la Petru Maior, *Istoria beseariceii românilor*, Buda, 1813, p. 202-207 și Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, p. 533-540.

⁹⁴ I. Ardeleanu în „Transilvania”, X, 1877, nr. 11, p. 123-125; Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 247.

⁹⁵ *Istoria românilor*, II, p. 317.

⁹⁶ Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein...*, p. 170.

⁹⁷ *Ibid.* p. 173-175.

⁹⁸ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici...*, p. 5.

⁹⁹ *Istoria românilor*, II, p. 318.

¹⁰⁰ Samuil Micu, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae...*, p. 388-390; idem, *Istoria românilor*, II, p. 333.

¹⁰¹ *Istoria românilor*, II, p. 341.

¹⁰² Publicat la Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein...*, p. 182, n. 3.

un teren minat din punct de vedere religios. Urmările rebeliunii lui Visarion erau departe de a se fi estompat. La acestea s-a adăugat, ca un factor dezastruos pentru Biserica Unită, plecarea episcopului Micu-Klein din mijlocul enoriașilor săi, după ce își câștigase faima de luptător pentru drepturile clerului și poporului român. Atmosfera a încărcat-o și mai mult Inochentie însuși, prin continuarea luptei sale și în condițiile exilului de la Roma. Imensul material de analiză, pe care episcopul îl oferă istoricilor preocupați de primii ani ai exilului, acoperă o paletă densă și poliformă de aspecte, aruncând – dacă mai era nevoie – o nouă lumină asupra firii sale pătimase și neobosite. Demersurile lui Micu-Klein de a se întoarce acasă și în scaunul pe care nominal îl mai deținea se întâlnesc cu dorința fierbinte a poporului ca el să revină, iar piedicile întâmpinate provoacă o stare de fond favorabilă părăsirii unirii, nu străină de aspecte sociale manifestate prin nemulțumiri și revendicări străine domeniului confesional.¹⁰³ Fronda sa spirituală este susținută acasă de o mare parte a clerului unit, care îi era fidel. Cu frunțașii acestuia, între care cel mai influent era Grigore Maior, autoexilatul de la Roma se afla în corespondență permanentă, al cărui cuprins este frământat mai ales de problema revenirii.¹⁰⁴ O operă importantă a Habsburgilor, unirea românilor cu Biserica Catolică, era pe cale de a fi compromisă prin acest atașament al poporului de episcopul legitim. Maria Tereza se hotărăște în fine să ia în serios situația, fără însă a-și schimba atitudinea față de Inochentie. Episcopul unit de la Munkács, Mihail Olsavszky, trimis din ordinul ei să liniștească tulburările din Transilvania, misiune derulată din toamna anului 1745 până în februarie 1746, recomandă, ca unic remediu pentru potolirea tensiunilor din principat și salvarea Bisericii Unite, revenirea episcopului de la Roma.¹⁰⁵ Propunerea sa este respinsă de conferința ministerială din 15 aprilie 1756, decizie aprobată de împărăteasă.¹⁰⁶ De altfel, la Viena se încrucișau numeroase documente, păreri și demersuri legate de situația episcopului de la Blaj, toate în conexiune indisolubilă cu situația critică a Bisericii Unite. Toate converg însă într-un mers al lucrurilor ostil persoanei lui Inochentie, caruia i se cere insistent semnarea din demnitatea episcopală.¹⁰⁷ Soluția găsită de Curtea Vieneză este punerea confesiunii unite sub un tutorat puternic, în persoana unui fruntaș catolic, a cărui autoritate să o protejeze. Recomandarea este aplicată de conferința catolică prin numirea a patru protectori în loc de unul, în persoanele lui György Pongrácz, Ignațiu Bornemisza, David Máriaffy de Maxa și Petru Dobra, al doilea și al treilea de origine română mai îndepărtată sau mai apropiată iar Dobra român declarat, cu toții însă având posturi-cheie în administrarea principatului. Instituirea acestora s-a făcut prin decretul Mariei Tereza din 15 aprilie 1745.¹⁰⁸ În calitate de comisari plenipotențieri, aceștia au luat măsuri dure, firește nepopulare, pentru a stârpi „răul neunirii” dintre românii ardeleni. Până în iarnă, ei cred că pot da seamă la Curtea de asanarea tuturor urmărilor răzmeriței lui Visarion,¹⁰⁹ drept pentru care împărăteasa nu mai pomenește de alți ortodocși în principat, decât despre călugării și negustorii greci.¹¹⁰

În mijlocul acestui vârtej devastator pentru Biserica Unită, rolul vicarului Petru Aron nu era deloc de invidiat. Deși formal,¹¹¹ deoarece sarcina potolirii frământărilor și-o asumaseră autorități laice sau din afara confesiunii, el trebuia să țină piept intemperțiilor, în condițiile unei ostilități populare la antipodul bunei imagini pe care o avea la Viena. Nervozitatea dominantă în Transilvania afectase în mod periculos și atmosfera din biserica dată noului vicar spre administrare chiar de către Inochentie. Clerul unit s-a împărțit în două tabere: una foarte fragilă, favorabilă vicarului Petru Aron iar cealaltă, puternică, devotată episcopului exilat. Se pare că această partidă a insinuat în epocă ideea că Aron l-ar fi pârât pe Inochentie la Viena în 1744, preluată apoi de Samuil Micu. Aron, adică, „aprins fiind de iubirea vlădiciei carea dorea să o dobândească, uitându-și de toate părințeștile faceri de bine ale arhierelui său și împreunându-se cu ieuziții, căuta perirea făcătorului său de bine și cum să poată vinde pe stăpânul său”.¹¹² Netemeinicia acestei incriminări o dovedesc faptele lui Aron și logica istorică. În 1744 Aron era prea tânăr și neînsemnat pentru o asemenea intrigă, iar însăși ducerea lui la Viena de către Inochentie, pentru o misiune extremă, a fost o surpriză care l-a luat de pe picioare la numai un an de la terminarea studiilor. Se poate crede că episcopul a avut în vedere cunoașterea temeinică a limbii latine de către Aron, primul absolvent trimis de el la Roma. În mijlocul tensiunilor de la Viena, tot Inochentie l-a lansat în locul său la pertractările cu comisia aulică, a cărei competență el o contesta,¹¹³ de asemenea tot el l-a numit vicar în locul său, după plecarea la Roma. Neliniștea din sânul Bisericii Unite era alimentată mai ales de demersurile lui Inochentie și a susținătorilor săi de a se întoarce în țară, lucru cu care Maria Tereza am văzut că nu era de acord. În plină campanie de pacificare dusă de protectorii unirii, Aron îi scrie la Roma lui Inochentie, în legătură cu revenirea acasă, că mulți dintre cei care „s-au retras la schismă”, adică la neunire, „au declarat că se supun dacă Ilustritatea voastră va veni”.¹¹⁴ Dacă și-ar fi dorit episcopia cu orice preț, nu l-ar fi încurajat astfel, ci dimpotrivă. Vicarul blăjean se îngrijește ca episcopului exilat să i se trimită punctual banii cuveniți din veniturile episcopiei, pe calea nunțiatului apostolice de la Viena, deși împărăteasa pusese sechestru,

¹⁰³ A se vedea în acest sens Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 187-205; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună veste”, XVII, 1978, nr. 1, p. 25-30; D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 180.

¹⁰⁴ Zenovie Păclișanu, *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu-Klein (1746-1786)*, București, 1924.

¹⁰⁵ Augustin Bunea, *Din istoria românilor...*, p. 195; Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein...*, I, p. 54-55; D. Prodan, *Supplex...*, p. 181.

¹⁰⁶ Un extras în acest sens din raportul conferinței la Francisc Pall, *op. cit.*, II, p. 112, nr. 32.

¹⁰⁷ Vezi documentația în acest sens la Francisc Pall, *op. cit.*, II-III, pass.

¹⁰⁸ La Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirei religioase a românilor...*, I, anexa 38. Cf. și Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 198; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună veste”, XVII, 1978, nr. 1, p. 31.

¹⁰⁹ Printr-un raport întocmit în 11 decembrie 1746, împreună cu guvernatorul. Vezi Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirei...*, I, p. 175.

¹¹⁰ Vezi un semnificativ decret din 18 iunie 1747 publicat de Silviu Dragomir în *op. cit.*, I, anexa 41.

¹¹¹ Zenovie Păclișanu, *op. cit.*, p. 25.

¹¹² Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 317.

¹¹³ Augustin Bunea, *Din istoria românilor...*, p. 173-175.

¹¹⁴ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein...*, I, p. 55.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

în iunie 1745, pe veniturile episcopului fugit la Roma. Nunțul Fabrizio Serbelloni, apărător consecvent al lui Inochentie, îl laudă în mai multe rânduri pe Aron pentru „covenita silință” în acest sens.¹¹⁵ În plus, vicarul se afla în corespondență permanentă cu episcopul său, în ciuda riscurilor la care se expunea prin aceasta, după cum reiese dintr-o scrisoare pe care i-o trimite același Serbelloni în 27 august 1747: „Trebuie să înlături prilejul de a fi bănuț că ești în corespondență cu el”. El însuși, nunțul, se ferește să-i mai scrie exilatului,¹¹⁶ intimidat, desigur, de atmosfera sumbră și rău prevestitoare care i se crease lui Inochentie la Viena. Corectitudinea lui Aron față de Inochentie nu se va dezminți nici pe viitor. Atunci când Blajul va deveni un centru cultural prolific, Petru Aron, ajuns episcop, îi va trimite episcopului exilat la Roma toate cărțile tipărite din inițiativa sa: Euhologhionul, Liturghierul, Octoihul, Evangheliul, Ceaslovul, Psaltire și altele.¹¹⁷

Vicarul Petru Aron și-a sprijinit episcopul aflat la ananghie până la granița fragilă dintre legalitatea vremii și încălcarea acestei legalități. Voința suveranei era expresia supremă a legalității, iar ea voia ca episcopul „răzvrătit” să fie debarcat din funcție și considerat *persona non grata* pe întregul teritoriu al imperiului continental. Această voință se lovea însă de dârzenia dusă la ultima limită a lui Inochentie, care, dimpotrivă, își purta războiul personal din Roma. Unul din liniamentele acestei lupte, propriu însă tuturor episcopilor uniți până la 1773, era înlăturarea teologului iezuit, instituit drept *auditor causarum generalis* pe lângă aceștia, încă prin *Secunda Leopoldina* din 1701. În punctul ei 5, diploma prezuma „neștiința legilor și canoanelor” catolice de către neocatolicii români și deci necesitatea unui veghetor în acest sens chiar în inima Bisericii Unite, spin iritativ prin faptul că își aroga calitatea de cenzor al tuturor actelor și întreprinderilor episcopului.¹¹⁸ Inochentie atacase problema teologului în *Supplex*-ul din 1744 către Maria Tereza,¹¹⁹ prezentându-l pe acesta ca pe o povară pentru eparhia sa. După aproape doi ani de exil la Roma, el are brusc revelația că teologul de la Blaj, Josephus Balogh, ar fi instigatorul tuturor răutăților ce se abătuseră asupra sa, după ce la începutul pribegiei îi indigita pe „acatolici” ca dușmani de căpetenie ai revendicărilor sale. Cert este că în 3 august 1746 el i-a cerut cardinalului Alessandro Albani să intervină la Curte pentru înlăturarea teologului iezuit.¹²⁰ Și alte demersuri din vara și toamna acestui an confirmă fixația exilatului nostru în legătură cu rolul insidios al iezuiților în mersul nefavorabil al situației sale. În 10 septembrie îi scrie vicarului Aron și protopopului Nicolae Pop Balomireanul să întrerupă orice legătură cu teologul Balogh și să-l scoată pe acesta din pâinea episcopală. În acest timp, Inochentie pregătea ceea ce credea că va fi lovitura vieții sale, și care a fost într-adevăr, dar împotriva propriei persoane: excomunicarea teologului Josephus Balogh. Impresionantul text al afurisirii era gata în 21 septembrie, când îl datează: „Roma, în sârbătoarea Sf. Matei apostolul și evanghelistul, anul 1746”.¹²¹ Dar abia în noiembrie își face publică hotărârea, trimitând în data de 11 Papei decretul de excomunicare, apoi vicarului Aron în 12, iar în 19 informându-i despre hotărâre pe fruntașii partidei sale din Ardeal, protopopii Nicolae Pop din Balomir, Avram Pop din Daia și Gheorghe Timandi din Juc. Alte numeroase personalități din lumea catolică iau act de temerarul decret, din scrisori trimise tot de Inochentie.¹²² Un imens și dăunător scandal s-a stârnit la scară pancatolică prin acest gest al ierarhului român.

Petru Aron era cel vizat să pună în aplicare decretul episcopului său. Ne aflăm în fața celui mai greu moment din viața acestui merituos personaj al Bisericii Unite și al culturii românești. Era „între ciocan și nicovală”, după cum singur se exprimă de mai multe ori. Ca vicar al episcopului, era obligat canonic să aplice decretul lui Inochentie, cu primejdia propriei excomunicări dacă nu o face. Clerul și protopopii erau întru totul de partea episcopului și împotriva teologului, dar ei nu aveau un loc birocratic pe tabla de șah a politicii imperiale și, deci, erau liberi să se manifeste. Dacă însă Aron dădea curs demersului lui Inochentie, Curtea de la Viena l-ar fi măturat și ar fi găsit un alt vicar, care să respecte cadrele legale ale Imperiului. Teologul era introdus în Biserica Unită prin decret imperial (iubita de Inochentie *Secunda Leopoldina*), ca atare vicarul ar fi încălcat legile țării. Aron recurge la o stratagemă de amânare a „publicării” decretului în dieceză, în paralel cu consultarea forurilor competente de la Roma, în primul rând cardinalii de la Propaganda Fide.¹²³ Interesant este faptul că, în scrisoarea către Propaganda, Aron este pe față de acord cu Inochentie în punctul cel mai sensibil al problemei: între clericii uniți există acum destui oameni învățați care să îndeplinească funcția inițială a teologului, în plus „nu sunt suspecți poporului necioplit că ar vrea să tindă la schimbarea ritului”.¹²⁴ Buna credință față de episcop și-o dovedește prin iterarea necesității ca acesta

¹¹⁵ Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 186; Francisc Pall, *op. cit.*, I, p. 8.

¹¹⁶ Francisc Pall, *op. cit.*, I, p. 86; II, p. 300, nr. 97.

¹¹⁷ Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, p. 46.

¹¹⁸ Lucrarea lui Zenovie Păclișanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni – „Teologul” vlădicilor uniți*, în „Analele Academiei Române”, Seria III, memoriile secțiunii istorice, tom. I, 1922 – 1923 rămâne încă de referință în problema teologului iezuit de la Blaj din secolul al XVIII-lea.

¹¹⁹ Vezi supra, n. 16.

¹²⁰ Francisc Pall, *op. cit.*, I, p. 63-64; II, p. 141-144, nr. 48.

¹²¹ *Ibid.*, p. 65 și 75, n. 54. Francisc Pall subliniază pe bună dreptate caracterul premeditat, îndelung pregătit, al decretului de excomunicare, pe care alți istorici îl puneau pe seama unui „moment de indignare nepotolită”. Despre acest moment dramatic din istoria Bisericii Unite și din viața lui Inochentie și a lui Petru Pavel Aron vezi Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 100; Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 579-580; George Bariț, *Părți alese...*, p. 439-440; Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, tomul al doilea, București, 1900, p. 158; Zenovie Păclișanu, *Corespondența din exil...*, p. 30-57; idem, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVII, 1978, nr. 1, p. 41; Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein...*, I, p. 65-68.

¹²² Între care nunțul papal Fabrizio Serbelloni, baronul Charles Pfütschner, cardinalul Vincenzo Petra, François-Joseph Toustaint (omul de încredere al soțului Mariei Tereza), Franciscus Klobusitzky (episcopul latin al Transilvaniei), capitulului de la Esztergom (scaunul primațial era vacant) etc. Prin cardinalul Alessandro Albani, trimite un exemplar, însoțit de un memoriu justificativ, chiar Mariei Tereza. Vezi Francisc Pall, *op. cit.*, p. 67-68.

¹²³ Vezi Francisc Pall, *op. cit.*, II, p. 163-173, nr. 53-59.

¹²⁴ *Ibid.*, p. 164-165.

să se întoarcă grabnic acasă, pentru a se restabili – doar în acest fel – starea grav tulburată din Biserica Unită. De la toate forurile informate despre excomunicare, fie ele clerice sau laice, Aron primește același răspuns: excomunicarea nu poate avea loc. Însuși Papa Benedict XIV îi cere să nu promulge excomunicarea, care poate aduce „notabile prejudicii catolicismului de acolo”.¹²⁵ I se aduce la cunoștință din partea Papei chiar lui Inochentie, în 13 ianuarie 1747, prin studentul teolog de la Roma, Silvestru Caliani, faptul că suveranul pontif s-a scandalizat din cauza excomunicării teologului și i-a ordonat vicarului de la Blaj, lui Aron, să nu publice documentul și să nu-i dea ascultare pe mai departe ca unui superior.¹²⁶ Piramida ierarhică ostilă exilatului sporește, atât în mediu clerical cât și laic, concomitent și presiunile asupra lui ca să demisioneze din funcția de episcop.

Cercetarea vieții și activității lui Petru Aron în primii ani ai exilului lui Inochentie este posibilă numai prin raportare permanentă la acesta. Un blestem îi lega parcă pe cei doi, într-un cerc de evenimente care duceau în mod fatal spre un deznodământ dramatic. Biserica Unită avea un episcop valabil canonic în persoana exilatului, dar în ochii autorităților el nu mai conta. Vicarul Aron era văzut ca adevăratul conducător și cu el se tratau toate problemele diecezei. Bicefalia aceasta a accentuat iritarea lui Inochentie, care, de pildă, la vestea falsă a convocării unui sinod fără știrea sa, izbucnise, în scrisoarea către vicarul Aron din 10 septembrie 1746 despre boicotarea teologului Balogh, trimisă *ad litteram* și lui Nicolae Pop Balomireanul, într-o diatribă memorabilă: „Eu sunt episcopul și capul bisericii mele; membrele fără cap nu constituie un sinod”.¹²⁷ Refuzul impus lui Petru Aron de a aplica decretul de excomunicare a teologului iezuit i se va fi părut un gest de insubordonare, în necunoștința respingerii acestei hotărâri de către toate forurile de influență și decizie din Imperiu, a căror voință Aron nu avea cum să o eludeze. Atmosfera proinochentiană generală din dieceză, reflectată în corespondența densă cu cei de acasă, îi alimenta exilatului îndrăzneala, dar nu-i indica repere suficiente pentru a-și aprecia corect situația. Așa se poate tâlmăci, cu aproximație, gestul și mai grav al lui Inochentie de a-l excomunica pe Aron însuși, instituit chiar de el vicar, la Viena, în condițiile amintite. Războiul deschis împotriva vicarului are două puncte culminante, 25 ianuarie și 25 august 1747, când multe fapte și evenimente descriu un răstimp de inițiative ale oficialităților pentru punerea la zid a lui Inochentie, pe care el ori nu le cunoștea, ori le ignora. Din 25 ianuarie datează un lung și elaborat decret al episcopului,¹²⁸ cu conținut compozit, unde „demască” intrigile iezuiților pentru a-l scoate din episcopie și își justifică hotărârea de excomunicare a lui Balogh, apoi combate argumentele lui Aron împotriva promulgării acestei hotărâri și îl suspendă din funcția de vicar general, în fine, ordonă din nou aplicarea afurisirii teologului. Suspendarea era doar o primă măsură împotriva lui Aron, pe care îl lipsește „atât de vot activ, cât și de vot pasiv în sinod”, adică de dreptul de a alege și a fi ales.¹²⁹ În fața noii situații, Papa Benedict XIV își pune în aplicare un gând mai vechi și îl numește pe Aron vicar apostolic al Episcopiei Făgărașului,¹³⁰ scoțându-l de sub ascultarea lui Micu-Klein, care își pierde din acea clipă autoritatea asupra diecezei sale, autoritate preluată de Papa prin intermediul vicarului apostolic. Măsura era de o gravitate extremă. Silviu Dragomir consideră că prin această numire „reacțiunea strâmtă învinse adecă și în biserica lui Klein”.¹³¹ În realitate, nu exista o „reacțiune” vinovată de hotărârea Papei, stânjenoare în primul rând pentru vicarul Aron. Acesta întârzie să facă publică numirea sa în noua funcție, pentru a menaja sentimentele clerului și poporului din dieceză, care cereau în unanimitate întoarcerea lui Inochentie la Blaj. Unanimitatea îl îngloba și pe vicarul acum apostolic. Într-o scrisoare către cardinalii Propagandei din 28 februarie 1747,¹³² el își exprimă temerea că această numire ar putea fi interpretată ca o încercare de desființare a episcopiei, în vreme ce el opinează în continuare pentru revenirea lui Inochentie, care „ar fi desigur necesară pentru liniștirea stării de spirit tulburate a poporului”. Ura episcopului împotriva lui Aron era însă ireversibilă, redundantă și nefondată. În corespondența cu aderenții săi de acasă, el crede că „Eu aș fi deja plecat la oile mele, dar Petru Aron cu aderenții săi iezuiți împiedecă drumul meu”.¹³³ Într-o scrisoare din 3 iunie 1747, Inochentie spune despre Aron: „Îmi scutur pulberea de pe încălțăminte asupra lui și mă leapăd de el!”¹³⁴ dovadă – după părerea istoricului Francisc Pall – că „era deja cu totul hotărât să-l excomuice și pe el,¹³⁵ cum procedase cu teologul Balogh.

Stupefiantul eveniment survine la 25 august 1747. Desfășurarea secvențelor arată că Inochentie își premeditase și pregătise minuțios intervenția. El aduce la cunoștință excomunicarea lui Aron prin nu mai puțin de trei decrete trimise în țară și o sumedenie de scrisori către fruntașii Bisericii Unite. În primul îi comunică „presbiterului Petru Aron” că este caterisit, motivele esențiale fiind „refuzul” acestuia de a promulga excomunicarea teologului iezuit și temeritatea de a accepta titlul de vicar apostolic, „nou și nemaiauzit”, peste voința sa, a episcopului. Se exprimă în cuvinte grele, cum nu mai pot fi întâlnite în istoria Bisericii Unite: „Pentru nesupunerea ta la legile sacre și omenești, pentru trădarea ta, pentru îndrăzneala ta de a calomnia și a huli și pentru cârdășia ta cu cei excomunicați, te declarăm, prin autoritatea apostolică, în numele totputernicului Dumnezeu, al Tatălui și Fiului și Sfântului Spirit,

¹²⁵ *Op. cit.*, I, p. 70-71.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 7. Cf. și Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVII, 1978, nr. 1, p. 71.

¹²⁷ „Ego episcopus, et caput sum ecclesiae meae, membra sine capite synodum non constituunt”. Scrisoarea a publicat-o Timotei Cipariu în „Arhivă pentru filologie și istorie”, 1868, nr. XX, p. 398-399 și de Zenovie Păclișanu, *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu-Klein...*, p. 27-28. Cf. și Francisc Pall, Inochentie Micu-Klein..., I, p. 65.

¹²⁸ Publicat în originalul latin la Francisc Pall, *op. cit.*, II, p. 174-194, nr. 60. Nu există încă o traducere românească a lui.

¹²⁹ *Ibid.*, I, p. 80.

¹³⁰ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVII, 1978, nr. 1, p. 42.

¹³¹ *Istoria dezrobirei religioase...*, I, p. 177.

¹³² La Francisc Pall, *op. cit.*, II, p. 205-207.

¹³³ În scrisorile către protopopii Avram Dăianu și Nicolae Balomireanul din 9 aprilie 1747 (la Zenovie Păclișanu, *Corespondența din exil...*, p. 66, 68, 87).

¹³⁴ Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 430.

¹³⁵ *Op. cit.*, I, p. 86.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

destituit din demnitatea de vicar, oprit de la sfintele daruri preoțești și excomunicat din obștea sfintei maici biserici, până când ne vom face să ți se aplice pe calea legii pedepsele ce vor să vină, prin proces canonic, drept ispășire binemeritată și pildă înspăimântătoare pentru alții”.¹³⁶ Decretul aldoilea este către Nicolae Pop, protopopul din Balomir, pe care îl numește vicar general al său, cu atribuții înșirate minuțios. Al treilea decret este către cler, căruia îi aduce la cunoștință excomunicarea lui Aron și numirea lui Nicolae Pop Balomireanul în locul acestuia. Protopopilor – la aproape un sfert din totalitatea lor! – le comunică prin scrisori cele două hotărâri, ordonându-le să se supună noului vicar și să se întrunească cu acesta în sinod, pentru a se sfătui asupra problemelor din biserică.

Situația lui Petru Aron, grea oricum, devine din acest moment de nesuportat. O maree ostilă se ridică împotriva lui în toată dieceza, pregătită din timp de Inochentie, care l-a înfățișat tot timpul, împotriva realității, ca fiind principala piedică în calea întoarcerii sale acasă.¹³⁷ O adunare impozantă a inochentiștilor, ținută la Daia în 12 septembrie, și sinodul convocat de Nicolae Pop Balomireanul, care a avut loc la Blaj între 19 – 21 octombrie 1747, păreau să pecetluiască soarta lui Aron și să-l înlăture din fruntea bisericii. Mărturiile spun că Aron nici măcar n-a fost anunțat de ținerea soborului de la Blaj, unde își avea reședința, ci i-a parvenit vestea pe când se afla la cules în via episcopală din Mănărade, de la protopopul Vasile Băran al Făgărașului, care era chiar în drum spre adunare. Aron l-a rugat ca la întoarcere să-i povestească ce se va fi discutat acolo. Informat din vreme despre ceea ce se va petrece a doua zi în sinod, Băran găsește că este vorba despre o faptă ilegală și refuză să ia parte, părăsind Blajul în aceeași zi, nu fără a trece pe la Mănărade, spre a-i relata lui Aron cele aflate.¹³⁸ Într-adevăr, soborul ținut în forță, împotriva încercării guvernatorului Haller de a-l opri,¹³⁹ a promulgat caterisirea lui Aron, ridicându-i în cap întreaga Biserică Unită. Din punct de vedere canonic, excomunicarea era valabilă, ca și promulgarea ei în sinod, la care se poate adăuga adeziunea frenetică a poporului la un act care părea că-l va aduce acasă pe Inochentie. Prestigiul său de conducător de drept al eparhiei, ca vicar apostolic, s-a năruit dramatic, încât, spune Samuil Micu, „clerul să fereă și să scârbea de el”.¹⁴⁰ În situația incredibilă în care se afla, Petru Pavel Aron se apără cu aceeași modestie și lipsă de spirit adversar care-l caracteriza, dovedind încă o dată că nu l-a interesat puterea și nu și-a dorit-o. Acum însă ține să se disculpe de învinuirile confecționate de Inochentie pe bandă rulantă, invadând pur și simplu Transilvania cu mediatizarea lor. Raportând în 28 octombrie 1747 nunțiului Serbelloni și Propagandei despre cele întâmplate, Aron rezumă cu claritate poziția sa în acest viespar. Nu și-a dorit calitatea de vicar, ci episcopul acum dușman l-a învrednicit cu ea. N-a tratat cu fururile superioare și n-a recurs la ele pentru a uneli împotriva lui Inochentie, așa cum este învinuit de acesta, ci pentru a le cere sfatul și îndrumarea. A trebuit să se supună ordinelor date de aceste autorități, mai ales celor primite de la Papa și de la suverană.¹⁴¹

Toate aceste autorități erau împotriva lui Inochentie și de partea vicarului Aron, ca atare interpretau situația din dieceza ca una rebelă și periculoasă. Existau acum nu doi capi ai Episcopiei Făgărașului din Transilvania, ci trei: episcopul exilat dar canonic încă în funcție, vicarul apostolic Petru Aron, recunoscut de toate autoritățile și noul vicar Nicolae Pop Balomireanul, impus clerului de Micu-Klein dar nerecunoscut de nici o autoritate laică sau clericală. Situația nu putea să persiste astfel, într-un imperiu autoritar și într-o biserică obedientă ierarhic, cea catolică. Fără a lua în seamă sentimentele sau opțiunile credincioșilor uniți, organizați cu adevărat într-un mare front proinochentian, puterea de la Viena a trecut la măsuri drastice pentru disciplinarea românilor. În primul rând, Cancelaria Aulică a Transilvaniei de la Viena grăbește publicarea în dieceză a calității de vicar apostolic deținută de Aron, cunoscută, dar încă „nedivulgată”. Prin scrisoarea sa din 18 noiembrie 1747, nunțiul Serbelloni îi scrie lui Aron să-și publice calitatea de vicar apostolic „întărit și deci independent de autoritatea episcopului”.¹⁴² În aceeași zi, nunțiul i-a scris și lui Nicolae Pop Balomireanul, avertizându-l în legătură cu lipsa de valabilitate a denumirii sale ca vicar și poruncindu-i: „Să te abții dela exercitarea vicariatului și să recunoști pe vicarul apostolic!”¹⁴³ Cele două ordonanțe au avut însă efectul paielor pe foc, în Transilvania tensiunea acutizându-se și mai mult. Aron cade în disgrafia și mai profundă a poporului unit, ca unul care ar uneli la desființarea episcopiei,¹⁴⁴ iar Balomireanul refuză să se supună și agită spiritele la limita primejdioasă pentru unire însăși. Fruntașii notabili ai clerului unit sunt de partea lui. Guvernul ardelean și Curtea de la Viena se aflau acum în fața unei probleme neașteptate. De unde în anii precedenți răzvrătirea contra unirii o aprinsese Visarion cu plebea satelor fanatizate, acum răzvrățiții erau chiar fruntașii preoțimii unite, protopopii. În scrisoarea sa de refuz, „vicarul” Nicolae Pop din Balomir invocă pericolul lepădării de unire ce pândește „acest popor care înclină (...) spre schismă”.¹⁴⁵

Rebeliunea protopopilor uniți ardeleni are, în ansamblul dezordinilor religioase din secolul al XVIII-lea, o semnificație mai importantă decât jacqueriile lui Visarion și Sofronie din Cioara. Casta protopopilor a fost coloana vertebrală a rezistenței bisericii românești din Ardeal la asaltul brutal al calvinismului. Aceștia își arogau prerogative puternice în sistemul bisericesc oriental, fapt pe care îl va sublinia Petru Maior în excelenta sa lucrare *Protopapadichia*.¹⁴⁶ Consensul inspirat al protopopilor a asigurat succesul Unirii cu Roma la 1700 și, astfel, salvarea

¹³⁶ Samuil Micu, *op. cit.*, p. 429.

¹³⁷ Francisc Pall, *op. cit.*, I, p. 109.

¹³⁸ Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 594-597; Augustin Bunea, *Din istoria românilor...*, p. 232; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „*Bună vestire*”, XVII, 1978, nr. 1, p. 44; Francisc Pall, *op. cit.*, I, p. 113.

¹³⁹ Francisc Pall, *op. cit.*, I, p. 113.

¹⁴⁰ *Istoria românilor*, II, p. 322.

¹⁴¹ Documentul publicat la Francisc Pall, *op. cit.*, II, p. 330-333 și comentat *ibid.*, I, p. 114.

¹⁴² *Ibid.*, II, p. 245, nr. 122.

¹⁴³ *Ibid.*, II, p. 346, nr. 123; comentariul *ibid.*, I, p. 116.

¹⁴⁴ *Ibid.*, I, p. 118.

¹⁴⁵ *Ibid.*, II, p. 400, nr. 144.

¹⁴⁶ *Vezi* Petru Maior, *Protopapadichia*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1997, studiul introductiv.

bisericii române ardelenne de la moarte sigură. În ochii acestora, Inochentie Micu-Klein reprezenta, după păstoria infortunată a lui Ioan Giurgiu Patachi,¹⁴⁷ garanția respectării „contractului” de unire, care se axa, în optica lor, pe păstrarea nealterată a esenței orientale în toate manifestările rituale din Biserica Unită, cu alte cuvinte garanția demnității bisericii. Orgolioșii seniori provinciali își descoperiseră în Inochentie liderul dorit, prin curajul, dârzenia și consecvența implacabilă cu care ducea lupta inegală cu forțele politice ostile ale vremii, tocmai pentru ceea ce speraseră la 1700 înaintașii lor întruniți în sinodul de la Alba Iulia. Unirea în sine nu a fost însă un act istoric pur, ideal. Ca în toate marile cazuri de cotitură istorică, și aici s-au insinuat și strecurat interese și elemente parazitare, ce nu țineau de esența unirii, ci de aspectul prozelit al acesteia. Astfel este imixtiunea iezuiților în viața noii confesiuni românești, în baza faptului că au contribuit într-adevăr mult la pregătirea și perfectarea birocratică a actului unirii. Epocile istorice glisează pe imaginarul actorilor acestora, care stabilesc „adevăruri” convenționale și, desigur, necesare pentru fixarea hotarelor de acțiune. În optica iezuită, Unirea cu Roma de la 1700 era în totalitate opera lor, românii fiind doar o masă de manevră necesară actului prozelit. O spune cu sinceritate stupefiantă cronicarul Andreas Freyberger, în relatarea sa despre unire, scrisă în focul evenimentelor, la 1702.¹⁴⁸ În consecința acestei optici, Compania lui Isus trebuia să-și ia dividendele cuvenite. Un asemenea beneficiu, specific statutului de informare și control în Biserica Catolică pe care Compania și-l bobândise în decursul vremii, a fost impunerea teologului iezuit pe lângă episcopii uniți din Transilvania. Acestei probleme mult prea cunoscute i se poate aduce precizarea că, spre deosebire de toate forurile civile și bisericești, încheind cu Papa de la Roma, iezuiții au tolerat dar nu au respectat sincer esența orientală a Bisericii Unite, văzând în ea doar o biserică catolică asemeni celor diseminate de ei pe toate continentele. Amintitul Freyberger vorbește despre această convertire din mijlocul Europei exact pe tonul epopeic al convertirilor instrumentate de iezuiți în China sau Filipine. Clerul superior al uniților cunoștea foarte bine această atitudine. Strategia spectaculoasă a lui Inochentie, care a ocupat scaunul episcopal cu ajutorul copios al iezuiților, ca apoi să se dezică de ei și să lupte pentru eliminarea teologului, a dublat în ochii protopopimii ardelenne, nu mai puțin rezistentă la asaltul catolic decât la cel reformat, meritele de luptător național ale lui Inochentie. Rezumându-ne doar la relațiile cu protopopii, Micu-Klein i-a convocat pe aceștia la mai multe soboare, făcând să reinvie vechea formă de guvernare democratică în biserică pe care o păstora, hotărârile cât de cât importante luându-se în cadru sinodal, unde fruntașii clericali ai locurilor, „chorepiscopii”, cum îi numește Petru Maior,¹⁴⁹ făceau legea. Așa se explică succesele impresionante ale primului episcop de la Blaj în edificarea reședinței episcopale, între care angajamentul protopopilor în sinodul din 26 ianuarie 1738, în numele preoțimii pe care o conduceau, de a contribui la construirea mănăstirii-catedrale cu suma impresionantă de 25.000 de florini.¹⁵⁰ În lupta lui Inochentie cu teologul iezuit, aceiași protopopi îi dau episcopului o gură de oxigen cu ocazia sinodului din 25 mai 1739, destinat în întregime reducerii la zero a puterii intrusului, căruia îi fixează, într-o adresă în 13 puncte, un statut ce-l îndreptățește pe Samuil Micu să afirme că „scopul instrucției [adresei –n.n.] ni se pare acela ca diregătoria aceeaia a teologului să se șteargă de tot”.¹⁵¹ Protopopii de la 1747 erau, în mare, aceiași cu cei de la 1739, iar atitudinea lor la fel. Prin reprezentanți ca Ioan Szakadati din Blaj, Ștefan Pop Timandi din Juc, Nicolae Pop din Biia, Nicolae Pop din Balomir, Ioan Dragoș din Turda, Avram Pop din Daia și alții, ei se aflau în corespondență permanentă cu episcopul de la Roma,¹⁵² asigurându-l de fidelitatea lor și pregătind revenirea lui în dieceză. Nu se pune problema unei carențe informaționale a protopopimii unite în legătură cu aversiunea Mariei Tereza față de Inochentie și cu dorința Papei de a-l vedea înlăturat din scaun. Și totuși, „uneltirile” și conciliabulele lor în favoarea ierarhului iubit devin din ce în ce mai îndrăznețe. În 14 martie 1748, de pildă, se ține în Jucul de Mijloc un asemenea „conventicul” clandestin, în urma deliberărilor căruia înaintează secretarului de stat al Vaticanului, cardinalul Silvio Valenti Gonzaga, un lung și îndrăzneț memoriu.¹⁵³ Esența acestui document este respingerea calității de vicar apostolic a lui Aron, care lucru, afurisit fiind acesta de către episcop, ar aduce după sine „ultima ruină a unirii”. Firește, ei cer totodată revenirea lui Inochentie, ca „unicul și singurul remediu al acestei tulburări”. Cât de departe sunt una de alta cele două soluții optate pentru remedierea situației, cea internă focalizată acum în campania protopopilor și cea externă, reprezentată de oficialitățile laice și clericale! Dimpotrivă, acestea din urmă vedeau ca unică soluție eliminarea din joc a lui Micu-Klein, prin înlăturarea din scaunul episcopal. Până atunci, însă, episcopului titular trebuia să i se smulgă o declarație de revocare a excomunicării lui Petru Aron, unica modalitate de legitimare a acestuia în fruntea Bisericii Unite și în ochii poporenilor din dieceză. Cancelarul aulic Anton Korfitz Uhlfeld aruncă sarcina în seama autorității pontificale de la Roma, în numele și la dorința împărătesei, printr-o adresă de la începutul lunii mai 1748.¹⁵⁴ Cât de în serios era luată dorința încrâncenatei suverane, reiese din faptul că Papa și-a contramandat plecarea în vilegiatură la Castel Gandolfo, pentru a pune capăt situației.

Evenimentele însă s-au derulat în contratimp la Roma și în Transilvania, prilejuind o adâncire a rebeliunii protopopilor. Din motive neclarificate de istorici, Maria Tereza a făcut o gafă politică de proporții, ordonând adunarea unui sinod de urgență la Sibiu, în 15 mai, un *confluxus* al clerului unit, cu scopul de a se restaura liniștea

¹⁴⁷ Despre care vezi, mai recent, Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 23-44.

¹⁴⁸ Andreas Freyberger, *Historica relatio Unionis Walachicae cum Romana Ecclesia...*, pass.

¹⁴⁹ *Protopapadichia*, ed. cit., pass.

¹⁵⁰ Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 292-293; Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodale ale beserecei române de Alba Iulia și Făgăraș*, II, Blaj, 1872, p. 93-94; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „*Bună vestire*”, XVII, 1978, nr. 3-4, p. 46.

¹⁵¹ Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 95.

¹⁵² Zenovie Păclișanu, *Corespondența din exil...*

¹⁵³ Publicat la Augustin Bunea, *Din istoria românilor...*, p. 233-236.

¹⁵⁴ Vezi Francisc Pall, *op. cit.*, III, p. 73, nr. 181.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

în dieceză și a restabili autoritatea vicarului apostolic, nu altul decât Aron. Stupoare, însă: acesta nu a luat parte la lucrări, fiind încă sub excomunicarea lui Inochentie și ca atare indezirabil în mijlocul sinodului. Absența i-a creat culoar lui Nicolae Pop Balomireanul, noul vicar numit de Inochentie, care a dominat lucrările și le-a condus spre adâncirea frondei protopopești. Comisar regesc pentru acest sobor a fost trimis episcopul unit de la Munkács, Mihail Manuil Olsavszky. Prin el suverana transmite uniților ardeleni porunca de a nu coresponda cu episcopul exilat, întrucât Inochentie s-a arătat „refractor și neascultător față de noi”.¹⁵⁵ Participanții la sinod au lucrat însă exact pe dos, sfidând propozițiile regești, care ordonau supunerea față de vicarul apostolic Petru Aron și înlăturarea lui Nicolae Pop Balomireanul. Sub supravegherea pasivă a comisarului Olsavszky, vechi prieten al lui Inochentie,¹⁵⁶ cei adunați la Sibiu transformă conflusul dorit de Curte în exact contrariul său: o reînviere a anilor politici ai lui Inochentie, cu toate „gravaminele”, revendicările și îndârjirile din *Supplex* acestuia de la 1743. Concluziile sinodului sunt sintetizate într-un memoriu extins adresat Curții de la Viena, cu ducerea căruia au fost însărcinați tinerii călugări absolvenți de Roma: Silvestru Caliani și Grigore Maior, precum și protopopul George Pop din Dobra.¹⁵⁷ Îndrăzneli incendiare se reaprind din torța încă arzândă a lui Inochentie. Episcopul Micu-Klein să fie rechemat în scaun, și atunci se vor supune. Națiunea română să fie declarată a patra națiune receptă (marota lui Inochentie extrasă din *Secunda Leopoldina*). Episcopul unit să fie numit consilier gubernial și câțiva membri din cler să fie admiși în dietă. Nobilii români să fie încadrați în funcții politico-administrative înalte iar nenobilii să fie admiși în breslele meșteșugărești (structuri ermetice dominate de unguri și sași). Să fie înnoșiți mai mulți țărani români, pentru a deveni proprietari funciari. Blajul să devină oraș liber regesc. Și așa mai departe. Se observă numaidecât, prin comparație, că *supplexul* de la Sibiu întrece chiar, în unele puncte ale sale, nivelul revendicărilor lui Inochentie. După afirmația lui Zenovie Păclișanu, „vlădica – adică Micu-Klein – crease, cu luptele și neastâmpărul lui, școală”.¹⁵⁸

Peste șase zile, în 21 mai 1748, vicegerentul Francisc Maria de Rubeis obține, prin presiuni incalificabile, revocarea de către Inochentie a afuriseniei asupra vicarului Petru Aron. Episcopul își justifică actul printr-o minciună „întărită” cu jurământ: el n-a știut niciodată că Aron a fost numit vicar apostolic și că astfel a lezat o hotărâre a Papei.¹⁵⁹ Vestea ajunge în Transilvania înaintea plecării celor trei la Viena cu memoriul soborului de la Sibiu și duce la adâncirea și mai gravă a crizei. Indignat și poate speriat, Nicolae Pop Balomireanul, vicarul dorit de Inochentie și liderul întâlnirii dizidente de la Sibiu, o rupe cu unirea, părăsește și Transilvania și fuge în Țara Românească, împreună cu mai mulți aderenți. Fuga carismaticului protopop, pe care călugărul franciscan Iosef Michaud îl descrie ca pe un bărbat de statură înaltă,¹⁶⁰ iar guvernatorul Haller spune despre el că este un neastâmpărat care știe doar să poruncească dar să nu asculte,¹⁶¹ provoacă o stupefacție de nedescris, urmată de mișcări antiunioniste „care au întrecut în violență pe celea izbucnite în urma predicilor eremitului sârb Visarion”.¹⁶² După cum se știe, Balomireanul a ajuns cu plângerea de la curtea țarinei Elisabeta Petrovna, făcând din criza Unirii cu Roma un subiect de polemică între curțile celor două împărăteșe, care apărau două confesiuni aflate în litigiu.¹⁶³ Pentru moment, voința Mariei Tereza s-a dovedit învingătoare. Trecând peste dorința cvasiunanimă a poporenilor uniți, peste cuprinsul memoriului din 15 mai, care a ajuns într-adevăr la Curte, ca și peste intervenția energetică a țarinei, suverana de la Viena a hotărât măsuri dure pentru restabilirea liniștii. Se recurge la arestări, amenzi grele și „execuții militare” (încartuirii de armată în satele „răzvrătite”, cu obligația sătenilor de a suporta întreținerea). Legitim acum prin retractarea de către Inochentie a excomunicării, Aron intră și el în acțiune, pe cale blândă, sprijinit de călugărul bazilitan Atanasie Rednic, stabilit la Blaj după încheierea studiilor la Viena. În anii 1749 – 1750 ei străbat toate satele din zona fierbinte a răzvrătirii, sudul și sud-vestul Transilvaniei, unde oamenii părăsiseră unirea în masă. Cei doi predicau în favoarea revenirii la unire și împrăștiu exemplare din cartea *Floarea adevărului*, unde se documentează în mod inspirat temeiurile dogmatice ale actului de la 1700. Una peste alta, pacificarea reușește, sudul revine la unire în cea mai mare parte, însă jarul nemulțumirii a rămas ascuns sub spuma unei supunerii aparente, gata pentru o nouă izbucnire a flăcării.

„Pax Aroniana” s-a încununat cu demisia din episcopie a lui Inochentie Micu-Klein, în 6 mai 1751,¹⁶⁴ smulșă episcopului canonic al uniților prin măsuri ale Curții de la Viena și ale Vaticanului care șochează prin duritatea lor.¹⁶⁵ O victorie tristă i-a deschis drumul vicarului apostolic spre scaunul episcopal.



alea neleopoldină Anii de vicariat ai lui Petru Aron se constituie într-o perioadă cu trăsături distincte și interesante din istoria Bisericii Unite, a Transilvaniei în general. Situația pe multe de cuțit a unirii, după plecarea episcopului la Roma, nu putea fi asanată cu forțele reduse ale unui vicar, fie el și apostolic, boicotat și apoi excomunicat de episcopul său. Nici firea lui Aron nu era potrivită pentru o contraofensivă eficientă, tipologia sa clericală fiind mai apropiată de a eremiților paleocreștini decât de a sacerdotului catolic combativ creat de școala iezuiților și a Contrareforme. Comparându-l cu Inochentie, Zenovie Păclișanu îl vede pe acesta ca pe un arhieru *politic*, în vreme ce Aron era unul *duhovnic*. Acela vedea întărirea unirii prin blindarea ei cu avantaje politice și

¹⁵⁵ Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 246, n. 1.

¹⁵⁶ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 82-83.

¹⁵⁷ Publicat în originalul latin la Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 275-287, anexa I.

¹⁵⁸ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVII, 1978, nr. 1, p. 52.

¹⁵⁹ Vezi Francisc Pall, *op. cit.*, III, p. 76-77.

¹⁶⁰ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VI, București, 1878, p. 602.

¹⁶¹ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase...*, I, anexe p. 107, nr. 67.

¹⁶² Zenovie Păclișanu, *op. cit.* aci supra, p. 54.

¹⁶³ Amănunte la Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, I, p. 197-207.

¹⁶⁴ Textul declarației de demisie la Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 294-295 și Francisc Pall, *op. cit.*, III, p. 224-225, nr. 277.

¹⁶⁵ Din multele relatări ale episodului, vezi-o pe ce mai completă la Francisc Pall, *op. cit.*, I, p. 148-188.

materiale, acesta prin însușirea de către credincioși a adevărului dogmatic cuprins în ea. Pe Inochentie l-a interesat emanciparea națiunii sale, pe Aron mântuirea sufletelor prin adevărurile unirii.¹⁶⁶ Se poate presupune că autoritățile versate din Viena l-au „intuit” încă din 1744, de unde și susținerea lui cu orice preț ca vicar în absența episcopului, eventualitate în care alegerea lui de către Inochentie să-l însoțească în capitală a fost neinspirată. Mai apoi, subsidiarul catolic dominat de forfota iezuită a putut fi interesată de o procesare a lui pentru viitor chiar de atunci. Apariția lui Atanasie Rednic în viața lui Aron chiar în acel moment dificil nu pare să fie întâmplătoare. Până la o probă pozitivă sau contrarie, credem că prin Rednic iezuiții au instituit pentru prima – și ultima! – dată în biserica românească legământul după care confesorul episcopului este adevăratul episcop. Rednic i-a fost confesor și stăpân lui Aron până la sfârșitul vieții acestuia din urmă. La puțină vreme după acest legământ, tandemul Aron – Rednic se reface la Blaj, unde maramureșeanul cu voință de fier devine călugăr bazilitan și, desigur, omul de încredere al vicarului. Cu acest tandem la cârma Bisericii Unite, stăpânirea de la Viena, împărăteasa însăși acum conștientă de pericolul ce amenința existența unirii, nu-și mai pune problema reînvierii spiritului inochentian în ierarhia greco-catolică din Transilvania. Problema ei era pacificarea poporului, acțiune în care Aron nu a fost implicat, misiunea asumându-și-o secțiunea catolică a guvernului ardelean și Curtea de la Viena.¹⁶⁷

Scopul fundamental urmărit de autorități era estomparea în timp, scoaterea din mentalul ierarhiei de la Blaj și reprimarea în rândul poporului a oricărei conexiuni între unirea cu catolicii și obținerea unor beneficii de tip politic în consecința acestui fapt. Nu puteau accepta ca pe viitor un nou cap bisericesc să subordoneze „țelul politic imperial țelului politic propriu”.¹⁶⁸ Unirea trebuia să fie un instrument pentru ușurarea guvernării unui principat cu clasa politică ostilă catolicismului, și nicidecum o cale de schimbare a statu-quo-ului din Transilvania. Integrată mental concepției iluministe, după care binele public emană de sus, de la puterea monarhică, fiindcă „numai ea are o noțiune justă și clară cu privire la acest bine public”,¹⁶⁹ Maria Tereza nu putea concepe o inițiativă care încerca să realizeze acest lucru de jos în sus. Cu atât mai puțin îi putea conveni resuscitarea *Secunde* dată de bunicul ei Leopold I pe seama uniților români. Marele cezar era stăpânul unui imperiu în expansiune, avea un prestigiu european uriaș, în vreme ce pe ea o contesta întreaga Europă, cu care a trebuit să poarte un istovitor război de salvare a aceluiași imperiu de la dizolvare.¹⁷⁰ Războiul de succesiune s-a desfășurat tocmai în anii conchistei naționale a lui Inochentie și ai tulburărilor religioase stârnite de el în Transilvania (1741 – 1748), producând o iritare în plus în cercurile Curții vieneze. Faptul reiese logic din aversiunea specială pe care suverana a nutrit-o față de un episcopoaș oarecare al unui popor „inexistent” din cea mai lăaturalnică provincie a Imperiului. Această „atenție” nu l-a vizat, desigur, pe Inochentie ca persoană, nici pe români ca popor, ci urmărirea asigurarea spatelui, prin logica păcii interne în situațiile de război extern. În cazul concret al Transilvaniei, liniștea depindea de o echilibrată și dificilă între revendicările românilor uniți și opoziția înverșunată a stărilor privilegiate împotriva oricărei pretenții românești. Unirea cu Roma își avea importanța sa politică la scară imperială, dar în același timp menajarea unguirilor era parte intimă din politica împărătesei, despre care unii istorici cred că și-a salvat imperiul și domnia „regrupându-se în jurul tinerei Ungarii”.¹⁷¹ Emblematice pentru această încercare de compromis sunt articolele de lege VI și VII ale Dietei de la Sibiu din 1744, sancționate de suverană, unde, în primul, se admit doar drepturile preoțimii și nobilimii unite iar în al doilea se „întărește” episcopia unită în bunurile pe care le are.¹⁷² Nici pomeneală de aplicarea punctului 3 din *Secunda Leopoldina*, prin care românii să devină națiune constituțională, căci, după spusele contelui Theobald Czernin, comisar regesc la lucrările dietei, personaj relativ binevoitor față de români, admiterea acestora „ar fi supusă în tot timpul la grele piedici”.¹⁷³ Astfel, prin acțiunea concertată a unguirilor din Transilvania și a Curții de la Viena, calea leopoldină este exclusă de pe eșichierul politic iar actorul ei principal, Inochentie, alungat din țară și din scaunul episcopal. O etapă nouă debutează în istoria Bisericii Unite, una eminentemente ecleziastică, purificată de orice intruziune politică. Unde urma să ducă această cale, al cărei prim reprezentant a fost tocmai Aron?

Absența lui Inochentie Micu-Klein vreme de șapte ani a fost în realitate o sedivacantă primejdioasă pentru biserica unită, asemănătoare cu cazul celei de după moartea lui Atanasie Anghel (1713) și hirotonirea lui Ioan Giurgiu Patachi (1721). Împărăteasa s-a grăbit, de aceea, să demareze acțiunea de alegere a unui episcop la Blaj, printr-un ordin către Guberniu din 30 august 1751.¹⁷⁴ Dar a comis în același timp o nouă gafă, de data aceasta una care a adus un nesperat vânt în pânzele antipatizatului vicar Petru Aron. Se pare că Maria Tereza nu s-a mulțumit cu retragerea lui Inochentie, ci dorea înlăturarea oricărui român din fruntea celei mai întinse eparhii catolice din Imperiu. În răstimpul rămas până la ținerea sinodului electoral, fixat pentru zilele de 15 – 17 noiembrie, ea a intervenit pentru instalarea la Blaj a episcopului unit Mihail Olsavszky de la Munkács, în care se pare că avea încredere. Presiunea ei „secretă” asupra comisarilor desemnați să o reprezinte la sinod, David Máriaffy de Maxa și Petru Dobra, ca Olsavszky să figureze pe orice cale între primele trei persoane care vor fi votate la Blaj și îi vor fi trimise spre opțiune, (*ternarium*),¹⁷⁵ a devenit repede publică, stârnind un val de agitație

¹⁶⁶ *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVII, 1978, nr. 1, p. 59.

¹⁶⁷ *Ibid.*, p. 58.

¹⁶⁸ D. Prodan, *Suplex Libellus Valachorum*, p. 187.

¹⁶⁹ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, I, București, 1986, p. 280-281.

¹⁷⁰ Pentru domnia Mariei Tereza rămâne încă actuală marea lucrare a lui Alfred Arneth, *Geschichte Maria Theresias*, I-X, Viena, 1863 – 1879.

¹⁷¹ Pierre Chaunu, *Civilizația...*, I, p. 282.

¹⁷² D. Prodan, *Suplex...*, p. 172-173.

¹⁷³ Vezi Francisc Pall, *op. cit.*, I, p. 10.

¹⁷⁴ La Augustin Bunea, *Din istoria românilor...*, p. 297-299, anexa VIII.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 301 (în anexa IX): „in ternarium candidatorum veniat numerum”.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

și îngrijorare în rândul clerului unit. În 8 octombrie, călugării bazilitani de la Blaj scriu celor doi frați într-un cîn care se aflau la Viena, Grigore Maior și Silvestru Caliani,¹⁷⁶ ca la soborul din noiembrie să nu-și dea votul decât la candidații români, care să poată comunica cu credincioșii săi fără interpret și să fie în stare a transmite sfintele scripturi în limba poporului (*in linguam vernaculam*).¹⁷⁷ Istoricul I. Tóth Zoltán spune răsplat că blăjenii „au pornit o mișcare ca să nu le poată fi episcop decât un român”.¹⁷⁸ Această mișcare a avut succes. Spectrul încă unui străin în conducerea diecezei, după ce unul exista deja în persoana teologului iezuit impus de la începutul unirii, a șters pâcla de pe ochii sinodalilor de la 15 – 17 noiembrie 1751, trezind în ei mândria națională. Gafa imperială a avut însă un efect benefic și mai adânc. Cum împărăteasa își motiva, în instrucțiunile pomenite, opțiunea pentru Olsavszky prin afirmația piezișă că între români nu ar exista persoane cu pregătire necesară pentru un scaun vlădicesc, sinodul alege pe primele locuri trei doctori în filosofie și teologie la Roma: vicarul Petru Aron și călugării Grigore Maior și Silvestru Caliani, pentru a dovedi contrariul prin trei persoane cu studii europene înalte. Astfel că Olsavszky nu a obținut nici un vot, necum să ajungă în ternariu.¹⁷⁹ Solidarizarea defensivă se reflectă clar în repartizarea voturilor, toate venind de la protopopii în majoritate inochentiști și foști adversari ai lui Aron, dar care, iată, îl preferă acum pe primul loc tocmai pe acesta, urmat de cei doi călugări tineri din turbulenta lor partidă. Maria Tereza nu și-a ascuns displicența în fața eșecului. Acest lucru cu atât mai mult, cu cât, ca să-i netezească drumul lui Olsavszky, comisesse gestul cu iz de mituire de a îngădui ca la sinoadele electorale clerul românesc să-și poată formula în scris doleanțele ce le-ar avea, pentru binele obștii bisericești și să le înainteze la Curte. Luând însă cunoștință de rezultatul oglindit în numele din ternariu, ea își exprimă în scris părerea în legătură cu Petru Aron, pe care îl sugera Carl Ferdinand Königsegg-Erps în numele deputației aulice: „Aprob numirea lui Aron, dacă nu se poate afla altul mai bun”.¹⁸⁰ Dorința stafului vienez de calm în rândul românilor o trădează chiar motivul opțiunii lui Königsegg-Erps pentru persoana lui Aron: este o fire blândă și liniștită, în vreme ce ceilalți doi au un zel exagerat pentru propagarea unirii. Împărăteasa l-a numit episcop în 28 februarie 1752, ordonându-i să se înfățișeze fără întârziere la împărăție.¹⁸¹

Înainte de călătoria noului episcop la Viena, în micul târg al Blajului se desfășoară câteva evenimente care au marcat adânc memoria contemporanilor și istoricilor. Acum se vedește, dintru bun început, ascensiunea lui Atanasie Rednic asupra noului episcop, căruia îi era duhovnic și prim sfătuitor de multă vreme. Aron încă nu se călugărise, element fără de care nu putea fi vlădică. A intrat, deci, în cinul călugăresc al lui Vasile cel Mare și, după un noviciat foarte scurt sub îndrumarea lui Rednic, „au făcut mărturisirea călugărească și au îmbrăcat chipul cel mic al mandiei”, relatează Samuil Micu,¹⁸² adică a devenit călugăr deplin. Primește numele monahal de Pavel, dar posteritatea i-a memorat ambele prenume până astăzi: Petru Pavel Aron. Cu această ocazie Aron reușește o lovitură de imagine, dându-și toată averea în mâna duhovnicului Rednic, spre a fi împărțită săracilor. Totodată, trece la un regim de viață „austeră fără seamăn”,¹⁸³ pe care o descrie același istoric al evenimentului, Samuil Micu, al cărui stil nu poate fi întrecut: „Acest episcop foarte sfântă viață au petrecut și au arătat lumii că și acum să poată ținea viața carea cetim că unii sfinți din cei de demult o au ținut, că îndată cum s-au făcut călugăr, în anul 1752, de aici înainte în toată viața sa, în unsprăzece ani cât au fost episcop, cum eu însumi din gura lui am auzit, niciodată mai mult de patru ceasuri n-au dormit. În patul său alt așternut n-au avut, fără numai paie. Carne, bucate albe cu lapte, cu unt, brânză, ouă, pește în toată vremea episcopiei sale, precum nici dimineața, niciodată, sau afară de prânz, n-au mâncat, nici cină nu mânca, fără numai aorea, când era să slujească a doao zi, gustărea sara puțintică pâne și un păhar de vin și aceasta făcea pentru ca să aibă putere a sluji S. Liturghie. Cu un an înainte de moarte, pentru slăbiciunea, puțintel vin la prânz bea. În Păreasimi prânzea duminica, apoi până mercuri după prejdeșetena și de mercuri până vineri nimic nu mânca, ci petrecea în lucruri toate rugăciunile cu canoane, cu catisme, cum scrie tipicul pentru tot anul, le cetea el însuși, că slujba besearecii și toată rânduiala foarte bine o știa. Metaniile ceale scrise în posturi toate și afară de acealea altele multe noaptea făcea, cât deagetele lui pururea să cunoștea de metanii. Haine de mătăasă au de materie scumpă niciodată n-au purtat, nici portul călugăresc și-au mutat, ci oriunde mergea, în portul călugăresc să ducea. La besearică și dimineața și la Vecernie în toate zilele mergea. (...) Iar cât de grea i-au fost lui această viață, măcar dintru aceasta poate neștine socoti, că mai înainte de a fi episcop era om gras și bine beutoriu de vin și avere frumoasă și mâncare bună avea. Toate acestea într-o zi și într-o cirtă le-au lăsat și s-au apucat de o viață așa grea și atâta au slăbit, cât doară numai piiala, vinele și oasele era pe el”.¹⁸⁴ La aceasta se adăuga un lanț de fier pe care era încins la brâu pe pielea goală,¹⁸⁵ cătușe de fier pe mâini deasupra coatelor, toate purtate până în ultimele zile dinaintea morții. În mediul închis și sensibil al Blajului se procesa cu abilitate, de către un confesor puternic, un episcop competitiv, dintr-o persoană evident nepotrivită pentru un asemenea apostolat. Colaborarea sado-masochistă a celui în cauză la opera lui Atanasie Rednic poate da dreptate afirmației lui Eudoxiu Hurmuzaki, după care țința

¹⁷⁶ I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus...*, p. 194, n. 3, este singurul care dă numele celor doi călugări în cauză.

¹⁷⁷ Documentul la Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodali...*, I, p. 137-142.

¹⁷⁸ *Op. cit.*, p. 194.

¹⁷⁹ Informațiile despre acest sobor în forță sunt sărace. O spune însă Samuil Micu în *Brevis historica notitia...*, p. 388: „*Pro Munkatzienzi episcopo nemo inventus fuit, qui votum daret*”.

¹⁸⁰ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici...*, p. 7.

¹⁸¹ *Ibid.*, p. 8-9, n. 2.

¹⁸² *Istoria românilor*, II, p. 332.

¹⁸³ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 10.

¹⁸⁴ Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 341-342.

¹⁸⁵ Emanoil Bucuța, *Cingătoarea de cazne a lui Petru Pavel Aaron*, în „*Ideea europeană*”, V, 1923, nr. 121.

veche a lui Aron fusese „scaunul episcopesc, la care atâta timp râvnise și care atâta timp îi fusese inaccesibil”,¹⁸⁶ afirmație combătută vehement de Augustin Bunea.¹⁸⁷ Se poate interpreta ca încercare a lui Rednic de a alunga eventuala imaginea de arivist ce-l pândea pe Aron și o înscenare pusă la cale în momentul când sosea de la Viena numirea într-o episcopie. Narațiunea vine tot de la Samuil Micu și reflectă fără îndoială adevărul, pe câtă vreme istoricul ține să o insereze în toate variantele extinse ale istoriei sale.¹⁸⁸ Iată-o: „Într-aceea în anul 1752 i-au venit de la Curte denotație de episcopie, carea luându-o el, s-au dus la duhovnicul său, la părintele Atanasie, căruia i-au spus lucrul, întrebându-l ce judecă pentru acel lucru. Atanasie au zis: «Eu judec să nu iai vlădicia, pentru că nu ești vreadnic de ea». Atunci Aron au zis: «Dacă tu, părinte, așa judeci, și eu așa judec, numai mă rog ca să-mi faci conțept, să scriu la Împărăție că mulțesc pentru episcopie, dar nu o primesc». Atunci Atanasie au zis: «Însuți mai bine poți cunoaște nevrednicia ta, pentru aceea însuți scrie cum socotești, numai înainte de a pecetlui cartea, să mi-o arăți». Atunci Aron au scris, mulțămind Împărăției că s-au milostivit a-l numi episcop, însă să roagă să-l îngăduiască să nu fie episcop, de vreme ce el să cunoaște nevreadnic de acea deregătorie. Deci după ce au arătat această scrisoare lui Atanasie și o au pecetluit, au zis Atanasie: «Ad-o la mine cartea, că voiu avea eu grijă ca să o trimit la Împărăție». Într-aceea, în duminica viitoare Aron chemând la prânz oameni, întră carii au fost și arhimandritul Leontie, acela închinând la masă după obiceiul locului și poftind ca cât mai curând să-l vază cu mitră, Aron au răspuns: «Niciodată voi pe mine cu mitră nu mă veți vedea», pentru că el știa că s-au fost lăpădat de a primi episcopiia. Iar cei ce ședeau la masă să mira pentru ce zice el aceea, fiindcă acum easte numit episcop. Într-aceea Atanasie n-au trimis la Împărăție cartea lui Aron, că nu făcuse aceea cu gând ca acela, ci numai ca să cearce smereniia lui Aron. Deci mergând la părintele Gherontie Cotori, i-au zis: «Judeci pe Aron vrednic de episcopie»? Gherontie, știind pe Aron numit episcop, au răspuns cu adevărat că-l cunoaște vreadnic. Atunci Atanasie, rumpând peceatea, i-au arătat cartea lui Aron cu carea mulțemea Împărăției că l-au numit episcop și să ruga să-l sloboadă să nu fie episcop. Deci Atanasie, plinindu-să o săptămână, au mers la Aron și i-au zis: «Frații poruncesc ca tu să iai și din ascultare să primești episcopiia». Atunci Aron, suspinând, au zis: «Deaca tu, părinte, și frații, așa voiți eu din poruncă o voiu primi, nădăjduind că prin rugăciunile voastre Dumnezeu mă va ajuta și mă rog ca cu tot deadinsul să-mi fiți într-un ajutoriu». Lovitura de teatru vine din gura neutrului între „partide” Gherontie Cotori, căruia Rednic îi ia ochii cu un refuz bine regizat, pentru a putea conchide apoi că „frații poruncesc” să accepte „episcopiia”. Departe, deci, de a-și dori funcția, Aron își însușește imaginea omului pe care alții, „frații” îl obligă să le fie episcop. Este o adevărată a doua alegere a lui Petru Pavel Aron, care i-a asigurat apoi pace, liniște și ascultare din partea nucleului monahal al Blajului, și prin acesta din partea întregului cler din dieceză. Lucru foarte important este că manevra celor doi a impus un model nou de arhieru, după luptătorul politic care fusese Inochentie. Mentalitatea orientală a românilor din dieceză, rămasă din veche, era pregătită să accepte acum un episcop dedicat celor spirituale, calitate subliniată și de purtarea ostentativă a straielor călugărești identice cu cele purtate de monahii greci. Sentimentul de transplant de la început s-a estompat și Petru Pavel Aron a fost acceptat ca unul „de al lor”.

Cu spatele astfel asigurat acasă, noul episcop pleacă la Viena în cursul lunii mai 1752, unde va rămâne până în 16 august 1754. Această perioadă lungă i-a pus la grea încercare răbdarea, tăria de caracter și perseverența în fața unor „planuri țesute de contrarii românilor”.¹⁸⁹ În realitate, lungă „prelucrare” a episcopului ardelean, care am văzut că nu era cel dorit de suverană, și-a avut rostul ei bine stabilit în cadrul politicii interne a Vienei. Înainte de a-l prezenta Papei pentru confirmare, autoritățile de la Viena trebuiau să se asigure că nu se va mai repeta cazul de inobediță și răzvrătire al lui Inochentie Micu-Klein. Au urmat teste dificile, cu finalitate decisivă pentru existența pe viitor a Bisericii Unite. Cancelaria Aulică a Transilvaniei de la Viena, prin președintele ei Ladislau Gyulaffi, i-a cerut numaidecât după sosire să semneze un fel de jurământ „care dezvoltă toate planurile sinistre făurite de stăpânire pentru completa distrugere a oricărei inițiative a episcopului”.¹⁹⁰ Se vede că această stăpânire, în dorința de a îngropa definitiv spectrul lui Inochentie, nu s-a dat în lături de a ignora înseși fundamentele Unirii de la 1700, într-o mixtură de pretenții care răsturnau dogmatic temeiurile convertirii românilor. I se pretinde, adică, lui Aron să își supună toate acțiunile vlădicești aprobării teologului iezuit, episcopului latin de la Alba Iulia și secțiunii catolice din Guberniul Transilvaniei.¹⁹¹ În locul unui tutor, vlădica trebuia să accepte acum trei, situație care depășea pragul de umilire impus lui Atanasie Anghel cu ocazia unei „prelucrări” similare din martie 1701, când i-a fost impus teologul iezuit.¹⁹² S-a contat, fără îndoială, pe firea liniștită a lui Aron, pe imaginea publică ștersă ca și pe drumul greu parcurs până la mitra episcopală, premise clasice pentru o supunere ușoară. Moțul din Bistra le-a servit însă celor de la putere o surpriză la care nu s-au așteptat nicidecum: o nesupunere îndârjită. A refuzat să semneze condițiile, cerând documentul spre studiu, cerere care nu i-a fost împlinită. Gest de bun augur: peste o lună, în 21 iunie 1752, i s-a prezentat o nouă formă a angajamentului, din care lipsea supunerea față de episcopul latin de la Alba Iulia. Din trei stăpâni, unul dispăruse. Retragerea acestui punct se poate pune pe seama unor discuții ale lui Aron cu cei de la Viena, pe care documentele nu ni le-au relevat încă. Români s-au unit după prevederile Conciliului de la Florența din 1439, unde nu se stipula subordonarea față de episcopul latin al locului. Această subordonare era însă un punct

¹⁸⁶ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, tomul al doilea, București, 1900, p. 160.

¹⁸⁷ *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein...*, p. 266.

¹⁸⁸ *Brevis historica notitia...*, p. 388; *Istoria românilor*, II, p. 332.

¹⁸⁹ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 11.

¹⁹⁰ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752 – 1783)*, în „Perspective”, München, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 20.

¹⁹¹ Zenovie Păclișanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni – „Teologul” vlădicilor uniți*, p. 30-31.

¹⁹² Andreas Freyberger, *Historica relatio Unionis Walachicae...*, p. 93.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

forte al prevederilor Conciliului Lateran II din 1215 în materie de unire. De la bun început, românii uniți au combătut încercările de a li se aplica acest punct al Lateranului, cazul cel mai eclatant înregistrându-se în vremea păstoriei zbuciumate a lui Ioan Giurgiu Patachi.¹⁹³ Suprapunerea canoanelor a două concilii istorice era o bălbăială ușor de combătut de către un teolog cu pregătire înaltă cum a fost Aron.

Jurământul în formulă nouă și avatarurile produse de el marchează punctul zero de la care a început o eră nouă în istoria Bisericii Unite, a Blajului și a istoriei românilor. Părăsind prudentă implicațiile teologice, Cancelaria Aulică include acum doar obligația episcopului de la Blaj de a accepta instituția teologului iezuit și de a se supune secțiunii catolice din Guberniu. Menținerea teologului i se cerea în virtutea diplomei lui Leopold I din 19 martie 1701, *Secunda Leopoldina*. Uimire! În toți anii luptei lui Inochentie pentru drepturi politice, aulicii de la Viena au contestat realitatea istorică a acestui document, din cauza punctului 3 despre înarticulară constituțională a românilor. Este scoasă acum din uitare, pentru că tot acolo, la punctul 5, era prevăzută și obligativitatea prezenței teologului.¹⁹⁴ În fața noii situații, Aron face un gest istoric cu consecințe importante: contestă acum el *Secunda Leopoldina*, pretextând că nu a fost publicată la vremea ei în Transilvania¹⁹⁵ – lucru adevărat! – și refuză să semneze și această a doua formă a angajamentului.¹⁹⁶ Gestul pare un pretext pentru respingerea incomodei și dezonorantei prezențe a teologului străin, în condițiile când Biserica Unită avea acum o elită de clerici erudiți, care nicidecum nu puteau fi suspectați de „necunoașterea dreptului canonic” prezumată la 1701. Mai adânc, însă, respingerea *Secunde* de către un român a însemnat abandonarea drumului politic trasat de Inochentie, care a fetișizat diploma lui Leopold I, fără să-și dea seama că se contazice: cerea insistent aplicarea punctului 3 cu conținut politic favorabil românilor, dar respingea punctul 5 prin care se instituia teologul. O lege de asemenea ampoloare ori este respectată în întregul ei, ori ignorată la fel. Conștient, desigur, de această contradicție, în plus dându-și seama că metoda inochentiană este sugrumată din toate părțile și periculoasă, Aron a preferat să conteste în bloc celebra lege de la 1701. În acest fel, a debutat în Biserica Unită o filosofie nouă de acțiune, un demers istoric emancipat de istovitoare marotă a *Secunde*, o epocă ce poate fi numită neleopoldină. Noua citadelă a episcopului nu mai este, proclamativ, națiunea, ci biserica, și din interiorul acesteia putea să grăiască cu toată gura. Stările și Ordinele din principat, dominate de reformați, nu mai sunt stresate și active ca pe vremea lui Inochentie, văzând în lupta lui Aron cel mult o salutară – pentru ei – dezordine în Biserica Catolică. În această dezordine, impasul noului episcop nu mai era alimentat din Transilvania, ca în cazul antecesurului său, pentru că nu-și depășea atribuțiile de cap bisericesc.

I s-a prezentat, deci, o a trei formă de legământ, de unde dispăre secțiunea catolică din Guberniu, dar rămâne cu tenacitate obligația ținerii teologului. Abili, aulicii nu mai fac referire la *Secunda Leopoldina*, contestată de Aron, ci la un act imperial foarte respectat în Biserica Unită: diploma din 21 august 1738 a împăratului Carol VI, prin care s-a primit domeniul mănos al Blajului și s-a putut întemeia episcopia.¹⁹⁷ Tatăl Mariei Tereza preluase la 1738 din diploma lui Leopold I punctul legat de teolog în termeni relativ identici, cu care însă episcopul nostru nu este de acord nicidecum. Respinge deci și această a treia formă, pe un motiv de procedură: clauza teologului nu era cuprinsă în contractul prin care domeniul Blajului devenise posesiune a episcopiei unite, contract aprobat și de Papa etc. Petru Pavel Aron se dovedește abil în subterfugii birocratice. A comis însă o greșeală. Pentru a-și acoperi spatele după cele trei refuzuri, a scris împărătesei un memoriu în care explică rațiunile poziției sale. Între altele, spune că o condiție ca aceea a ținerii teologului iezuit poate fi acceptată doar cu consensul întregului cler și cu aprobarea Papei.¹⁹⁸ Nu este exclus ca această motivare să-i fi sugerat suveranei implicarea Sf. Scaun în rezolvarea noului și iritantului contencios cu românii uniți. Cert este că, în 16 septembrie 1752, Maria Tereza s-a adresat Papei Benedict XIV, cerându-i ca pe pe Aron să-l confirme numai cu condiția ca acesta să țină pe lângă sine un teolog de ritul latin.¹⁹⁹ Este implicată și diplomația imperială de pe lângă Scaunul Apostolic, în persoana ambasadorului Alessandro Albani, care primește din partea cancelarului aulic Uhlfeld sarcina de a facilita lucrurile în sensul dorit de împărăteasă. Arcul ostil la adresa episcopului român se reface astfel între Viena și Roma, atmosfera tinzând să reediteze odiseea lui Inochentie. Este interesant de scos în evidență o stratagemă a lui Aron de a ieși din impas, prin naționalizarea instituției teologului. Prin agentul său de la Roma, Vasile Bosickovič, episcopul blăjean cere Papei ca sfetnicul teolog să fie un român, aducând înainte numele celor doi tineri absolvenți de Roma, Grigore Maior și Silvstru Caliani, contracandidații săi la sinodul de alegere din 15 – 17 noiembrie 1751. A fost însă prea târziu: chiar în ziua când și-a scris petiția către Papa, 25 noiembrie 1752, acesta emitea un decret cu caracter general, care îi obliga pe episcopii români uniți să țină un teolog de ritul latin. S-a hotărât ca această prevedere să fie introdusă în bula de consacrare a lui Aron și a succesorilor lui.²⁰⁰ Pentru prima dată, Scaunul Apostolic se implica în problema teologului

¹⁹³ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 23-44.

¹⁹⁴ „Apoi, fiindcă din necunoașterea dreptului canonic s-au petrecut și comis la ei [la români – n. n.] mari erori și scandaluri, chiar prin episcopul însuși și prin cler, pentru a se preveni pe viitor asemenea inconveniente, va fi numit cât de curând și delegat de către Noi sau de către iubitul Nostru arhiepiscop al Strigoniului, sau de către urmașii lui, un teolog înzestrat cu calități alese ale sufletului, cunoscător al jurisprudenței canonice și abil în rezolvarea problemelor, care, în calitate de *auditor causarum generalis*, va veghea cu seriozitate ca asemenea inconveniente să nu se repete și nu va îngădui ca soborul însuși, în care totdeauna va fi de față, episcopul sau popii încredințați jurisdicției acestuia, să devieze de la dreptul canonic sau de la preceptele bisericii”. După cea mai recentă traducere a diplomei, la Andreas Freyberger, *Historica relatio...*, p. 105.

¹⁹⁵ Zenovie Păclișanu, *op. cit.* în nota 190, p. 27.

¹⁹⁶ *Ibid.*, p. 21.

¹⁹⁷ Ediții românești ale diplomei la Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 293-298 și Gheorghe Șincai, *Hronica...*, III, 363-370.

¹⁹⁸ Zenovie Păclișanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni...*, p. 32.

¹⁹⁹ Textul latin al scrisorii la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 12-14.

²⁰⁰ Decretul papal *ibid.*, p. 18-19. Cf. și Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752 – 1783)*, în „Perspective”, München, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 23.

latin din dieceza Făgărașului, având ca urmare gravă permanentizarea acestuia în biserica românilor, din caracterul temporar care putea fi extras, măcar teoretic, din documentele puterii emise până la acea dată.²⁰¹ Consecvent cu sine însuși, Aron respinge hotărârea Papei, căruia îi adresează o scrisoare îndrăzneată, cerându-i să-și revoce decretul din 25 noiembrie, care îi impunea ținerea teologului latin. Nu i-a fost luată în seamă această cerere, ca atare bula de numire a sa în funcția de episcop, purtând data de 9 ianuarie 1753, prevede obligativitatea lui Aron „de a avea lângă sine un presbiter latin în calitate de teolog”.²⁰² Problema părea închisă, și totuși episcopul merge mai departe cu opoziția sa: refuză primirea bulei papale, motivând că ea cuprinde condiții umilitoare pentru prestigiul său și al bisericii sale. Preferă ca bula să fie retrimisă la Roma, decât ca el să se abată de la canoanele bisericii sale.²⁰³ Această îndrăzneală a umplut paharul.

Care era miza hărțuiei – unii istorici o numesc luptă²⁰⁴ – dintre Curte și episcop pe tema teologului? Dincolo de motivele invocate, unele moștenite de la Inochentie, Aron se poate crede că avea unul intim, personal, care ține de situația sa, cea mai grea din întreaga istorie a Bisericii Unite. Îi urma în scaun unui om monumental în imaginarul poporului, care era încă în viață și ale cărui realizări, efective sau legendare, amenințau să-i reducă păstoria la insignifiant sau chiar la ridicol. „Modestul” mocan plin de orgolii ascunse nu putea suporta o asemenea eventualitate. Avea nevoie de lupta și victoria sa proprie, pe o temă vie în rândul credincioșilor, care tocmai îl acceptaseră și care îi urmăreau, firește, toți pașii de la Viena. Din vag efectiv pe vremea lui Atanasie Anghel, rolul teologului de la Blaj devenise decorativ cu timpul. Dar ura, șovinismul și intoleranța românilor la adresa acestui ungar de lege străină în mijlocul biericii lor constituiau un filon bun de exploatat, ceea ce face Aron la Viena, iscând un conflict acut cu autoritățile. Nici încercarea împărțesii de a aduce un episcop străin, pe Olsavszky, nu putea să-i inspire sentimente mai bune. Voința lui de fier, asemeni cingătoarei de la brâu, le-a evocat imperialilor atitudinea lui Inochentie, pe care Aron e clar că voia să-l egaleze, determinându-i să ia măsuri. Pentru Maria Tereza, impunerea teologului iezuit nu putea ține de vreo influență aparte a Companiei lui Isus asupra ei, având în vedere personalitatea accentuată cu care s-a impus în fața întregului continent. Ea și-a manifestat pe această cale displicența și neîncrederea pe care le nutrea la adresa românilor, zgândărind rana care-i dorea cel mai tare. Dacă ar fi vrut să continue atitudinea tatălui său Carol VI față de problema teologului, era normal să ia seama la accentul de relativitate din diploma acestuia, unde prevederea de la 1701 era menită să dureze „până când Noi nu vom rândui amintirea”.²⁰⁵ Pragmaticul monarh a simțit izul vetust al acestei practici, rezervându-și dreptul de a o abroga. Dimpotrivă, fiica sa Maria Tereza bate în cuie în mod ostentativ uzanța desuetă, în pofida tuturor argumentelor care o invalidau, implicând papalitatea în conservarea ei, împotriva noii realități din Biserica Unită. Istoricii au remarcat discrepanța dintre triumfalismul oficialilor venezi, care credeau că astfel au înregistrat un succes, și realitatea din principat, unde românii se înstrăinau tot mai mult de unire.²⁰⁶ Era clar că de acum Unirea cu Roma nu mai avea la Viena sprijinitori, ci numai stăpâni imperativi, că drumul marelui Leopold este închis și că Biserica Unită, dacă vrea să existe, trebuie să-și mobilizeze resursele vîgorii proprii în ea însăși, acasă, în rândul poporului.

Arcul de colaborare Viena – Roma acționa pe două planuri pentru „rezolvarea” cazului lui Aron: pe de o parte se postula acceptarea lui cu condiția nestrămutată a admiterii teologului, pe de altă parte se lua în calcul înlocuirea lui cu altă persoană, mai „potrivită”. Ideea înlăturării sale nu-i era străină, iar după respingerea bulei de instalare devenise oficială. Încă la 1 decembrie 1752, Bosičković îi atrăgea atenția, de la Roma, despre știrea care circula, cum că împărăteasa este hotărâtă să numească alt episcop, dacă nu va accepta teologul. În martie 1753 zvonul devine oficial, când cardinalul Albani îl somează pe Bosičković să transmită episcopului, pe care îl reprezenta la Roma, că dacă refuză condiția teologului, va fi numită o altă persoană în fruntea episcopiei. Agentul îl roagă pe Aron să accepte, ca nu cumva, „luptând pentru o jurisdicție vlădicească neștirbită”,²⁰⁷ să piardă totul. Accentul concret a venit însă din partea contelui Königsegg-Erps, în urma unei adunări plenarea a Cancelariei Aulice din 7 iulie 1753, unde s-a încercat intimidarea lui Aron prin mijloace dure, ca să semneze pentru primirea bulei papale. Este interesant un amănunt de la acesată reuniune. La observația lui Aron că nici unui episcop nu i se cere o asemenea semnătură, i se răspunde că este voința Curții ca față de biserica românească să se procedeze astfel.²⁰⁸ Probabil că este și motivul pentru care refuzul de a semna vine acum și mai hotărât, însoțit de precizarea că mai curând este dispus să renunțe la episcopie. Drept urmare, importantul demnitar i-a scris Mariei Tereza despre ținuta „încăpățanată” a episcopului român, pe care nu o poate socoti acceptabilă din motive bisericesti și politice privitoare la Transilvania și, ca atare, propune să fie numit în locul lui Aron un alt episcop, mai cooperant. Königsegg-Erps suspicionează ca sedișos și faptul că Aron poartă camilafca orientală în locul tichiei catolice. Scenariul de la Blaj al lui Atanasie Rednic începe să dea roade: încet-încet, Aron acumulează merite în ochii celor de acasă, ca apărător al autonomiei Bisericii Unite în ritul ei oriental. Samuil Micu, dușman al lui Aron, va scrie mai târziu că „vlădica Aron mult au lucrat și el [s.n.] ca să nu aibă teolog latin lângă sine”.²⁰⁹ Acest „și el” este o inserțiune care îl compară cu Inochentie Micu-Klein, așa

²⁰¹ Vasile Bărbat, *Instituirea funcției „teologului” în Biserica Română Unită*, extras din teza de doctorat, traducere în românește de Cristian Langa și Emil Puni după ediția de Roma 1963, Deva, 1992, p. 19.

²⁰² Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 22.

²⁰³ Declarația o face în fața plenului Cancelariei Aulice a Transilvaniei din 7 iulie 1753, unde fusese chemat să fie supus la presiuni, după ce cancelarul Gyulaffi, episcopul Olsavszky de la Munkács și alții încercaseră în zadar să-l înduplece a primi bula. Vezi *ibid.*, p. 22-25, n. 2.

²⁰⁴ *Ibid.*, p. 10-37; Zenovie Păclișanu, *op. cit.* aci supra, p. 23-29 („greaua luptă” – p. 27).

²⁰⁵ Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 297.

²⁰⁶ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 19.

²⁰⁷ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii...*, loc. cit. în nota 200, p. 24.

²⁰⁸ *Ibid.*, p. 25: („aliter cum hoc episcopatu aulam agere velle”).

²⁰⁹ *Op. cit.* aci supra, p. 332.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

cum pasul următor al autorităților de la Viena îl va apropia și mai mult de soarta acestuia. În răstimpul până toamna târziu, Roma este ținta unor intervenții noi ale Curții vieneze, dar și a unor informații noi pe seama Papei, căruia i se cere din nou forțarea mâinii ardeleanului. Mai prudent acum, Benedict XIV a cerut generalului Ordinului Iezuit să-și țină în frâu frații puși în calitate de teologi pe lângă episcopii români. Apoi îi scrie lui Aron în 19 noiembrie 1753 să facă pe voia Curții, invocând, spre a-l îmbuna, și intervenția la generalul iezuit, scrisoare la care Aron răspunde cu un refuz tot atât de neted, în 24 noiembrie, invocând drepturile și privilegiile bisericii românești. Nu mai exista acum nici o îndoială din partea Curții că Aron poate fi schimbat, ca atare încep și demersurile. Următorii din ternariul de la 15 – 17 noiembrie 1751, Grigore Maior și Silvestru Caliani, „s-au nimerit” să fie tocmai în acele zile la Viena,²¹⁰ chemați desigur pentru spălarea creierilor, și tot „întâmplător” la un dinte ei s-a gândit Curtea când sugera nunțului Serbelloni înlocuirea lui Aron cu o altă persoană propusă de sinod. Halul de încrâncenare al Vienei reiese din sugestia subsidiară către nunțiu ca, la nevoie, să fie chemat acasă Inochentie, pentru înlăturarea căruia s-a zbatut vreme de șapte ani! Nunțul răspunde însă, pertinent, că numirea altui episcop ar fi posibilă numai dacă Aron ar abdice din funcție.²¹¹ Situația lui se apropie de a predecesorului său, aruncând o lumină orbitoare asupra crizei uriașe în care se zbătea Biserica Unită din Transilvania, din nou lipsită de păstor, la fel ca după plecarea lui Inochentie în exil. Starea explozivă a fost declanșată de venirea la Blaj, înaintea lui Aron și pe când episcopul se zbugiuma la Viena, a noului teolog iezuit, numit în 1752, Mihály Salbeck. Acesta se instalează în castelul episcopal și împrăștie vestea că Aron nu se mai întoarce, întrucât a fost destituit, deci el este conducătorul bisericii, în calitate de vicar. Gestul a contribuit la revigorarea mișcării antiunioniste, pe curba de nivel a zonelor străbătute de Visarion, dar, prin contagiune, și în zonele vecine,²¹² pregătind starea de spirit pentru viitoarea răscoală a lui Sofronie. La Roma s-a instalat, în sfârșit, îngrijorarea. În 9 martie 1754, Papa i-a poruncit ca ori să împlinească dorința Curții, ori să se lase de episcopie. În mod inspirat pentru biserica sa, Petru Pavel Aron a cedat, dând în 29 martie confirmarea de primire a numirii sale.²¹³

Care a fost rostul zbugiumului de peste doi ani al episcopului blăjean la Viena? Răstimpul acesta se constituie într-o placă turnantă de trecere de la imaginea colaboratorului efemer și obedient, ce și-o formase puterea imperială despre el în perioada vicariatului, la aceea de ierarh autentic al unei biserici naționale, a cărei demnitate îi era mai scumpă decât propria soartă. Folosind cu calm și tenacitate toate mijloacele de acțiune rămase în urma blocării căii politice a lui Inochentie, Aron a știut să păstreze o frondă plină de curaj față de aceeași împărăteasă care l-a speriat pe predecesorul său până la a da bir cu fugiții din teritoriile Imperiului. Aron nu a fugit nicăieri, deși, cum s-a văzut, devenise chiar mai stânjenitor decât Micu-Klein. Viena și Roma au trebuit să țină cont de faptul că în fruntea Bisericii Unite din Transilvania este o personalitate care trebuie să fie băgată în seamă și cu care monologul imperativ nu are șanse de succes. Mai apoi, Aron nu s-a întors de la Viena cu mâna goală nici în ce privește rezultatele concrete. Integralismul imperial, care dorea să aibă în el un cap al românilor supus unei tutele întreite, s-a mulțumit până la urmă cu clauza unică a teologului iezuit. Este drept că, prin implicarea papalității, această tumaare străină în corpul bisericii românești capătă o aparență de „eternizare”. Dar politica rafinată a Sf. Scaun, nevoită să țină cont de dorința imperială, a știut să minimalizeze această eternitate, precizând în bula de confirmare că teologul va avea un rol pur consultativ și că va fi obligat să cunoască limba română și ritul oriental al Bisericii Unite. În plus, împărăteasa a cedat și ea un pas, convenind ca, de acum înainte, teologul să fie plătit din banii Tezaurariatului și nu din veniturile episcopiei, cum fusese înainte.²¹⁴ Aceste două concesii schimbă, în fapt, prevederile vechilor diplome imperiale (*Secunda Leopoldina* 1701 și Carol VI 1738) care fixau statutul teologului și pe care se situa la început Curtea cu dârzenie. Întors acasă, Aron a știut să-i aplice teologului Salbeck aceste prevederi noi, făcând din el un simbol și o umbră a ceea ce fusese teologul iezuit înaintea lui.²¹⁵ Se poate afirma pe bună dreptate că instituția teologului în Biserica Unită a murit de facto sub Petru Pavel Aron, mult înaintea desființării ordinului, la 1773. În fine, Aron s-a întors de la Viena cu înscrisuri și acte care reconfirmă statutul și privilegiile materiale hotărâte de aceiași cezari anteriori pe seama Episcopiei Făgărașului din Transilvania, fără nici o schimbare. A fost chemat la Viena pentru a fi învins, dar s-a întors învingător. După zece ani de zbugium, care au marcat profund biserica românească din Transilvania în lipsa arhierului, românii și-au câștigat, în fine, un cap bisericesc remarcabil, trecut prin focurile unor experiențe și trăiri neobișnuite. Cea mai acută dintre ele a fost presiunea istoriei asupra lui, de a căuta și găsi un alt drum pe care națiunea română din principat să se afirme, după ce acțiunea politică a fost obliterated. Cum nu mai putea urma calea lui Inochentie, „el a știut afla un alt câmp vast, în care, fără zgomotul și strălucirea luptelor politice ale înaintașului său, a lucrat neobosit și a produs roade îmbelșugate pentru neamul românesc: câmpul culturii naționale”.²¹⁶



ultură și școală A fost sfințit în 21 septembrie 1754 de către episcopul unit de la Munkács, Mihail Manuil Olsavszky, în catedrala de reședință a acestuia de la Mária Pócs, în nordul Ungariei. Instalarea efectivă la Blaj, în 12 noiembrie, cu care ocazie s-a întrunit sinod general și s-a manifestat bucurie explozivă în rândul credincioșilor,²¹⁷ a fost marcată de un gest bine gândit al lui Aron. La alegerea capitularilor din staful său ecleziastic,

²¹⁰ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 28.

²¹¹ Fraknoi Vilmos, *A magyar királyi kegyuri jog Sz. Istvántól Mária Tereziáig*, Budapesta, 1896, p. 465.

²¹² D. Prodan, *Supplex...*, p. 199.

²¹³ Fraknoi Vilmos, *op. cit.*, p. 466, n.1.

²¹⁴ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 30-31; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii...*, loc. cit. în nota 200, p. 22-23.

²¹⁵ *Ibid.*, p. 28-29.

²¹⁶ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 36.

²¹⁷ După cum raportează Aron însuși către pontiful de la Roma în 23 noiembrie 1754 (vezi documentul *ibid.*, p. 35-36, n. 2/b). Nu poate fi lăudăroșenie din partea episcopului, pentru că lipsa prea îndelungată a unui cap bisericesc a pricinuit, în atmosfera epocii, suferințe reale credincioșilor, pentru care întâi-stătătorul era simbolul bisericii înseși, lipsa lui pricinuind neliniște, confuzie și dezordine.

a numit printre cei destinați să conducă biserica împreună cu el atât persoane din rândul apropiaților, cât și din rândul dușmanilor sau al persoanelor neangajate în conflict. Alături de confesorul și insolitul frate de cruce Atanasie Rednic, se regăsesc oamenii de încredere ai lui Inochentie și adversari ai săi, Grigore Maior și Silvestru Caliani. Vicar general a devenit Gherontie Cotorea. Ce îi unea pe aceștia și de ce s-a oprit Aron asupra lor? Cu toții erau învățați cu studii înalte la universități catolice apusene, posesorii unor cunoștințe umaniste vaste, pasionați ai cărții și scrisului.

De altminteri, episcopul de la Blaj forma o echipă integrată pe plan cultural cu acești oameni, încă din perioada vicariatului său. În 1747 s-au așezat în noul lăcaș al mănăstirii primii călugări uniți, instituție preconizată în bula „*Rationi congruit*” din 1721 și dorită cu ardoare de Inochentie Micu-Klein, inițiatorul monahismului blăjean după regulile ordinului oriental al Sfântului Vasile cel Mare.²¹⁸ În contractul semnat de întemeietorul Blajului cu Tazaurariatul la 31 august 1736, privind chivernisirea noului domeniu, se prevedea la punctul 6 așezarea unei mănăstiri cu călugări ce „sânt cu viață fără prihană, întru învățatură procopsiți [s.n.], cu năravuri bune împodobiți și care știu mai multe limbi”.²¹⁹ Era prima schițare a unei frății monahale de tip occidental pe pământul românesc, pe principiul mănăstirilor care purtau de un mileniu torța civilizației și culturii umane în Europa. Grupul încartiruit la Blaj în 1747 corespundea întru totul acestei cerințe exigente. Era format din Leontie Moschonas, Grigore Maior, Gherontie Cotorea și Silvestru Caliani, la care în 1750 s-a adăugat și Atanasie Rednic. Cu excepția bătrânului Moschonas, călugăr grec cu o viață aventuroasă care s-a încheiat la Blaj, în atașament sincer față de religia unită, ceilalți erau ardeleni tineri apropiați ca vârstă, școlii la universități catolice de tip apusean. Vicarul Aron, care încă nu apucase să se călugărească, nu locuia în mănăstire, dar era după canoane superiorul celor amintiți. În condițiile scrâșnite ale discordiei partizane dintre partida lui Inochentie și cea a lui Aron, descrisă mai sus, toți aceștia, împreună cu vicarul, trebuiau să poarte răspunderea cărmuirii diecezei și a apărării unirii. Situația tensionată i-a ajutat să se cunoască, să se rodeze împreună pentru un viitor ce se va arăta generos cu vocația lor cărturărească. O sarcină de bun augur se abate asupra lor în 1746, odată cu ordinul Mariei Tereza din 23 noiembrie, prin care se interzice în mod imperativ introducerea în Transilvania a cărților bisericești tipărite în Țara Românească și Moldova. Cele existente în posesiunea uniților să fie confiscate.²²⁰ A fost o măsură din seria celor menite să contracareze destabilizarea Bisericii Unite, în urma jacqueriei adversare a lui Visarion și a revoltei proinochentiene chiar în sânul acestei biserici. Dar pentru peisajul oricum secătuit de carte și cultură din principat, tăierea acestui canal care dura de secole putea însemna prăbușirea în barbarie a bisericii, a societății dependente de mesaj spiritual exclusiv pe filieră religioasă. În prealabil, deci, împărăteasa chestionase Guberniul ardelean, în 14 octombrie 1746, despre posibilitatea înființării unei tipografii românești pe seama Bisericii Unite. Suverana nu enunța o noutate. Inochentie Micu-Klein se gândise încă din 1735 la restaurarea vechii tiparnițe de la Alba Iulia, făcând demersuri pentru obținerea de piese noi pentru acest mijloc cultural atât de necesar „națiunii române și cultului dumnezeiesc”.²²¹ A restaurat-o vicarul Petru Aron, cu mari cheltuieli din punga proprie (*suis propriis iisque magnis sumptibus*),²²² încât la 17 iulie 1747 i se cere din partea Tezaurariatului să tipărească în limbile română și sârbească o ordonanță împotriva contrabandei cu valută austriacă în Imperiul Otoman,²²³ sarcina versiunilor asumându-și-o călugării Grigore Maior, Silvestru Caliani și Gherontie Cotorea.²²⁴ Despre zorii tipografiei blăjene există informații certe dar și unele care mai așteaptă confirmări în plus din partea cercetării, cum ar fi tipărirea Psaltirii la Blaj între anii 1747 și 1750 și existența unui tipograf acreditat, în persoana lui Dimitrie Pandovici.²²⁵ Oricum, primul nucleu cultural coerent din reședința episcopală a uniților s-a încheiat în jurul acestei noutăți pasionante pentru tinerii călugări, veniți din ariile occidentale ale unei producții tipografice prodigioase. În cazul lui Gherontie Cotorea avem de-a face chiar cu un pasionat al scrisului, care a tradus – în 1746, pe când mai era student la Timavia, – din celebra carte militantă antiortodoxă a iezuitului francez Louis Maimbourg, *Historie du schisme des Grecs*.²²⁶ Lucrarea lui Cotorea, intitulată *De schismaticia grecilor*, este însoțită de o compilație intitulată *Despre articulusurile ceale de price*, în care clarifică în stil polemic problema celor patru puncte dogmatice ale unirii cu Roma.²²⁷ Există informația că el ar fi scris și o *Carte de religia și obiceiurile turcilor*, al cărei manuscris este considerat pierdut până la această dată.²²⁸ Însă lucrarea

²¹⁸ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVI, 1977, nr. 3-4, p. 46.

²¹⁹ După trecerea lui Gheorghe Șincai din *Hronica românilor*, III, p. 267.

²²⁰ „Ejusmodi libri prae manibus unitorum seu ecclesiasticorum seu saecularium reperibiles conquirantur ipsisque pariter adimantur” (la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 357, n. 3).

²²¹ Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, I, p. 529.

²²² Conform unui raport bine documentat din 1771 al călugărului blăjean Iosafat Devai, despre tipografia blăjeană. Vezi Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări, de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838, p. 39-42.

²²³ Titlul versiunii românești: *Porunca preainălțatei Doamnei Împărăteșe și Crăieșei, Doamnei Doamnei Marii Terezii, cu carea se oprește petrecerea banilor împărătești și crăiești în țările Porții Otomanești supuse. Scoasă de pre letinie în limba românească și tipărită în scaunul arhieresc în Blaj, anul Domnului 1747 în luna lui august 27 de zile. Semnalată prima dată de Nicolae Iorga în *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, I, București, 1906, p. 46. Această tipăritură de început a mai preocupat-o pe Gabriela Mircea. *Vechi tipărituri blăjene, la bicentenarul Bibliei de la Blaj din 1795. Catalogul expoziției temporare din noiembrie 1995*, Sala Unirii, Alba Iulia, 1995, p. 11, care semnaleză existența unui exemplar necunoscut la Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu. Vezi și Cornel Tatai-Baltă, *Interferențe cultural-artistice europene*, Blaj, 2003, p. 32.*

²²⁴ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVII, 1978, nr. 1, p. 65.

²²⁵ Francisc Papp, *Psaltirea lui Dimitrie Pandovici. Contribuții la bibliografia românească veche*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 543-544; Cornel Tatai-Baltă, *op. cit.*, p. 33.

²²⁶ Tipărită la Paris în 1677, cu reeditări în 1678, 1679, 1682, 1687 etc.

²²⁷ Ambele au rămas în manuscris. Cea de a doua, *Despre articulusurile ceale de price*, a fost publicată în anul 2000 la Alba Iulia de către Laura Stanciu, într-o ediție princeps însoțită de facsimile.

²²⁸ După informația lui Nicolae Comșa din lucrarea *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 18. Același autor nu o mai găsește în cunoscutul său repertoriu despre manuscrisele blăjene, *Manuscrisele românești din Biblioteca centrală din Blaj*, Blaj, 1944.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

de debut adevărat al tipografiei din Blaj este considerată a fi cărțuia *Floarea adevărului*, tipărită în 1750.²²⁹ Autorul colectiv se identifică drept „cuvioșii ieromonași”, care erau călugării de la Blaj. Toți autorii preocupați de această scriere precursore sunt însă de părere că vicarul Aron, care nu era încă în rândul călugărilor, a contribuit la alcătuirea cărții. Faimoasă prin destinul ei contemporan și ulterior, *Floarea adevărului* a fost privită de exegeza, inclusiv de noi,²³⁰ prin prisma mesajului ei explicit, acela de a justifica pe baza canoanelor bisericești esența unirii cu Roma și legitimitatea teologică a confesiunii greco-catolice. Într-adevăr, cartea a fost difuzată de Aron în călătoriile sale de pacificare prin zonele bântuite de Visarion și unde atmosfera antiunionistă era înflăcărată.²³¹ Dar actul redactării cărții și analiza atentă a conținutului ei duc la o concluzie mai ispititoare: relativitatea primejdiei care amenința Biserica Unită în urma zavistiei călugărului sârb și a frondei inochentiene de dinaintea abzicerii lui Micu-Klein din episcopie. În haosul aparent, provocat între altele și de imaginea negativă a vicarului apostolic, la Blaj se menține totuși un miez dur al unirii, grupat în acțiune chiar în jurul lui Aron și care transcidea „împăcherile” între înșși membrii echipei pe tema scaunului episcopal. Sub aspectul foarte savant al lucrării, ca prima din cultura noastră care are o bibliografie de referință întocmită profesional, dincolo de tonul aparent irenic, blajin, în care este scrisă, concluziile ei reducioniste pun ortodoxia în postura unei entități care neagă adevăruri fixate de propriii ei părinți și de propriile scrieri dogmatice. Blăjenii, în schimb, promit în preambulul cărții că „nemica dintru al nostru vom da, ci numai sfințele învățături din dumnezeieștile cărți și a sfinților părinți, precum în cărțile noastre le vom afla, cu toată credința aducându-le, chiar și neschimbate într-această cârtică le vom însemna”. Cunoscutul teolog ortodox Teodor Bodogae făcea, în 1944, conexiuni pertinente de *Floarea adevărului* care pot reflecta realitatea. El leagă geneza cărții de o inițiativă a episcopului Olsavszky de la Munkács, care la Boboteza anului 1746 a ținut o slujbă în fața puternicei comunități a uniților din Cluj-Mănăstur, cu care ocazie a sfințit apa la Someș.²³² Rectorul iezuiților de la Cluj, Joannes Baptista Szegedi, le-a predicat atunci românilor în limba lor despre adevărurile unirii, cu atâta convingere încât aceștia au strigat: „Ah! Dacă am avea și noi preoți așa de învățați!”²³³ În 1749, chiar episcopul romano-catolic Ferenc Barkóczy de la Eger, cu ocazia unei vizitații canonice între rutenii uniți, a redactat o instrucțiune pe seama acestora, axată pe aceeași dezvoltare a punctelor unirii cu Roma.²³⁴ „Cuvioșii ieromonași” de la Blaj s-or fi simțit datori să arată că și românii au „preoți așa de învățați”? Scrierea lor este pe departe cea mai reușită, atât în conținut cât și ca formă de structurare a materialului într-o unitate coerentă, echilibrată. În *Floarea adevărului* nu este vizibil imperativul necesității propagandistice, care fundamental a dictat totuși nașterea ei. Cu atât este mai evidentă motivația științifică, teologică, a autorilor, dorința de a scoate din izvoarele istorice și dogmatice folosite²³⁵ adevărul că biserica creștină nu a fost niciodată despărțită, ci una din totdeauna, catolică și apostolică, unită în credință. Chiar în titlu se enunță faptul că „unirea altă nu iaste, fără numai credința și învățătura sfinților părinți”. Polemica antiortodoxă explicită putea îngreuna situația oricum dificilă a unirii. Imaginea calmă a unei construcții creștine „unite”, niciodată despărțite dogmatic, pune balsam pe rana credințioșilor simpli, descumpăniți de vrajba care zguduia lumea satelor ardelenene.

Formula blăjeană s-a dovedit contagioasă. A folosit-o episcopul rutean Olsavszky în 1761, cu ocazia vizitației canonice în părțile Sătmăruului, unde avea jurisdicție și asupra uniților români, într-o amplă epistolă pastorală către acești poporeni, intitulată sugestiv *Sermo de sacra occidentalem inter et orientalem Ecclesiam Unione*, prin care voia să asaneze tulburările pricinuite de răscoala lui Sofronie, care și-a întins influența până în aceste zone îndepărtate.²³⁶ Nu încapă îndoială că ruteanul a cunoscut opera ieromonașilor blăjeni, căci altminteri nu se poate explica metodologia identică a celor două scrieri. Aceeași încercare de a masca impulsul polemic sub formula unirii ca realitate din totdeauna a bisericii creștine, apelul la textele biblice, sfinții părinți și canoanele soboarelor din vechime și justificarea celor patru puncte ale unirii florentine prin aceste autorități consacrate. Scrierea lui Olsavszky este însă departe de perfecțiunea de monadă a operei blăjenilor. Rigoarea expunerii lasă mult de dorit, historismul inutil răzbate pe alocuri redundant, la fel ca polemica ce scapă de sub control (vezi interpretarea căderii Constantinopolului ca pedeapsă primită de greci pentru trădarea legământului jurat la Conciliul de la Florența și asemănarea evenimentului cu căderea antică a Ierusalimului). Dimpotrivă, *Floarea adevărului* se menține în albia teologiei curate, fără vreo intruziune subiectivă, în formulările ei nu se regăsește nimic din subiectivismul autorilor,

²²⁹ *Floarea adevărului, pentru pacea și dragostea de obște, din grădinile sfințelor scripturi. Prin mare stădăniia cucearnicilor între ieromonași, în Mănăstirea Sfintei Troițe de la Blaj acum întâi culeasă. Carea luminat arată cum că unirea altă nu iaste, fără numai credința și învățătura sfinților părinți. Tpăritu-s-a în Blaj în anul Domnului 1750, martie 30. Vezi date bibliologice și bibliografie despre această carte la Ioan Chindriș, Cultură și societate..., p. 262, n. 169.*

²³⁰ *Ibid.*, p. 261 sqq.

²³¹ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Bună vestire”, XVII, 1978, nr. 1, p. 58-59.

²³² În masivul studiu *Despre cunoștințele teologice ale preoților noștri de acum 200 de ani. Semnificația unui manuscris din 1765*, în „Anuarul”, publicat de Academia Teologică „Andreiană” Ortodoxă Română din Sibiu, XX (II), 1943 – 1944, p. 179-306.

²³³ Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 572-573.

²³⁴ Rezumată *ibid.*, p. 886-891.

²³⁵ Este notoriu și impresionant, ca idee metodologică, faptul că întreaga bibliografie, denunțată chiar de la început, este formată din cărți ortodoxe, 15 la număr, tipărite în Țara Românească și Moldova, pe care le utilizează în mod abil spre a dovedi un adevăr dogmatic catolic.

²³⁶ Textul pastoralii la Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 871-896. Vezi analiza ei la Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei biserici*, Cluj-Napoca, 2001, p. 339-347. Tot acolo (p. 340, n. 92) informația că Olsavszky avea la îndemână o variantă românească a textului. Teodor Bodogae în *Despre cunoștințele teologice ale preoților noștri...*, la loc. cit., p. 287, n. 3, aduce informația că episcopul de la Munkács și-a tipărit apoi această pastorală în patru limbi: germană, latină, slavonă și română. Afirmatia este susținută de Géza Petrik, *Magyarország bibliographiája 1712 – 1860*, II, Budapesta, 1890, p. 924, cu adaosul că textul s-a tipărit și în limba maghiară, cu titlul *A szeretet kötele* (legătura iubirii), la Pesta, f. a. (posibil în intervalul 1761 – 1765). Petrik consemnează trei ediții latinești (Tirnavia 1761, Viena 1765 și Pociatiev 1769), una germană (Viena 1765) și pe cea maghiară amintită. Despre traduceri în română și slavonă nu pomenește nimic.

concluziile izvorând din substanța obiectivă a surselor folosite. Este o lucrare independentă, profund originală, în plus scrisă într-o limbă suficient de populară ca să poată deveni un „îndreptar la purtător” pentru cine voia să cunoască rațiunile teologice ale unirii. Așa se poate explica și faptul că din tirajul de la 1750, care nu putea fi redus pentru o lucrare de propagandă, nu se mai cunoaște acum decât un singur exemplar, și acela în afara granițelor României.²³⁷

Important este însă nu cine de la cine a luat ideile, ci faptul că *Floarea adevărului* se încadrează într-o familie de lucrări justificative, de definire a identității unirii cu Roma, reclamată de situația grea în care se afla noua confesiune în vremea Mariei Tereza, nu doar în Transilvania, ci și în alte părți ale Imperiului. Minoră totuși și epigonă în manifestarea teologică, mișcarea își trage originea din marile polemici justificative ale unirii, purtate odinioară de personaje marcante din mediul oriental, grecesc chiar, cum au fost Petrus Arcudius (1563 – 1633), Leo Allatius (1586 – 1669) sau Nicolae Comnen-Papadopol.

Episcopul Petru Pavel Aron a îndrăgii în mod aparte această lucrare. În anii „prelucrării” sale de la Viena, după alegerea de la Blaj și chemarea în capitală, a realizat o traducere a ei în limba latină, pe care a tipărit-o acolo în 1752.²³⁸ Era în toiul eforturilor pentru îndepărtarea teologului iezuit din Biserica Unită, ca inutil în condițiile când situația de la 1701 era depășită și între români existau acum teologi suficient de erudiți ca să apere puritatea dogmatică a unirii. Zenovie Păclișanu crede că Aron a vrut să-și dovedească propria erudiție prin această traducere, precum și faptul că este capabil să conducă dieceza fără „ajutorul” teologului.²³⁹ Nu putea să cugete astfel, pe câtă vreme din titlul traducerii reieșea că este vorba de o operă colectivă și, bineînțeles, în condițiile când la Viena era cunoscută ediția românească de la 1750. Mai plauzibil este că, în căutare disperată de argumente, Aron s-a gândit să folosească traducerea în sprijinul cererii sale de a fi înlocuit teologul iezuit cu un *auditor causarum generalis* dintre călugării erudiți ai Blajului, care, iată, au fost în stare să elaboreze o operă de asemenea acuratețe. Tocmai acest lucru nu era dispusă puterea de la Viena să-l audă, când toate eforturile îi erau concentrate în a-i impune blăjeanului cu forța păstrarea teologului străin. Ca atare, tipăritura a fost confiscată imediat, din ordinul împărătesei, în condiții ale căror amănunte sunt încă insuficient clarificate.²⁴⁰ Episcopul abia a reușit să-și păstreze un număr foarte mic de exemplare, dintre care unul l-a trimis Papei, acesta răspunzându-i, în mod „mai mult decât patern”, că vede în carte „un exemplu de doctrină catolică”.²⁴¹ Un alt exemplar l-a trimis episcopului latin de la Oradea, în 30 decembrie 1754, de la care speră o intervenție la „Sacratissima Majestate” și la alți episcopi romano-catolici, în sensul scoaterii de sub sechestru.²⁴² Nu s-a petrecut însă nimic pozitiv în soarta cărții, din care nu este cunoscut nici un exemplar

²³⁷ La Országos Széchényi Könyvtár (Biblioteca Națională a Ungariei) din Budapesta, cota 324077 (vezi supra, n. 229). Dispariția tirajului se poate explica, printre altele, prin faptul că lucrarea a devenit bibliografie obligatorie pentru candidații la preoție printr-un examen sumar, din lipsa de cadre clericale (vezi Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 364 n. 1). Totuși, cazul unic al rarității unei cărți până la pragul dispariției totale poate duce cu gândul la o distrugere intenționată a ei de către ortodocși sau de către uniții dizidenți. Căci apariția cărții blăjene a produs un ecou ostil la limita isteriei în rândul ortodocșilor, după cum o dovedește o lungă replică din 1765, rămasă în manuscris până în secolul al XX-lea, pusă pe seama episcopului Grigore Socoteanu de la Râmnic sau a unei persoane din anturajul acestuia (vezi textul și comentariile pe marginea lui la Teodor Bodogae, *Despre cunoștințele teologice...*, pass). Spre deosebire de calmul și sobrietatea „cuvioșilor ieromonahi” de la Blaj, tonul replicii ortodoxe este unul suburban, la limita vulgarității, abundând de invective violente, care umbresc erudiția autentică a scrierii. Chiar dacă ar fi văzut lumina tiparului la vremea sa, replica ortodoxă se descalifica în ochii cititorilor prin aceste mari neajunsuri ale ei, așa cum este și astăzi un izvor documentar interesant, dar o lectură extrem de neplăcută pentru cercetătorul trecutului nostru bisericesc. *Floarea adevărului* este învingătoare în acest incident literar vechi.

²³⁸ *Flosculus veritatis de ecclesiarum unione ex variis Orientalis Ecclesiae libris. Studio RR. PP. Ordinis S. Basilii Magni Balasfalvensium*. Întrucât nu se cunoaște nici un exemplar din ediția latină, titlul îl dăm după reeditarea din 1862 întreprinsă de cardinalul Giovanni Baptistă Pitra. În literatura de specialitate mai circulă un titlu al ediției latine, pe baza unei consemnări dintr-un registru manuscris de cărți tipărite la Blaj până în anul 1772: *Flosculus veritatis, continens puncta S. Unionis ex variis Orientalis Ecclesiae libris probata primum Valachico idiomate collectus et typis Balasfalvae datus anno 1750 tum Viennae in Latinum versus et a Maiestati Apostolicae a defuncto episcopo dedicatus typis Universitatis Typographiae anno 1752 editus, demum Romae anno 1761 a Basilianis Latini Ritus reimpressus* (Florentina Zgraon, *Floarea adevărului – ediția princeps (1750)*, în „Limba română”, XLII, 1993, nr. 3, p. 123-128; nr. 4, p. 171-176; apud nr. 4, p. 171-172, incl. n. 45. Pentru că cele două surse nu concordă în ce privește titlul, acesta este cert doar în incipitul său: *Flosculus veritatis*.)

²³⁹ În lucrarea sa *Din istoria bisericească a românilor ardeleni – „Teologul” vlădicilor uniții...*, la. loc. cit., p. 19-20.

²⁴⁰ Prima mențiune despre oprirea difuzării cărții tipărite la Viena se găsește în scrisoarea din 30 decembrie a lui Aron către episcopul romano-catolic din Oradea, în care se plânge că lucrarea „tradusă în latinește în timpul șederii noastre la Viena” este „opriată de aceeași dușmănie” și „nu și-a meritat dreptul de a vedea lumina publică”, adică de a fi difuzată. Îi trimite episcopului orădean un exemplar (vezi textul scrisorii la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 357-358, n. 4. A doua sursă, o relatare mai târzie a lui Atanasie Rednic citată de Zenovie Păclișanu (*Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752 – 1783)*, în „Perspective”, München, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 22, n. 10), spune pe șleau că „îndată după apariția ei, cartea a fost confiscată din ordinul Majestății Apostolice, și confiscată rămâne”. Există o informație după care ediția latină de la 1752 a fost reeditată la 1761 de către basilitanii de rit latin („a *Basilianis Latini Ritus reimpressus*”) la Roma. Mărturia, din 1772, este greu de pus la îndoială, fiind vorba de un raport în limba latină despre tipăriturile apărute la Blaj până la această dată (text păstrat la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. lat. nr 280; publicat și comentat la Ioan Mircea, *Tipăriturile apărute la Blaj în primii 25 de ani de activitate tipografică (1747 – 1771) relevate de un document de epocă*, în „Acta Musei Napocensis”, XIX, 1982, p. 687-692). Problema rămâne în suspensie, totuși, pentru că nu a văzut și descris vreun exemplar din această ediție, așa cum nimeni n-a făcut-o nici cu ediția din 1752. Soarta cărții însă a preocupat elitele intelectuale de la Blaj, după cum dovedește o scrisoare din 1781a episcopului (la acea dată) Grigore Maior către nuntialul apostolic din Viena, prin care îi cere acestuia să intervină pentru restituirea a 200 de exemplare din ediția de la Viena, care urmează să-i fie predate lui Samuil Micu, aflat pe atunci la Seminarul Sfânta Barbara. Maior își motivează cererea prin faptul că lucrarea ar fi utilă bursierilor orientali de la Propaganda Fide (Greta-Monica Miron, *Formația preoțimii parohiale greco-catolice în secolul al XVIII-lea*, în ***300 de ani de la unirea bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei. Actele Colocviului internațional din 23 – 25 noiembrie 2000, Cluj-Napoca, 2000, p. 139 incl. n. 12). Afirmția lui Maior cum că iezuiții – la acea dată desființați – ar fi confiscat ediția traducerii vieneze, pentru că nu a trecut prin cenzura lor, nu stă în picior, pe câtă vreme Atanasie Rednic, colaboratorul cel mai apropiat al episcopului Aron, spune limpede că împărăteasa a confiscat cartea.

²⁴¹ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 358 n. 4.

²⁴² *Ibid.*

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

de către cercetători. Enigmatică versiune latină era menită parcă dispariției desăvârșite, așa cum era să se întâmple și cu ediția românească de la 1750. *Floarea adevărului* se pare că nu a fost pe plac nici catolicilor, cu atât mai puțin ortodocșilor. În optica celor dintâi, Biserica Unită trebuia să rămână „necompetitivă”, pentru a nu avea pretenții de autonomie doctrinară și deci să se motiveze prezența desuetului teolog iezuit. În optica ortodocșilor, aceeași biserică trebuia să apară ca o trădare a „legii strămoșești”, pe care ungerii o cancerizaseră în urmă cu aproape două secole prin calvinizare. Soarta cărții reflectă situația ingrată în care se găsea Biserica Unită din Transilvania, suspectată din ambele răzoare din care își reclama filiația. Ediția latină a fost salvată la 1862 de cardinalul Giovanni Baptista Pitra, care o reeditează la Roma, în tipografia Congregației de Propaganda Fide,²⁴³ însoțită de o introducere laudativă, mai ales pentru felul cum au știut bazilitanii blăjeni să scoată „argumente pentru apărarea credinței curate” din cărți celebre ale „schismaticilor”. Blestemul ediției latine însă pare să nu se oprească aici. Din ediția lui Pitra, recentă și modernă, se cunoaște iarăși numai un singur exemplar, în Biblioteca Ateneului Colegiului Urban de Propaganda Fide din Roma.²⁴⁴

Floarea adevărului și soarta ediției latine (dar se pare că și a celei românești) trădează, pentru analistul atent, un fapt împovărător ce greva Biserica Unită și capul ei, episcopul Petru Pavel Aron. Chiar dacă înțeleptul ierarh a părăsit calea confruntării politice cu deținătorii puterii, biserica sa avea imaginea de organism reprezentativ al românilor din Transilvania, ca unică instituție a acestora recunoscută legal. Episcopul de la Blaj era membru plenar, cu drept de vot, în Dieta principatului, așa cum fusese și Inochentie Micu-Klein, deci implicat și informat în și despre activitatea Stărilor și Ordinilor țării. Biserica își păstra în continuare calitatea de polarizator al intereselor naționale, disimulate acum sub haina culturii. Sub păstoria austerului Aron, cultura devine placa turnantă a unei alte căi de emancipare a românilor decât cea politică, cu bătaie lungă în deceniile următoare. Începuturile iluminismului ardelean,²⁴⁵ databile chiar sub Petru Pavel Aron, ascund însă aceleași obiective politice și sociale pentru care s-a zbatut Inochentie. Aronismul cultural este traductibil în ideea că nu poți obține ceva dacă nu ai pentru cine. Acest cine era poporul românesc ardelean, care trebuia reformat în structură, pentru a se putea ridica prin sine însuși. O cale anevoioasă, tăcută, dar sigură în perspectiva viitorului. Într-o scrisoare din 11 ianuarie 1756 a lui Atanasie Rednic către Petru Pavel Aron,²⁴⁶ aflat în vizitație canonică la Baia Mare, atotputernicul cofesor al episcopului se plânge de niște manifestări zgomotoase ale elevilor blăjeni în perioada sărbătorilor de iarnă, când au pornit cu *Irozii* prin satele și târgurile din jur, stârnind oarecare rumoare în rândul „celorlalte națiuni”, adică al ungerilor și sașilor. Această ieșire publică o condamnă Rednic cu mare vehemență, apreciind că „ar fi mai bine să ne ascundem până când scopul va fi perfect atins, decât să arătăm adversarilor, oricare ar fi, unele semne de imperfecțiune în realizarea scopului, înainte de a ne fi atins în fine scopul”. În anii petrecuți la Viena, în lungile reprize de hărțuială și angoasă, Aron trebuie că s-a gândit mult la acest „scop” temut cu atâta gelozie de Rednic. Îndată după sosirea la Viena, în 29 mai 1752, el îi scria contelei Königsegg-Erps că, pentru consolidarea unirii, este necesară deschiderea de școli la Blaj, în care tinerii să învețe doctrina catolică iar preoții mai bătrâni cunoștințele necesare ritualului bisericesc.²⁴⁷ Nu se cunoaște vreo încurajare a sa în acest sens din partea puterii. Impulsul a venit din convingere proprie, așa cum îi va scrie în 1756 Papei, referindu-se la români: „Graiu le este cel latinesc. Din fire sunt foarte blânzi și aplecați la orice măiestrie sau știință, la viața și la pietate. Dar până acum au fost cu totul părăsiți și disprețuiți de popoarele cari îi stăpânesc și de eretici. De aceea sunt și foarte aspri și fără știință de carte”.²⁴⁸ Convingerea era, deci, că românii merită mai mult. În 11 octombrie 1754, la abia două săptămâni de la revenirea în Blaj și cu o lună înaintea instalării oficiale în scaun, Petru Pavel Aron trece brusc la punerea în operă a celei mai mari acțiuni din istoria Bisericii Române Unite, cu repercusiuni asupra întregii istorii românești pe viitor. Este vorba, desigur, despre deschiderea școlilor din Blaj, eveniment intens mediatizat,²⁴⁹ în jurul căruia s-a glosat mult și despre care aparent ar fi multe de repetat, dar puține de spus. Decretul episcopului cu această dată poruncește „să ne apucăm de deschiderea învățăturilor și să chivernisirea într-însele a celor lipsiți”. El este format din trei documente ce înțeles completiv, dintre care unul cu caracter general iar celelalte două ca norme de aplicare. Episcopul de la Blaj simte că deschide istorie și se exprimă ca atare, în termeni antologici:

„Noi Petru Pavel Aron de Bistra, din mila lui Dumnezeu și a Scaunului Apostolicesc celor din legea grecească prin toată Țara Ardealului și părților ei adaose vlădicului Făgărașului iproci. Tuturor celor din numita eparfirie noastră cinstiților protopopi, preoților, ieromonahilor, clericilor, așijderea și tuturor mireanilor pace de la Domnul Hristos și spăsănie, iară de la noi blagoslovenie. Fiindcă preînălțata stăpânitoarea noastră chesaro crăiasă Maria Terezia, ca o premilostivă a noastră și nespūsă ctitoră, urmând prelăudata rânduială a preslăvitului oarecând marelui ctitorului nostru și chesar Carol al șasele, nu numai același așezământ despre partea vlădiciei, a mănăstiri și a școalelor a duce în vig au voit, ci încă și prin noauă orânduială s-au milostivit a ne porunci cum, cuprinzând din milostiva dăruire

²⁴³ Vezi titlul supra, n. 238.

²⁴⁴ Pus la dispoziția noastră, în copie, de Cristian Langa, căruia îi aducem pe această cale mulțumiri.

²⁴⁵ Ioan Chindriș, *Transilvania*, p. 454-470.

²⁴⁶ Textul latin la Zenovie Păclișanu, *Documente privitoare la istoria școalelor din Blaj*, București, 1930, p. 28-30. Original și traducere românească la Ioan Chindriș, *Blajul și începuturile Vîfleimului la români*, în „Anuarul Institutului de istorie George Bariț din Cluj-Napoca”, XLIII, Series historica, 2004, p. 416-456.

²⁴⁷ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Perspective”, XIV-XVI, 1991 – 1993, nr. 53-60, p. 46.

²⁴⁸ V. Stanciu, *Petru Pavel Aron*, Blaj, 1943, p. 20-21.

²⁴⁹ Iată doar câteva dintre lucrările de neocolit pe această temă: Samuil Micu, *Istoria românilor...*, II, p. 333-334, 434-438; ; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 217-224; Antonelli, *Breviaru istoric al școalelor din Blaj*, Blaj, 1877; Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 277-295; Zenovie Păclișanu, *Documente privitoare la istoria școalelor din Blaj*, pass.; idem, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Perspective”, XIV/XVI, 1991 – 1993, nr. 53-60, p. 46-59; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 175-197.

averile vlădicești și mănăstirești și așăzându-ne într-însele, îndată cât va fi cu puțință mai curând să ne apucăm de deschiderea învățăturilor și chivernisirea într-însele a celor lipsiți. Căreia împărătești porunci cu smerenie supuindu-ne și după puțință ajutorindu-ne Domnul a-i face destul, cugetând și fiindcă începutul înțelepciunii iaste frica lui Dumnezeu, ca întru toate și mai întâiu frica lui Dumnezeu să să înveță cu fapta și cu cuvântul, mai ales în sfânta biserică, numitul eclesiarh va avea grijă cum toată rânduiala bisearicească cu evlavie să să isprăvească.

Lângă acestea să va începe în mănăstire, acum întâiu până la altă a noastră orânduială, a să ceti, a să proceti și a să tâlcui după lipsa și după vremea celor lipsiți: întâi dumnezeieștile zece porunci, începând dimineața îndată după Sfânta Leturgie. A doaua, să vor ceti, proceti și tâlcui cele șapte dumnezeiești taine și bisericăștile porunci, care să vor începe la un ceas după prânz. A. 3: să vor dovedi și să vor tâlcui ceale mai de lipsă a credinții cu tâlcuirea și iarăși dovedirea, din sfintele cărți, adevărului sfintei uniri, a cărora învățătură și dovedire iarăși să va face dimineața, îndată după Sfânta Leturgie și la un ceas după prânz. A patra va fi luare de samă și îndreptare la cetire, procetire, scriire și tâlcuirea limbilor și ceva cunoștință o științelor, care așijderea va fi în vremile și ceasurile mai sus însămnate.

Lângă toate acestea neîncurmată școală de obște va fi tuturor de toată vrâsta, de cetanie, de cântare și de scrisoare, nici o plată de la ucenici așteptându-să, numai într-însele, care va urea, după rânduiala celui mai mare spre acea treabă pus să să chivernisească. Carele toate așa fiind rânduite și așezate, pentru aceea am vrut a le face în știre și la arătare tuturor, cum nu numai cei care vor fi deatori a le cerceta și după puțință a le învăța, adică care vor trage nădejde de sufletească păstorie să le poată ști și spre cuprinderea aceloraș să se poată îndrepta, ci încă și alții toți ori carii, iubitori de spășanie fiind, or cugeta a avea dintr-însele ceva cunoștință de lipsă să să poată îndrepta și în ce vreme a le cerceta, precum și dorim tuturor cum într-însele chivernisându-să, să să deprindă și cuprinzându-le să le înveță spre îndreptare a vieții creștineaste și a dobândi prin plinirea lor viața de veaci, care tuturor o poftim prin darul Domnului Nostru Isus Hristos. Dat în Blaj, anul Domnului o mie șapte sute cincizăci și patru, unsprăzece zile a lunii octomvrie.

P. Pavel.

Din porunca mării sale:

Raț Petru,
logofet S. S. Mare”.²⁵⁰

Apelul episcopului la dispoziții „preaînalte”, mai vechi sau mai noi, are acoperire în realitatea istorică. De la începuturile unirii cu Roma, în toate actele și complicatele mișcări legate de marele eveniment, și-a găsit loc și elementul cultural, mai cu seamă cel referitor la școli și învățătură.²⁵¹ În importanța sa diplomă donațională din 1738, Carol VI prevedea expres ca jumătate din veniturile domeniului Blaj să fie destinate întreținerii a 11 călugări bazilitanii, a 20 de tineri seminariști – deci a unui seminar – și trimerii la Roma a 3 tineri de către fiecare episcop, la studii în Colegiul de Propaganda Fide.²⁵² Baza materială a fost apoi întregită de Inochentie Micu-Klein, care, cu sprijinul clerului, a început în același an aventura temerară de construire consecutivă a mănăstirii și a clădirilor școlare. Lucrările s-au încheiat în 1747, sub vicariatul lui Aron, dar avaturile accesului său la scaunul episcopal au întârziat mult înființarea efectivă a școlilor. Graba surprinzătoare din 1754 se explică prin dorința de a recupera din timpul pierdut, dar și prin dorința de a trasa o nouă cale de afirmare națională, una eliberată de iluzia promisiunilor leopoldine, despre care însă simțea, știa că poate asigura atingerea „scopului” (*bonum*), același, pentru care lucra și el cu patima lui Inochentie, dar pe alte căi. Decretul este întregit de alte două documente normative: *Rânduiala cinstiților ieromonași și a scoalelor ce s-au rânduit să fie în Mănăstirea S. Treime în Blaj*, din 11 octombrie și *Rânduiala învățătorilor și trapezitelor*, emise o zi mai târziu, în 12 octombrie.²⁵³

²⁵⁰ După Augustin Bunea, *Episcopii...*, planșă aparte între pag. 278-279, unde reproduce în facsimil și originalul documentului). Decretul a fost publicat prima dată de Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 217-219.

²⁵¹ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 227-231.

²⁵² Vezi la Gheorghe Șincai, *Hronica...*, p.366-367; Ioan Antonelli, *Breviarul istoric al școalelor din Blaj*, Blaj, 1777, p.4; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 174.

²⁵³ Textele la Timotei Cipariu, *op. cit.*, p. 219-224, de unde le reproducem. Vezi și Nicolae Brânzeu, *Școalele din Blaj. Studiu istoric*, Sibiu, 1898, p. 44-50; Ioan Georgescu, *Scolile din Blaj*, în „Boabe de grâu”, IV, 1933, nr. 6, p. 337-339; Nicolae Lupu, *Una sută optzeci de ani de la deschiderea celor dintâi școli românești în Mănăstirea Sfânta Troiță din Blaj*, în „Blajul”, I, 1934, nr. 10, p. 456-457; Virgil Stanciu, *Petru Pavel Aron*, Blaj, p. 34-36; Coriolan Suciu, *Arhierii Blajului, ctitori de școli naționale. La 190 de ani de la deschiderea școlilor din Blaj*, Blaj, 1944, p. P. 16-21; Nicolae Albu, *Istoria învățământului...*, p. 175-179; Romul Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962, p. 201-203. Pentru că aceste lucrări nu au avut ambiția unei reeditări științifice a elaboratelor lui Aron în privința școlilor, ca atare neexistând o ediție pertinentă a lor din secolul al XIX-lea, le reproducem în cele ce urmează după variant credibilă a lui Timotei Cipariu:

I. „Noi P. Pavel Aaron de Bistra, din mila lui Dumnezeu și a Scaunului Apostolic celor de leagea grecească prin toată Țara Ardealului și părților ei a dause, vlădicul Făgărașului ș. c., cinstiților ieromonași de la Mănăstirea S. Treime din Blaj, pace de la Domnul Hristos și spăsenie, ieară de la noi blagoslovenie.

De vreme ce Preamilostivul Dumnezeu cu nesupusă rânduială a prea bogatei Sale milostiviri, prin milostivirea, iearăși, a preainălțatei stăpânitoare noastre, acum odată la mult dorita neamului și beserecii adunare cătuși de câți ne-au împreunat, se cuvine, cum și noi așisderea vrând cu fapta a răspunde chemării noastre și sfârșitului, cugetului iearăși, poftei și poruncii preamilostivilor și preainălțăților ctitori și așisdere și așteptării neamului și lipsăi beserecii, să ne îndemnăm spre cuprinderea celora prin carele să se plinească aceale deatorii a noastre, spre a cărora mai degrabnică pornire și plinire am socotit de lipsă a fi acum întâiu, până la altă a noastră orânduială, cum aceștii însemnate turme să se deschidă fântânilor darurilor adică:

Întâiu, unul dintre frații ieromonași să înceapă a proceti și a le tâlcui dumnezeieștile porunci, dimineața după S. Liturghie îndată, lungindu-se sau scurtându-se vreme după lipsa sau folosul ascultătorilor.

Același ieromonah, după prânz, să le procetească și să le tâlmăcească cunoștința S. Taine: materia, forma, intenția, ministrul și iearăși modul cum să se slujească și de la cine ș. c., cu care prilej pot veni în socoteală și în arătare și poruncile besericești.

Al doile frate ieromonah să aibă grijea limbilor, cum care ar urea sau ceva cunoștință din începerea cetaniei sau cunoștinței limbilor

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

Pe baza acestor reglementări, la Blaj s-au înființat consecutiv trei categorii de școli, cu programe mult diferențiate. Prima, școala elementară sau „de obște”, avea în programă inițierea în bucovină sau cartea de citire, cunoașterea cântărilor bisericești și scrierea. Contemporanii au numit-o „școala românească”, pentru că totul se predă în limba română. Primul învățător a fost, prin hotărârea episcopului, dascălul Constantin Dimitrievici.²⁵⁴ Pe o treaptă superioară se situa „școala latină”, cum era numită, cu programă de gimnaziu, nucleul viitorului liceu al Blajului, vestit în toată lumea românească. În fine, a treia școală gândită de Aron avea un caracter pur religios și va deveni în viitor seminarul și mai apoi facultatea teologică din Blaj. Este interesantă politica școlară gândită de Aron pentru reușita începutului mai mult decât temerar. Pentru ca „aceștii însemnate turme să se deschidă fântânile darurilor” fără restricții, nu exista o dată fixă pentru începerea cursurilor, ci fiecare venea când putea. Elevii aveau libertatea de a fluctua de la un program de învățatură la altul, neexistând unul fixat pe materii. La fel de elastică era și problema vârstei elevilor, între cei din prima garnitură învățând, alături copii de 4-5 ani, și flăcăi de 20- 21 de ani, într-o devălmășie desigur pitorească. Matei Popovici, fiul popii din Crăciunel, avea 21 de ani, în vreme ce „minimum” Petru Paraleu din Blaj era un copil de patru ani.²⁵⁵ Cu atât mai puțin contau, desigur, religia sau proveniența socială a elevilor. Prin această politică școlară permisivă, Aron a produs un flux extraordinar de elevi la noile așezăminte din Blaj. Un fapt care va deveni precedent istoric a încurajat în plus acest exod. Diploma donațională a lui Carol VI prevedea întreținerea din veniturile domeniului Blaj a 20 de școlari. Aron însă a hotărât să-și jerească propriile venituri pentru hrana tuturor învățăcelilor. Vestea acestei generozități nu a rămas fără urmări. „Era în școlăle Blajului atunci – scrie Samuil Micu – diiaci [elevi-n.n.] latinești și românești mai mult de trei sute”.²⁵⁶ Pe școlari episcopul îi numea „inima noastră” (*cor nostrum*) și raporta cu modestie Congregației de Propaganda Fide că acești trăiesc din firimiturile mesei lui.²⁵⁷ Aron a introdus și beneficiul de pâine, vestiții țipăi, pe care școlarii îi primeau de trei ori pe zi. Controla zilnic dacă aceste pâinișoare sunt de calitate, după mărturia aceluiași Samuil Micu.²⁵⁸

Zoltán I. Tóth scrie că „Episcopul Aron era în perfectă cunoștință de cauză despre importanța școlilor în viața bisericii”.²⁵⁹ Sociologia școlară a episcopului a avut două urmări imediate, providențiale nu doar pentru Biserica

lătinești și ungurești sau, știindu-le, ar vrea a avea mai mare și mai bună înțelegere să poată cu însemnatul frate întru aceale a avea deprindere, chivernisire și sporire, încă și spre știință pășire. Care iearăși trebuie să se înceapă dimineața, îndată după S. Liturghie, ieară după amiază, un ceas după prânz, îndelungind iearăși sau scurtând vreame, după lipsa sau folosul ascultătorilor.

Al treilea frate ieromonah să aibă grijă a proceti lipsiților și setoșilor cunoștința credinței, mai ales ceale ce sunt de necesitate medii și altele, după înțelegerea și vârsta ascultătorilor, întru carele foarte cu socoteală se va sărgui a le dovedi cu bun temei adevărul sfintei uniri; și aceastea așisderea dimineața și după prânz începând, va lungi sau va scurta vreamea înțelepțește.

Al patrulea frate ieromonah, afară de aceaea, va avea grijă de lipsa fraților despre trapezare, ca să nu fie scădere celor de lipsă în vreame sa; va avea grija și a tipografiei, ca să se poată face cărți de ceale de lipsă.

Aceaste mai sus însemnate începându-se, precum s-au zis, dimineața, după S. Liturghie îndată, se pot lungi în vreame odată, după folosul și lipsa ascultătorilor; și iearăși pot să fie cei ce vor asculta procetirea și tâlcuirea poruncilor și a S. Taine cu cei ce vor asculta învățatura credinței și cunoștința adevărului unirei, întru o casă sau întru o școală, rânduindu-se și înțelegându-se învățătorii așa cum, când unul va ieși, altul să intre, sau macar și osebită casă sau școală fieșetcarele cu a sa.

Ieară cei cu limbile vor trebui să aibă eiși deosebit una, din care ieșind, după rânduiala învățătorului său sau mai înainte de intrare, să poată întra și învăța la școala cea de obște, și care ar fi de cea vrăstă să poată întra și la ascultarea dogmelor.

Prestea aceaste și învățătorii dogmelor și mai ales ispravnicul trăpăzării în vreame lor, când n-ar avea alți ascultători, și mai vartos în dumineci și în serbători, vor putea pe rând a face, pe cât li se va părea, creștinești învățături în obșteasca școală.

Lângă carele toate părintele Gherontie și cu cinstit protopopul Săcădate, care vor învăța în cinul beserecesc pre cei ce le vor trebui, vor avea grijă cum pre cei ce pentru multe trebi năzuiesc aici să-i facă a întra la ascultarea învățăturilor; așisderea rândul patrafirului să țină toți pe rând, începând de la vecernie, de sâmbăta seara, până la altă sâmbătă, după liturghie. Ieară S. Liturghie pe rând vor sluji după istros și în besericuță, ca și aceea să nu rămâie fără slujbă și preoții fără jertfire. Dat în Blaj, 1754, octovrie”.

II. „Eclesiarh va fi prea cinstitul arhimandrit și ieromonah Leontie.

Tâlcuitoriu dumnezeieștilor Zeace Porunci, a S. Taine și a poruncilor S. Besearici va fi cinstitul ieromonah Silvestru, carele va fi și prefect sau vâtau mare scoalelor și preses examenului clericilor.

Învățătoriu limbilor și după vreame și puțință a științelor, cinstitul ieromonah Grigorie, căruia se încredințează și bună paza bibliotecii.

Tâlcuitoriu celor de lipsă a credinței și a sfintei uniri, cinstitul ieromonah Atanasie, având și grija istoriei.

Ispravnicul trapezarei, a familiei și altor lipse din casă, cinstitul ieromonah Grigorie, având paza arhivului, carele cu eclesiarhul și cu cinstitul protopopul locului vor învăța cinul besearicii pre carii va fi de lipsă.

Aceștia toți mai sus numiți, cu cinstitul protopopul locului și împreună și deosebi, după socoteala vremilor și și lipsa întâmplărilor, vor fi examinatori clerului, dând arhiereului cuvioasele atestate, supt iscălitura presidentului.

Ieară dascălul scoalei de obște va fi Constantin Dimitrievici.

Preste toate aceastea, rânduiala supunerii întru acesta chip se va ținea, adică:

În ceale ale cinului besericesc vor fi toți cu supunere eclesiarhului.

În ceale ce vor fi de treapta scoalelor, prefectului acelorași, precum și în ceale ce vor fi ale bibliotecii, prefectului aceiași.

În ceale ce vor fi de socoteala trapezii și de lipsa casei, ispravnicului acelorași, carele se va sărgui spre toate ceale de lipsă după rânduiala cinului marelui părinte, rânduind și ceasul refecției și vreamea odihnei, după lipsa întâmplărilor și socoteala vremilor. Ieară în trapezare și airi afară, din rânduilele cinuri, ședeara înainte și preferența se va ținea după vârsta chemării și a betrânețelor, nemica deosebind, ci toate de obște fiindu-le. Dat Blaj, 1754, oct. 12 zile”.

²⁵⁴ De modestul personaj, originar din satul Aricești din Romani și pripășit în Ardeal, se leagă realizarea, în 1757, a unei copii după Hronicul lui Dimitrie Cantemir care exista la Blaj din vremea lui Inochentie Micu-Klein. La sfârșitul copie, el notează: „Acest hronic, prefăcându-l după altul, l-am scris precum se vede eu Constandin, robul lui Dumnezeu și dascăl al școlii românești din Blaj”.

²⁵⁵ Zenovie Pâclișanu, *Documente privitoare la istoria școalelor din Blaj*, p. 2-6.

²⁵⁶ *Istoria românilor*, II, p. 333.

²⁵⁷ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 280-281; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Perspective”, XIV-XVI, 1991 – 1993, nr. 53-60, p. 49.

²⁵⁸ „În toată zioa trebuia colceariul să ducă la masa vlădicului și un țipău de a diacilor, ca să guste și să vază ce pâne să dă la diiaci, ca nu cumva colceariul să facă viclenie și să dea pâne rea la diiaci” (*Istoria românilor*, II, p. 333-334).

²⁵⁹ *Az erdélyi román nacionalizmus...*, p. 231.

Unită și comunitatea pe care o conducea. Mai întâi, s-a produs prima democratizare a învățământului din istoria românilor, prin lipsa oricărei bariere sociale la intrarea în școlile blăjene. În acest fel s-a creat, cu fiecare promoție de absolvenți, o nouă clasă socială ardeleană, o clasă suprapusă, sustrasă tuturor cutumelor ereditare și bazată numai pe valorile personale. Din forja amalgamată s-au împrăștiat în lumea satelor românești preoți și dascăli cunoscători de carte modernă, închegându-se pas cu pas o elită românească imposibil de realizat pe alte căi. Abia având în vedere această elită în sens larg, putem înțelege fenomenul selectării vârfului intelectuale, care urmau să aprofundeze iluminismul epocii și să constituie faimoasa generație a Școlii Ardelene. Pe de altă parte, școlile blăjene au întors în cap imaginea populară negativă asupra reședinței uniților, alimentată de prozelitismul ortodox fundamentalist, pe care îl ilustrează la acest nivel *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvașului, din eparhia Hațegului, din Prislop*:

„O, de te-ar fi ars focul, Blaj,
Că tu multe răutăți lucrași!”²⁶⁰

Acum, Blajul este locul unde își pot trimite copiii la școală, alături de uniți, și neuniții sau șovăielnicii din părțile sudice și sud-vestice ale Transilvaniei. Încă din primul an de funcționare, școlile sunt frecventate de elevi din Maramureș până în Făgăraș sau Banat. Nobilul de 20 de ani Pahomie Vancea din Onceștii Marmației figurează în catalog alături de „plebeul iobag” (*plebeus subditus*) George din Comana Făgărașului și de Sava din Rășinari, doi ortodocși care încă nu au nume de familie stabilă, fiind declinați în document după satul de baștină.²⁶¹ Cel de al doilea nu este altul decât Sava Popovici, distinsul cleric ortodox de mai târziu, fiul preotului de aceeași confesiune din satul emblematic al ortodoxismului ardelean. Bănățeanul Dumitru Popovici se roagă de episcop, printr-o scrisoare, să fie primit la învățătură în Blaj, în termeni antologici dacă ne gândim că era vorba de un copil: „Precum îți faci milă cu mulți de-i primești la mila Măriei tale, întru acest chip mă rog și eu Măriei tale ca să-ți faci milă a mă primi la seminariul Măriei tale”.²⁶² Ungurul György Tikosi, posibil reformat, se roagă de episcop în termeni similari să fie primit printre seminariști, „așa cum v-ați îndurat și de ceilalți”.²⁶³ Acest ecumenism didactic, uimitor pentru vremea de frământări confesionale ce marcau viața ardelenilor și care vor răbufni curând la suprafață, a fost posibil prin grija episcopului ca totul să se desfășoare după vechea normă orodoxă, după cum se poate vedea dintr-o *Instrucție pentru cuprinderea grămaticilor* emisă de episcop în 18 octombrie 1754.²⁶⁴ Până și formula „Gospodi pomilui!” pentru „Doamne miluiește!” este păstrată, după cum stabilește episcopul la punctul al șaselea. Unica „abatere” era dialogul despre adevărurile unirii din cadrul orelor de catehizație, care se desfășurau după catehismul elaborat de Aron, *Învățătură creștinească*, tipărit la 1755.²⁶⁵

Ce pregătire le ofereau școlile de la Blaj acestor copii veniți dintr-o arie atât de diversă ca tradiție și influență cultural-religioasă? Primul și cel mai important câștig a fost codificarea, uniformizarea sistemului după tradiția occidentală a gimnaziilor. Semnificativă este situația „școlii latine”, care s-a înființat la început numai cu două clase: I-a (*principia*) și a II-a (*grammatica*). Prima avea trei cicluri de învățământ (*principia, grammatica și syntaxis*) iar a doua două cicluri (*rethorica și poesis*). Această împărțire în două cicluri cuprinzând cinci clase corespundea sistemului liceal din Imperiu, instituții similare existând în Transilvania la Brașov, Sibiu, Cluj, Aiud, Timișoara, Arad, Oradea, Târgu Mureș, Târgu Secuiesc, Odorheiul Secuiesc, Alba Iulia, Baia Mare și Sighișoara, toate săsești și ungurești, dar frecventate și de mulți elevi români.²⁶⁶ Blajul este primul centru școlar înființat în mediu românesc, unde materiile de tip universalist, tributare imperiului limbii latine, se vor colora pas cu pas în nuanțe naționale evidente. Cursanții gimnaziului și ai seminariului erau obligați să învețe temeinic limba română, ascultând lecțiile „școlii românești”,²⁶⁷ după cum ceilalți toți, care voiau să se facă preoți, trebuiau să asculte prelegerile dogmatice. Firul roșu care străbate întreaga programă gimnazială este bazat însă mai ales pe cunoașterea aprofundată a limbii latine, după cum arată situația materiilor în 1772, înaintea etatizării prin *Ratio educationis* la scara Imperiului (1777) și prin *Norma regia* la scara principatului (1781): gramatica și scrierea acesteia (*praeceptis*), cunoașterea literaturii (*chrestomatia*) și uzanța orală (*eloquentia și faza avansată „ex institutionibus orathoris”*). Se mai predau, în mod progresiv, istoria (biblică, a Transilvaniei, a Romei antice), geografia, matematica, limba greacă etc.²⁶⁸ Dacă, însă, aceste materii clasice vor constitui miezul dur al învățământului blăjen foarte curând, nu au fost abordate în nici un caz de la început, în situația când la Blaj se petrecea în mod revoluționar ceea ce în centrele școlare amintite se dobândise în decenii, chiar secole de acumulare. Aplecarea pe curbele de nivel ale necesității de moment – dramatică! – i-a dictat ierarhului întemeietor un drum mai prudent, s-ar putea zice modest. Mozaicul deconcertant al populației școlare a impus pe primul plan uniformizarea cunoștințelor religioase, prin predarea celor zece porunci, a celor șapte taine și a „adevărului sfintei uniri”. Nu se pune însă problema unei buchiseli a acestora, ci a interpretării lor consistente. Faptul este arătat în obligația pe care o precizează *Rânduiala cinștiilor ieromonași* pentru cel care va preda tainele, acestea trebuind să fie deslușite prin „materia, forma, intenția, ministrul și ierarșii modul cum să se slujească și de la cine”.

²⁶⁰ Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 193.

²⁶¹ Zenovie Păclișanu, *Documente...*, p. 2-6.

²⁶² *Ibid.*, p. 31.

²⁶³ *Ibid.*, p. 32.

²⁶⁴ Textul la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 456-457.

²⁶⁵ *Învățătură creștinească prin întrebări și răspunsuri, pentru procopseala școalelor*. Cartea era tipărită la 31 ianuarie 1755. S-a reeditat peste un an, în 1756, fiind gata la 20 mai. Vezi B.R.V., IV, p. 73. Cf. și Nicolae Albu, *Istoria învățământului...*, p. 192.

²⁶⁶ Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 184-186.

²⁶⁷ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 278.

²⁶⁸ Vezi materiile la Nicolae Albu, *Istoria învățământului...*, p. 184-185.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

Este un început firav de teologie dogmatică, deschizător de drum pentru erudiția ce va marca această materie o dată cu Samuil Micu și generația sa. Al doilea deziderat l-a constituit „scrierea și tâlcuirea limbilor”, înțelegându-se, în cazul nostru, latina, greaca, germana și – într-un principat dominat politic de unguri – maghiara. Intenția lui Aron a fost de asemenea predarea, „după vreme și puțință”, a științelor. Nelămurite la început, aceste „științe” se vor întruchipa curând în materii ca geografia, aritmetica, istoria, matesele.

Pe ce colaboratori se putea baza episcopul de la Blaj în derularea acestui program mai mult decât ambițios, dacă îl comparăm cu situația secătuită de știință de carte în rândul românilor, endemică în Transilvania calvinismului dominant? Profesorii au fost recrutați din rândul călugărilor mănăstirii. În cazul Blajului, însă, conceptul de mănăstire trebuie disociat de imaginea troglodită a vechilor sihăstriei răsăritine din Transilvania, în număr necrezut de mare, unde erau adunați de-a valma indivizi incuți și vagabonzi, trăind din cerșetorie.²⁶⁹ Numai în districtul Făgărașului, pe linia nordică a Carpaților meridionali, se înșirau 23 de asemenea „mănăstiri”, din ai căror aproape 100 de călugări istoria nu consemnează măcar un nume de ins care ar fi însemnat ceva în viața comunităților respective, cu atât mai puțin în viața românilor ardeleni în general. Cei câțiva călugări din Mănăstirea Sfânta Treime de la Blaj erau purtătorii unui mesaj la antipod, după care călugăria se identifica în occident cu cărturăria, cu erudiția și activitatea creatoare în general. La data când Petru Pavel Aron i-a instituit dascăli ai școlilor înființate de el, aceștia aveau de pe acum realizări literare însemnate, colective și individuale, valorificate cu ajutorul tiparului de la Blaj. *Floarea adevărului* din 1750 îi recomandă, după cum s-a văzut, ca teologi erudiți, în fruntea celor din aria greco-catolică a Imperiului. Un an mai târziu, de sub teascurile blăjene iese *Ceaslovul*²⁷⁰ sau rugăciunile orelor, manual obligatoriu pentru orice cleric în exercițiu, iar în 1753 *Strastnicul*.²⁷¹ Aceste voluminoase cărți de altar trebuiau pregătite pentru tipar și „diortorisite”, corectate, de către persoane cu pregătire, nimeni alții decât aceiași „cinstiți ieromonahi” ai mănăstirii. Dacă buchiseala celor mici de la școala primară a încredințat-o modestului dascăl Constantin Dimitrievici, călugărilor li s-au repartizat materiile pretențioase. Teologia urma să fie predată de Silvestru Caliani (partea privind poruncile dumnezeiești, tainele și poruncile bisericesti) și de Atanasie Rednic, cel mai apropiat colaborator al episcopului, căruia îi dă în sarcină teologia dogmatică, istoria bisericăască și tâlcuirea adevărilor unirii. Primul studiasse la Roma iar al doilea la Viena, ani îndelungați, de unde s-au întors cu cunoștințe teologice și umaniste de tip occidental. Profesorul limbilor „și după vreme și puțință a științelor” a fost numit Grigore Maior. Personalitate puternică a vremii sale, viitor episcop de Blaj, acesta este primul ardelen unit care a urmat întregul curs de șapte ani al studiilor de la Propaganda Fide și primul doctor atestat documentar.²⁷² Cu trecerea anilor, acestora li s-au adăugat alții, concomitent cu creșterea numărului elevilor și dezvoltarea școlilor. O speranță a fost Meletie Neagoe, cu studii la iezuiții din Cluj și Tirnavia, de unde s-a întors și a fost numit profesor la noua clasă de sintaxă, în toamna anului 1757. A murit însă de tânăr, la numai 30 de ani, în 1760.²⁷³ Nevoile școlare cereau însă mulți dascăli, iar numărul celor cu studii înalte se oprea deocamdată aici. Aron a apelat atunci la profesori laici, aspect inedit într-un sistem didactic confesional. Primul a fost George Vulcan din Blaj, bunicul viitorului episcop Samuil Vulcan de la Oradea, dar – spune Samuil Micu – acesta „curând au trecut dintru această lume”.²⁷⁴ I-au urmat Ioan Neagoe, fiul protopopului din Armeni, după studii la iezuiții din Cluj,²⁷⁵ și Nicolae Ludoși. Pentru remedierea situației, episcopul s-a străduit să promoveze la rândul său trei studenți la Propaganda Fide din Roma, după sunetul diplomei donaționale a lui Carol VI. Nu fără opoziție din partea autorităților de la Viena, reușește să-i trimită, abia în 1762, pe Alexie Mureșanu, Sava Mătu (Sabbatius) și Iacob Aron, care însă vor reveni la Blaj abia după moartea lui Aron. „Aceasta era fața școalelor Blajului pe aceale vremi”, va concluziona Samuil Micu în sinteza sa istorică.²⁷⁶ Cert este că învățământul blăjean, odată pornit, s-a dovedit a fi un fenomen viabil, cu o dezvoltare impetuoasă. La 1759 numărul elevilor urcă la 500. Cifra de 500 vine de la un ungur îngrijorat, György Rettegi, care la 1761 se alerta că românii „și-au întemeiat la Blaj un gimnaziu care a ajuns la cinci sute de elevi”. „De acest lucru – spune Rettegi – mărturisesc sincer că îmi este frică, pentru că dacă cineva lasă și mai tare acest lucru de capul lor, pe noi pot să ne pustiască cu mare spor, fiindcă în Ardeal sunt pe puțin de zece ori mai mulți români decât unguri”.²⁷⁷ Iată, așadar, cum roadele celei de a doua tranșee a lui Inochentie Micu-Klein, școala, aruncată în luptă de Petru Pavel Aron, se convertesc tot în materie politică. Calea neleopoldină, ocolită, a acestuia, duce către același punct cerut de legile istoriei, dându-i dreptate deja citatului Benedek Jancsó, cum că educația aprinde în sufletele oamenilor scânteia care face din mulțimi popoare și din popoare națiuni.²⁷⁸

²⁶⁹ Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 331.

²⁷⁰ *Ceaslov acum într-această chip întâi tipărit supt stăpânirea preînălțatei chesaro-crăiesei Marii Theresii. Cu blagoslovenia preacinstiului P. Petru Aaron, general vicareșului, în Sfântă Mănăstire de la Blajiu. La anul de la Hristos 1751.*

²⁷¹ *Strastnic care cuprinde în sine slujba sfințelor patimi și a Învierii Domnului Hristos. Acum într-acesta chip tipărit supt stăpânirea preînălțatei chesaro-crăiesei Marii Theresii, cu blagoslovenia presfințitului vlădichii Făgărașului chiriu chir Petru Pavel Aaron de la Bistra. În Mănăstirea Sfintei Troițe de la Blaj. Anii de la Hristos 1753.*

²⁷² Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 248.

²⁷³ Samuil Micu, *Istoria românilor...*, II, p. 333; Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 21; Zenovia Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Perspective”, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 50.

²⁷⁴ Samuil Micu, *Istoria...*, II, p. 334. *Vezi despre el Nicolae Comșa, op. cit.*, p. 20.

²⁷⁵ I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus...*, p. 234, n. 2.

²⁷⁶ Samuil Micu, *op. cit.*, p. 334.

²⁷⁷ Document comunicat la 1886 de istoricul Károly Torma în revista „Hazánk”, p. 382: „Ettől bizony megvalom, hogy félek, mert ha valaki jobban is eszkekre adja ezen dolgót, minket bizony szaporán elpusztíthatnak, mert Erdélyben könnyen vagyton tiz annzi oláhság, mint magyar”. *Vezi și Augustin Bunea, Episcopii...*, p. 201, n. 1.

²⁷⁸ *A román nemzetiség törekvések története...*, I, p. 702



confesiune amenințată Descălecatul învățământului național modern, care rămâne moștenirea cea mai importantă a păstoriei lui Petru Pavel Aron, este indisolubil legat de Mănăstirea Sfânta Treime și de slujitorii acesteia, puțini la număr dar remarcabili ca pregătire intelectuală. Gheorghe Șincai va remarca în *Hronica* sa rostul înalt al monahismului blăjean în viața românilor din Transilvania: „Adevărat se poate zice și cu bună samă așa este, cum că mănăstirea Blajului a adus pe neamul românesc la cunoștință,²⁷⁹ la învățatură și la înțelepciune”.²⁸⁰ Legătura strânsă dintre școală și biserică era cu atât mai vitală, cu cât Biserica Unită și episcopia acesteia constituiau unica structură socială, unica instituție recunoscută legal de constituția *Aprobatelor și Compilatelor*, rămase în vigoare după înglobarea Transilvaniei în Imperiu. Dincolo de hotarele acestei biserici, pentru românii ardeleni începea neantul legislativ, statutul de toleranță fără drepturi codificate, asemeni armenilor, evreilor și țiganilor. Marele popor de neam roman se mișca însă pe alte aliniamente decât aceștia, dictate de presiunea numărului, de densitatea zdrobitoare a aborigenilor și de calitatea de mașină economică esențială a principatului. Economia de tip rural închis se baza pe munca iobagilor, iar în Transilvania iobagii erau în cvasitotalitatea lor români. Așa se explică „atenția” aparte acordată unirii acestora. În mentalul adversar pe care îl nutreau firavele „națiuni constituționale”, ungurii, secuii și sașii, înglobarea românilor în blocul puternic al Bisericii Catolice constituia un pericol pentru dominația lor discreționară, așa cum se exercitase ea timp de secole. Nici un efort din partea lor pentru a opri catolicizarea românilor nu a fost precupețit, după cum s-a văzut, iar rezultatul străduințelor s-a valorificat sub domnia Mariei Tereza. Desigur, unirea era considerată oficial, la Viena, drept un mijloc de asigurare a unității monarhiei prin unitatea catolică. „Dar – remarcă pe bună dreptate Augustin Bunea – politica aceasta a Curții vieneze era pururea încrucișată, zădărnicită prin împrejurarea că Transilvania era o țară unde protestanții erau la putere și unde aceștia vedeau cu ochi răi orice întărire a catolicismului”.²⁸¹ Păstoria lui Petru Pavel Aron a fost lovită din plin de tempesta antiunionismului multiform cultivat. Nu există alt ierah al Bisericii Unite, din întreaga ei istorie, care să fi întâmpinat vicisitudini și greutăți pe măsura celor îndurate de el. A gestionat o biserică pe cale de a dispărea chiar sub ochii lui și în pofida eforturilor și sacrificiilor făcute pentru menținerea și întărirea ei. Desigur, a cunoscut, pe când era vicar, frământările produse de mișcarea lui Visarion Sarai, fiind însă prea puțin implicat în rezolvarea incidentului și în reinstalarea liniștii. Dar în deceniul 1751 – 1761 a trebuit să facă față unei răscoale uriașe împotriva unirii, care a aruncat populația românească din principat în prăpastia celei mai dramatice dezbinări din întreaga ei istorie. Aprecieră istoricului Zenovie Păclișanu poate constitui un prolog pentru orice încercare de a reconstitui evenimentele de atunci: „Niciodată în istoria lor (...) satele românești ardelenene n-au trăit o viață atât de frământată și de răscolită ca în acest deceniu, care ne-a păstrat amintirea unor fapte și atitudini de rară măreție etică, alături de izbucnirea brutală a celor mai sălbatice instincte destructive. A fost o succesiune halucinantă de umbre și lumini, în fața căreia cercetătorul de azi rămâne copleșit și dezorientat: să privească admirativ țășnirea de lumină, ori să se înfioare de întunericul negru ca adâncul iadului?”²⁸²

După încheierea Războiului de succesiune în toamna anului 1746, împărăteasa a avut un răgaz de pace foarte necesar consolidării domniei acum recunoscute de continent. Pe plan intern, interesează în cazul nostru raporturile Curții cu sârbii din așa zisul Illiric. În timpul războiului turco-austriac dintre 1688 – 1699, cu sorți variați de izbândă locală, patriahul Arsenie III Cernoievici din Ipek, teritoriu otoman, a trecut de partea austriecilor, reușind să-i răscoale pe sârbii și albanezii ortodocși. Cum zona nu a putut fi ocupată de austrieci, ierahul sârb s-a refugiat de prigoana turcilor pe teritoriul Imperiului lui Leopold I, împreună cu circa 100.000 de sârbi.²⁸³ Ca o fatalitate, cazul se repetă după războiul turco-austriac din 1737 – 1739, pierdut de austrieci, când un nou val de colaboraționiști sârbi din Ipek sunt nevoiți să se refugieze în Austria, de data aceasta în frunte cu mitropolitul Arsenie IV Ioanovici Șacabent. Acum însă nu era vorba de niște bieți sârbi care fug sa-și salveze viața, ci de un amestec în care predominau oameni înstăriți din rândul negustorimii suddunărene: sârbi, aromâni și albanezi. Blocul devine astfel compact, cea mai mare densitate de refugiați stabilindu-se în vecinătatea teritoriului românesc al Banatului. Prestigiosul Arsenie devine mitropolit al sârbilor, cu reședința stabilită la Carloviț încă după primul val de emigrare sârbească. Mitropolitul moștenește o situație comodă, obținută de înaintașii clerici din primul val, care apelaseră la împăratul Leopold I pentru a-și exopera roadele fidelității și sacrificiilor în interesul imperial. La 21 august 1790, cezarul vienez emite o diplomă în care satisface întreaga gamă de revendicări specifice ortodoxiei sârbe, într-un teritoriu cu guvernare catolică, de la statutul preoților la înzestrarea materială a bisericii și la dreptul nestingherit al episcopilor de a face vizitații canonice.²⁸⁴ O cerere temerară, satisfăcută de împărat, era aceea ca „mitropolitul nostru să aibă dreptul de a dispune asupra tuturor bisericilor orientale de rit grecesc, de a hirotoni episcopi și a numi preoți în mănăstiri” etc.²⁸⁵ Prin această concesie, împăratul întinde jurisdicția canonică a mitropolitului sârb asupra tuturor ortodocșilor din Imperiu,²⁸⁶ mai puțin Transilvania, care încă nu era înglobată juridic în Imperiu. Diplomele îi vor urma altele, multe, la fel de generoase,²⁸⁷ configurându-se astfel o situație unică în Europa: același monarh și urmașii lui, Carol VI și

²⁷⁹ Cu înțelesul de conștiință, conștiință de sine.

²⁸⁰ *Hronica românilor*, III, p. 371.

²⁸¹ *Episcopii...*, p. 96.

²⁸² *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Perspective”, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 30.

²⁸³ Ladislav Hadrovics, *Les peuples serbe et son église sous la domination turque*, Paris, 1949, p. 147-148.

²⁸⁴ *Ibid.*, p. 141-142.

²⁸⁵ Jovan Radonič și Mita Kostić, *Srpske privilegije od 1690 do 1792*, Belgrad, 1954, p. 24.

²⁸⁶ Tóth András, *Az erdélyi román kéréds a 18 században*, p. 34: „...ubique sub alis Majestatis Vestrae firmæ graeci ritus existentes de facto sunt”.

²⁸⁷ Jovan Radonič (Iovan Radonich) publică 16 dintre acestea, din anii 1690 – 1849, în lucrarea sa *Histoire des serbes de Hongrie*, Paris, 1919, p. 203-225.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

Maria Tereza, au pe agenda politică impunerea și consolidarea catolicismului în nord-estul Ungariei și în Transilvania și consolidarea ortodoxismului în sud-estul Ungariei. Între cele două politici, privilegiată este a doua, prin implicarea directă a lui Leopold I, acest mare obsedat al alungării turcilor din bazinul Dunării mijlocii, acțiune în care el exagera mult rolul sârbilor răsculați din Ipek, deveniți subdiți ai Imperiului. Sârbii austrieci au știut să profite fără scrupule de entuziasmul imperial, croindu-și un veritabil stat religios ortodox în mijlocul imperiului catolic al Habsburgilor. De jos și până la vârful ierarhiei de la Carloviț, toți s-au împărțășit, într-un fel sau altul, de facilități sociale și materiale, pentru oamenii de rând vitală fiind scutirea de orice sarcină publică și de a mai datora dijme altor preoți decât ai lor, ortodocși, pentru întărirea bisericii proprii. Privilegii neuzitate, sociale și materiale, capătă însă ierarhia de la Carloviț, care smulge împăratului dispoziția ca toți credincioșii să depindă în problemele spirituale și laice de capul lor bisericesc.²⁸⁸ Cu timpul, aceste facilități și altele similare s-au codificat în ceea ce actele epocii numesc privilegiul illiric, cu un congres illiric și cu un regulament dat de Maria Tereza. Pe lângă Curtea de la Viena s-a instituit Deputațiunea aulică pentru afaceri bănățene și illirice, numită în general Deputațiunea Illirică. Cu o eficiență remarcabilă, ierarhia sârbească din Illiric s-a avântat într-o acțiune prozelită furibundă, cucerirea de noi spații religioase și de credincioși fiind o sursă extraordinară de venituri. Pentru românii ardeleni, primul test a fost tumultul lui Visarion Sarai, trimis direct de faimosul Arsenie Șacabent și de sinodul de la Carloviț.²⁸⁹ Era o încercare a mitropolitului de a-și extinde dominația și asupra Transilvaniei, într-o interpretare sui generis a diplomei imperiale din 1790. Două blocuri religioase, create mai mult sau mai puțin artificial de politica Vienei, erau pe cale de a se confrunta fățiș și hotărâtor, greco-catolicismul din Transilvania și ortodoxia din Illiric, producând administrației centrale neplăceri în cele mai sensibile momente ale domniei Mariei Tereza.

Filiera sârbească a prozelitismului ortodox a înregistrat un succes neașteptat în 1751, anul alegerii lui Petru Pavel Aron ca episcop al uniților din Transilvania. Stăpânirea vieneză ia, la 25 septembrie, hotărârea curioasă ca pe viitor problemele unirii românilor ardeleni să fie gestionate de Deputațiunea Illirică. Lupul paznic la oi! Forul sârbilor putea dispune singur în chestiune sau, dacă voia, în colaborare cu Cancelaria Aulică a Transilvaniei. Gestul Mariei Tereza este de neexplicat, chiar dacă s-a încercat o descifrare prin marea trecere pe care urmașul lui Arsenie III Șacabent, mitropolitul sârb Pavel Nenadovici de la Carloviț, o avea la împărăteasă.²⁹⁰ Mai degrabă ar putea fi căutată însă explicația într-o opțiune de moment a suveranei pentru unul din cele două blocuri confesionale, uniții ardeleni și ortodocșii sârbi din Illiric. În viziunea competiției istorice, blocul illiric s-a dovedit mai pragmatic, înregistrând succese remarcabile, inclusiv organizarea unui corp militar puternic și experimentat, foarte util în războiul împărătesei pentru tron. În aceeași vreme, românii uniți din Transilvania nu i-au servit decât cele mai incomode probleme, situându-se pe poziția unor petiționari-cerșetori veșnici, atitudine dusă la paroxism de Inochentie Micu-Klein. Istoria imediată nu se creează pe baza drepturilor de tip filosofic, ci la masa trocului vulgar, unde românii nu au avut nimic de oferit, dar foarte mult de cerut. Pe de altă parte, psihologia de popor care și-a schimbat religia era încă vie la mijlocul secolului al XVIII-lea, nostalgia după „legea strămoșească” lucra la nivelul mentalului popular, alimentată de confinia ortodoxă din Moldo-Valahia și de dizidența subțire dar gălăgioasă din sudul principatului. Ortodoxia din Illiric avea sprijinul Rusiei, putere în expansiune de care Habsburgii trebuiau să țină seamă în politica externă. Uniții români erau sprijiniți sincer de o singură putere, iezuiții, pe care însă i-au urât și i-au contestat în mod cosecvent, chiar în dauna unirii. Dacă adăugăm la aceste elemente ura și boicotul reformaților care conduceau destinele politicii ardeleni, avem imaginea unui organism bolnav, aparent neviabil, pe care îl ținea în picioare doar marota birocratică a Vienei, cum că în Transilvania trebuie sporit numărul catolicilor.

Pe acest fond vulnerabil vine lovitura lui Pavel Nenadovici din 8 decembrie 1751, când, ca reacție la alegerea lui Aron ca episcop, pornește fatala campanie de extindere a puterii ortodoxiei sârbe asupra Transilvaniei. Printr-o scrisoare circulară cu această dată, nesemnată, purtată de emisari în zonele cele mai neliniștite ale principatului, mitropolitul se adresează românilor într-un stil lingușitor și incitant. Le cere acestora să se declare neuniți și să-și ceară episcop neunit. Aron era ales ca favorit la Blaj, dar încă nu avea confirmarea Vienei, deci uniții teoretic nu aveau episcop. Tocmai acest lucru voia să-l preîntâmpine Nenadovici. Stăpânirea îngăduie oricărei națiuni să-și păstreze „religia strămoșească”, nu silește pe nimeni să fie unit, spune autorul proclamației. Numai guvernatorul și popii uniți duc la Viena minciuna că românii doresc ei înșiși să fie uniți, ceea ce nu este adevărat. E timpul ca românii să meargă în masă la guvernator și să spună că lor nu le trebuie episcop unit. Să solicite pașapoarte pentru Viena de la guvernator, declarându-i că vor merge la Curte să-și ceară episcop sârb de la Carloviț. „Acum e timpul! Episcopul vă stă gata, numai să veniți aici din fiecare scaun și din fiecare comitat câte unul”, cu tabele despre parohiile și credincioșii pe care îi reprezintă. Dar, precizează sârbul mercantil, „nu trimiteți pe acești bărbați cu mâna goală”, ci cu un florin de fiecare sat. Iar el, mitropolitul, va interveni „la porțile împărăților și la toți domnii” pentru ca românii ardeleni să capete episcop sârb.²⁹¹ În interiorul principatului, instigarea a avut un rezultat minor deocamdată. În 14 ianuarie 1752, la guvernatorul Ioan Haller s-au prezentat doi țărani acreditați de satele dintre Dobra și Făgăraș, cu un memoriu în care declară că nu vor episcop unit, ci unul sârb de la Carloviț, cerând totodată pașaport pentru Viena. Catolicul Haller, împreună cu secțiunea catolică din guvernium, au înăbușit în fașă acest

²⁸⁸ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 39.

²⁸⁹ După cum îi va scrie episcopul Aron guvernatorului Ioan Haller în 24 martie 1755: „Donec famosus impostor e carlovitziana congregazione huc emiteretur” (*ibid.*, p. 58, n.2).

²⁹⁰ *Ibid.*, p. 59.

²⁹¹ Textul latin al proclamației la Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente...*, VII, București, 1876, p. 41 și Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 600. Vezi și Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 61-62; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirei religioase...*, I, p.215-216. Traducere românească: Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente...*, p. 194-196.

„incident”, supunându-i la interogatoriu pe cei doi mesageri și prinzându-l pe autorul memoriului, un anume popa Vasile din Săliște. Lucrurile s-au oprit aici, crede cu naivitate guvernatorul în raportul său către Curtea de la Viena din 30 ianuarie 1752,²⁹² încă în necunoștința faptului că un emisar al patriarhului sârb purta în continuare din sat în sat scrisoarea acestuia, fiind prins și raportându-se despre el abia la începutul lui martie. Răspunsul Mariei Tereza la cele petrecute este împăciuitoare,²⁹³ în pofida faptului că se violase ordinea publică prin implicarea ierarhului de la Carloviț într-un teritoriu unde nu avea competență. Pe acest fond s-a instituit în Transilvania o stare antiunionistă adâncă, la nivel popular, care își va arăta roadele pernicioase foarte curând, în crescendo destructiv.

Prima mare sciziune s-a produs în ținutul Hălmaგიului, vecin cu Episcopia Ortodoxă de Arad, dependentă ierarhic de patriarhul de la Carloviț.²⁹⁴ Situația ținutului era ambiguă, fluctuantă, asemeni tuturor „partium”-urilor situate între Transilvania intramontană și Ungaria istorică. Până în 1734 aparținuse Ungariei, iar episcopul sârb de la Arad avea jurisdicție bisericească asupra Hălmaგიului. La revenirea acestuia în hotarele principatului, Inochentie Micu-Klein a cerut în mod logic ca acest ținut să fie supus autorității sale, într-o situație când unirea era încă un fapt generalizat și necontestat în Transilvania. Lucrurile au rămas între două ape, căci abia în decembrie 1759 vicarul unit Petru Aron va face prima vizitațiune serioasă în Hălmaგიu. În mod surprinzător, el îi găsește pe hălmaგიeni foarte dispuși să îmbrățișeze unirea, primul punându-și semnătura chiar protopopul Simion Popovici din localitatea Hălmaგიu. Atitudinea avea o explicație lumească simplă: oamenii nu doreau să-i aibă stăpâni pe cumpliții nobili din Ungaria, iar aderarea la unire li se părea un pas în plus în atașarea de Transilvania. Aparținând țării intramontane, ei nu mai trebuiau să plătească vama împovărătoare a tricesimei în legăturile negustorești care îi atrăgeau de secole spre părțile ardelenene, nu spre pusta ungurească.²⁹⁵ Deputațiunea illirică a exoperat însă și pentru Sinesie Jivanovici, noul episcop sârb al Aradului numit în 1751, denumirea de „al Aradului, al districtului Orăzii și Hălmaგიului”, cu mica rectificare că el nu poate vizita Hălmaგიul personal, ci numai prin vicarii săi. Începe lupta pentru Hălmaგიu între cele două blocuri profesionale adversare. În 11 iulie 1751, mitropolitul de la Carloviț se adresează hălmaგიenilor cu o circulară în care promite extinderea privilegiilor illirice asupra celor care se vor declara neuniți.²⁹⁶ În 10 decembrie din același an, amintitul protopop Simion Popovici împreună cu 35 de alte persoane de pe domeniul erarial subscriu un document în care declară că vreau să fie uniți și supuși stăpânirii camerale a Transilvaniei.²⁹⁷ Drept ripostă, episcopul din Arad își trimite vicarul ca să zădărnicească progresele unirii pe domeniu. Administratorul îi interzice intrarea. Cu atât mai triumfală este noua vizitațiune a episcopului proaspăt ales de la Blaj, la sfârșitul lui februarie 1752, tocmai pe când îi venea numirea de la Curte. Cu această ocazie, Aron a conșcris numărul uniților din Hălmaგიu, punctual pe cele șapte chinezături, constatând că în marea lor majoritate s-au declarat pentru unire. Psihologia populară era însă labilă, încât, după observația lui Zenovie Păclășanu, aceste „adeziuni de supunere și ascultare n-au împiedecat această populație ca a doua zi să facă aceleași declarații mitropolitului Nenadovici”.²⁹⁸ Dar labilitatea nu a apărut din neant. Patriarhul sârb a intervenit energic la Curte, încât anul 1753 a marcat o suită de intervenții în teren ale vicarului de la Arad, acum aprobate oficial, cu ocazia cărora s-au semnalat ciocniri între uniți și neuniți, preludii ale dramei ce urma să vină odată cu Sofronie din Cioara. Balanța s-a înclinat definitiv o dată cu propunerea contelui Königsegg-Erps, președintele Deputațiunii Illirice, de a se extinde oficial privilegiile illirice din Ungaria și în teritoriile reîncorporate Transilvaniei, în cât îi privește pe neuniți. Cum aceste privilegii nu erau deloc de lepădat, se putea miza pe atractivitatea lor cu șanse garantate, pe fondul nemulțumirilor sociale endemice care bântuiau românimea ardeleană sub stăpânirea feudală a străinilor. Nicolae Iorga spune că „privilegiile illirice târâseră pe români alături de sârbi, ca singur mijloc de scăpare, o dată ce privilegiile leopoldine fuseseră înghițite de uitare”.²⁹⁹ Totodată, s-a propus ca episcopul din Arad să aibă jurisdicție deplină asupra neuniților, sub tutela Deputațiunii Illirice.³⁰⁰ Maria Tereza a acceptat ceea ce părea de netolerat, deschizând cutia Pandorei pentru războiul confesional din principat. Istoricii cred, și pe bună dreptate, că sârbi au beneficiat de ajutorul frățesc al Rusiei și în acest caz, când împărăteasa de la Viena era în căutare disperată de aliați în diferendul cu Prusia, care curând va degenera în război.³⁰¹ Istoricul domniei Mariei Tereza afirmă că buna înțelegere dintre Austria și Rusia a fost pusă de multe ori în pericol de tulburările confesionale din Transilvania.³⁰² Cert este că locuitorii ținutului Hălmaგიu n-au rămas impasibili nici la promisiunile illirice, nici la înclinația suveranei și, cu ocazia recensământului din vara anului 1754, s-au declarat în unanimitate neuniți și supuși episcopiei sârbești de la Arad. Ca încununare a acțiunii, împărăteasa emite în 7 septembrie 1754 un decret prin care se oficializează trecerea ținutului Hălmaგიu sub jurisdicția episcopului de la Arad. Se retrocedează neuniților toate bisericile, mai puțin cea a protopopului Simion Popovici din orașul Hălmaგიu. Tot ce le mai rămâne uniților în această zonă sunt un protopop și doi preoți, sub amenințarea

²⁹² Textul întreg la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 64-65, n. 2.

²⁹³ Prin rescriptul său către guvernator din 14 martie 1752, împărăteasa condamnă întrunirile și mișcările secrete care pot tulbura liniștea publică, dar totodată ordonă eliberarea celor prinși de Haller (inclusiv a purtătorului de manifeste), „daca vor declara că pe viitor vor trăi în pace” („*Erga reversales, quod imposterum pacifice vivere, neque motibus publico perniciosos se amplius quoque modo immiscere velint*”). *Ibid.*, p. 66-67, n. 1.

²⁹⁴ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, București, 1977, p. 111.

²⁹⁵ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 70.

²⁹⁶ Textul latin *ibid.*, p. 69, n. 2.

²⁹⁷ *Ibid.*, p. 70, n. 1.

²⁹⁸ *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Perspective”, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 32.

²⁹⁹ *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1989, p. 288.

³⁰⁰ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase...*, I, p. 252.

³⁰¹ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 85-86.

³⁰² Alfred Arneth, *Maria Theresia nach dem Erbfolgekriege*, Viena, 1870, p. 368, 432.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

de a nu ademeni pe nimeni la unire, și cei 35 de indivizi care semnaseră în decembrie 1751 acea adeziune fermă la unire. Aceștia nu li se mai permite să devină neuniți, cu toată răceala ce se estimează că o vor manifesta acum față de unire.³⁰³ Această „răceală” era de înțeles, date fiind înlesnirile de tip illiric pe care suverana le-a instituit în Hălmațiu pe seama clerului neunit, prin decretul din 22 septembrie 1755.³⁰⁴ Cu referire la avantajele materiale ale neuniților, este memorabil un episod relatat de episcopul Aron guberniului în 12 noiembrie 1755: stând de vorbă cu un bărbat de frunte romano-catolic (*magni virum Romani ritus catholicum*), acesta i-a spus că, dacă s-ar gândi numai la partea materială, și el s-ar face neunit.³⁰⁵ Triumful mitropolitului sârb era astfel total. În Transilvania își instituiseră un al doilea bastion împotriva unirii, după ce Brașovul și Țara Bârsei erau sub controlul său ocult de mai multă vreme.

Acest triumf, facilitat de politica duplicitară a Curții, a aruncat românimea din Transilvania de sud în haos confesional, cu serioase consecințe sociale. S-a instalat, din exemplele precedente, o modă furioasă a liderilor agitatori împotriva unirii, care cutreierau satele și agitau populația: un Cosma din Deal, Constantin Petrică din Jina, Stevle Vătavul din Săliște, popa Ioan din Aciliu, popa Ioan din Galeș.³⁰⁶ Țărani fanatizați ca Avram al lui Oprean din Deal sau Toma Maierul din Răhău au ajuns până la Carloviț și, odată întorși, au răspândit în mijlocul poporului acel amestec cunoscut de informații pe jumătate reale, bine gamisite cu fantasme folclorice și promisiuni mirabolante, propagate toate în atmosfera de veselie beivă caracteristică tumulturilor rurale. Orchestrarea întregii debandade de la Carloviț se adevărește printr-o declarație a episcopului de la Arad din acele momente fierbinți, când se laudă către poporeni săi: „Fiți liniștiți, bucurați-vă și vă veseliți, pentru că am luat sub mână mea ținutul Beiușului și Hălmațului. Acum îi mai am pe ardeleni, pe care cât de curând îi voi lua sub ascultarea mea”.³⁰⁷ Cuvântul de ordine este nesupunerea față de episcopul unit, luarea bisericilor, alungarea preoților uniți. De aici până la maltratarea acestora pasul a fost făcut ușor, așa cum s-a petrecut în satul Colun, unde femeile l-au atacat pe preotul îmbrăcat în odăjdii, l-au bătut cu bestialitate și i-au smuls părul și barba.³⁰⁸ Un raport din 6 noiembrie 1757 amintește asemenea biserici luate cu forța în localitățile Săliște, Vale, Sibiel, Galeș, Tilișca, și Cacova din scaunul (*sede*) Săliștei, Cărpiniș, Poiana, Apoldul Mic și Topârcea din scaunul Miercurii, Răhău Deal, Loman, Răchița, Pianul Românesc, Pianul săsesc și Lancrăm din scaunul Sebeșului.³⁰⁹ Încă în primăvara anului 1755 mitropolitul Nenadovici primise din Transilvania o informație, poate exagerată, că în principat există 446 de sate locuite numai de neuniți.³¹⁰ Oricum, toate documentele dau imaginea unei țări suferinde ca o rană deschisă, pregătită pentru lovitura de grație pe care o va da curând unirii marea răscoală a lui Sofronie din Cioara. Decretul de toleranță al Mariei Tereza din 13 iulie 1759, emis din necesitatea imperioasă de a restabili ordinea grav detonată din Transilvania, în condițiile când Imperiul se războia cu Prusia, nu a avut efectul scontat, practic nici un efect, pentru că nemulțumea, prin conținutul său, amble tabere religioase „beligerante”.³¹¹ Pentru uniți, decretul introducea un cal troian în principat: prevederea ca neuniții să aibă un episcop al lor, plus libertatea tuturor celor care se lepădaseră de unire până la acea dată de a rămâne în vechea lor religie. Numărul acestora era foarte mare. Neuniții, la rândul lor, erau nemulțumiți de prevederea imperativă ca toate bisericile și averile luate cu forța de la uniți în anii din urmă să fie retrocedate imediat. Și numărul acestor proprietăți era mare. Tranșeele confesionale rămân active în vederea mării confruntări.

În septembrie 1756 regele Frederic II al Prusiei a invadat Saxonia, declanșând ceea ce va fi Războiul de șapte ani cu Austria. Printre aliații Mariei Tereza în acest conflict se număra și Rusia, veche patroană a ortodocșilor sârbi din Imperiul Austriac. „Întâmplător”, la scurt timp sosește în Transilvania teribilul călugăr Sofronie,³¹² artizanul răzbiului confesional fratricid care a zguduit din temelii existența românilor ardeleni vreme de ani îndelungați. Român de data aceasta, era originar din satul Cioara, se călugărise în Țara Românească și ținea un schit în satul său natal, unde îl întâlnește la 1757. Petru Pavel Aron spune constant depre el că era călugăr apostat („*presbyter apostata*”, „*ad Csora caluger apostata*”),³¹³ ceea ce duce la ideea că el fusese înainte unit. Pentru descifrarea carismei sale uriașe, nu este lipsită de interes descrierea fizică a monahului, într-o perioadă când forța brută era valoare de prim rang în lumea rurală. Mărturiile contemporane ni-l descriu ca pe un bărbat trupeș, bine hrănit, negru ca un țigan cu barba

³⁰³ „Ulteriorique tepori ab iisdem forsan demonstrando”. Textul decretului la Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 87-88, n. 2.

³⁰⁴ Publicat *ibid.*, p. 91-93, n. 2.

³⁰⁵ *Ibid.*, p. 91, n. 1.

³⁰⁶ Pe aceștia istoriografia adversară unirii îi consideră eroi ai „dezrobirii” religioase a românilor (vezi Silviu Dragomir, *op. cit.*, II, pass.

³⁰⁷ Nicolae Fîru, *Biserica ortodoxă din Bihor în luptă cu unirea*, Caransebeș, 1913, p. 67.

³⁰⁸ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Perspective”, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 32. Silviu Dragomir (*Istoria dezrobirii religioase...*, II, p. 149-151) numește acest episod „eroismul femeilor din Colun”.

³⁰⁹ Specificația este făcută de episcopul Petru Pavel Aron în urma sinodului convocat la Blaj pe la mijlocul lunii octombrie 1757, unde cere celor adunați informații depre abuzurile săvârșite împotriva bunurilor, imobilelor și persoanelor din subordinea sa de către neuniții porniți pe zaveră. Șirul actelor acestora este apăsător și poate fi consultat în textul integral al raportului, publicat la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 119-124, n. 2.

³¹⁰ Silviu Dragomir, *op. cit.*, II, p. 33.

³¹¹ Textul latin integral la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 162-164, n. 1. Cf. și Silviu Dragomir, *op. cit.*, II p. 134-144.

³¹² Literatura despre Sofronie este vastă. Iată, selectiv, lucrările care aduc un aport științific: Antonius Kanižić, *Kamen pravi smutnje velike, iliti Početak i uzrok istiniti razstavljenja crkve istočne od zapadne...*, Eseeck, 1780, partea 11, cap. 14, nota 83; Petrus Bod, *Brevius Valachorum Transylvaniam incolentium historia...*, p. 477-500; Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, p. 130-131; Johann Hintz, *Geschichte des Bisthums...*, p. 109-112; Andrei Șaguna, *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene...*, II, p. 182-188; Teleki Domokos, *A két kaluger*, în „Budapesti Szemle”, 1863, p. 55-81; Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, I, p. CVIII; II, p. 616, 631, 868-871; George Bariț, *Părți alese...*, p. 451; Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente...*, p. 167-168; Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 171-223, 446-455; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, p. II, pass.; Ioan Georgescu, *Istoria bisericii creștine universale...*, p. 213-218; D. Prodan, *Suplex Libellus Valachorum*, p. 205-215.

³¹³ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 172, incl. n. 4; cf. și Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, II, p. 152.

și părul vâlvoi,³¹⁴ iar ulterior Petru Maior, deloc pătruns de prozelitism greco-catolic, ci dimpotrivă, va spune despre el că era „fire aspră și turburată”.³¹⁵ Un alt contemporan, calvinistul Petru Bod, dușman înveterat al catolicismului, scrie că era aproape analfabet, abia știind citi și scrie românește.³¹⁶ Fanatismul religios este un loc comun în toate lucrările despre el. Acest personaj de tip rasputinian era întruchiparea ideală a agitatorului religios, într-o lume încremenită cu cerbicie în tiparul socio-mental de ev mediu, cum erau românii ardeleni la mijlocul secolului al XVIII-lea. Marele istoric ortodox David Prodan, consătean al lui Sofronie, scrie despre acesta că a luat calea Carlovițului, de unde s-a întors cu un mesaj clar al mitropolitului sârb: lupta împotriva unirii și revenirea la „vechea credință”.³¹⁷ Mai exact, el a fost chemat acolo de Nenadovici, care a potrivit momentul impactului sofronian cu începutul războiului și cu strâmtoreala Curții vieneze. Descinderea lui în Transilvania urmează în mare schema cu tunete și fulgere a lui Visarion Sarai, dar la o magnitudine de neînchipuit. Și-a pornit acțiunea din comitatul Hunedoarei, unde, chipurile, aducea anafora sfințită la Carloviț. Cunoștea profund, ca băștinaș, mecanismele psihopopulare pe care să apese. Unirea este mincinoasă, uniții sunt eretici, popii lor pregătesc cuminecătura cu ouă și cu unt, botezul lor și iertarea păcatelor de la ei nu au valoare. Îi îndeamnă pe oameni să urmeze credința veche și să asculte de mitropolitul de la Carloviț. Iată, împărăteasa a îngăduit ca fiecare să urmeze credința pe care o vrea. Va veni un episcop de al lor, neunit, trimis de mitropolitul de la Carloviț etc., etc. Marele impact popular al predicilor lui Sofronie nu putea fi pe placul autorităților, ca atare este arestat în ajunul Crăciunului 1759 și închis în temnița din localitatea Bobâlna, incident care stârni imediat mânia poporului. Același contemporan Petru Bod relatează³¹⁸ cum o mulțime de țărani au invadat locuința comitelui suprem Ladislau Balogh, înarmați cu bâte noduroase (*nodosis armati sudibus*), cerând imperios eliberarea celui despre care Petru Maior spune că propovăduia neunirea „nu numai cu gura, ci și cu bota”.³¹⁹ Izul de răzmeriță populară începe să se instaleze în această cauză „religioasă”. Simțindu-l, Guvernul a luat măsura mutării prizonierului în fortăreața de la Alba Iulia, noaptea pe furiș. A fost subestimată însă prezența de spirit a adulterilor călugărului. Adunând un număr de 500-600 de țărani din Zarand, din scaunul Orăștiei și din părțile Abrudului, protopopul din Săliște o ia înaintea autorităților și, în 13 februarie 1760, atacă cu aceștia temnița în care era închis călugărul, eliberându-l. Sofronie ia calea munților, însoțit de o mulțime în continuă creștere, făcând primul popas propagandistic în Zarand. Cetatea Apusenilor îi oferea un adăpost puternic iar muntenii fanatizați o oaste de apărare. În scurt timp, întreaga populație a Zarandului a părăsit unirea. De aci a trecut la Zlatna, Abrud apoi la Câmpeni, efectul fiind același. Revolta din munți a fost nucleul dur al întregii mișcări, unde s-au formulat și reformulat idei și tendințe care, încet-încet, depășeau sfera confesională, vizând terenul social-politic. Dacă se vor lepăda de preoții lor și vor asculta de cei trimiși de la Carloviț, „nu vor mai servi domnilor și nu vor mai fi obligați să plătească impozit”.³²⁰ Amăgeala este caracteristică, la fel supraestimarea de către țărani a forțelor proprii, în fața nepuținței de moment a autorităților de a opri mișcarea. „A trecut puterea domnilor, acum noi suntem domni!”³²¹ Iobagii ascultau de Sofronie „ca de un alt Moise trimis de Dumnezeu”.³²² Biruitor, acesta se intitulează pe sine „vicar al sfântului sinod de la Carloviț”,³²³ orchestrând ceea ce Silviu Dragomir numește „vânătoarea după popii uniți”.³²⁴ Luarea bisericilor și terorizarea preoților uniți este numitorul comun al tumultului. Samuil Micu arată cum aceștia erau scoși între hotarele satelor, asemeni criminalilor, și nici vitele lor nu erau lăsate pe pășunile comunale.³²⁵ Același aspect îl relevă și Petru Maior,³²⁶ pentru că el degradează imaginea competiției confesionale, atitudinea rebelilor neuniți amintind de vremurile sumbre ale instaurării calvinismului și apoi a unitarianismului în Transilvania, când preoților catolici li se tăiau mâinile și erau alungați din țară. Aspectele punctuale ale teroarei lui Sofronie asupra clasei preoțești unite sunt șocante prin sadismul și intoleranța lor. În Zlatna temnița este umplută cu preoți uniți, care sunt torturați cu cruzime.³²⁷ În 24 mai 1760 valul de răsculați care-l însoțea pe Sofronie l-a prins pe protopopul Alexandru Aron din Roșia Montană în drum spre casă, călare. S-au repezit cu topoarele să-l omoare, rânindu-l grav. Iuțea calului l-a salvat spre Câmpeni.³²⁸ După încercarea nereușită a autorităților de a-l aresta din nou pe Sofronie, în 1 august, la Abrud,³²⁹ cruzimea la adresa preoților uniți n-a mai cunoscut limite. Adulterul lui Sofronie, istoricul Silviu Dragomir, scrie că urmarea imediată a fost devastarea casei protopopului unit din Roșia

³¹⁴ *Ibid.*

³¹⁵ *Istoria bisericii...*, p. 129.

³¹⁶ *Brevis Valachorum Transylvaniam...*, p. 478; „Vir simplex ac miti ingenio, qui nulla alia quam Valachica litteratura tinctus, et ea superficialia”.

³¹⁷ D. Prodan, *Suplex Libellus...*, p. 205.

³¹⁸ *Op. cit.*, p. 478. Cf. și Silviu Dragomir *Istoria dezrobirii...*, II, p. 155.

³¹⁹ Loc. cit în nota 313.

³²⁰ Silviu Dragomir *Istoria dezrobirii...*, II, p. 160.

³²¹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 205.

³²² „Velut Mosis a Deo missi”, după afirmația lui Petru Bod (*Brevis Valachorum Transylvaniam...*, p. 478).

³²³ D. Prodan, *op. cit.*, p. 207.

³²⁴ *Op. cit.*, p. 162.

³²⁵ *Istoria românilor*, II, p. 339.

³²⁶ *Istoria bisericii...*, p. 129.

³²⁷ Își va aminti episcopul Grigore Maior peste ani, în 1776, într-o adresă către puterea suverană (vezi textul latin la Augustin Bunea, *Eiscopii...*, p. 179, n. 2.).

³²⁸ Vezi raportul spanului Antal Imecs din Câmpeni către Tezaurariat, din 25 mai 1760, la Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, I, p. 196-198, nr. 130.

³²⁹ Arestarea a fost executată de către o grupă de militari din Regimentul Gyulai. După prinderea lui Sofronie, un husar obosit a întrebat: „Pentru țiganul acesta negru a trebuit să ostenim noi caii împărătești toată noaptea?” A fost eliberat în timp ce îl duceau din Abrud spre Zlatna, la locul numit Troian, de țărani care se adunaseră în număr de vreo 7.000 și cărora soldații nu le-au putut face față. Vezi Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 186-188; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, II, p. 172-175.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

Montană și *împușcarea vitelor acestuia*.³³⁰ Pe preotul unit din Zlatna l-au spânzurat cu capul în jos de o bârnă, pentru a afla de la el cine a participat la arestarea lui Sofronie. Pe cel din Galda de Jos l-au bătut crunt cu biciul, iar Sofronie i-a scos dinții cu mâna lui.³³¹ Prin acest comportament barbar, omenii amăgiți credeau că își răzună suferințele de veacuri îndurate ca iobagi, orientându-și furia spre o țintă greșită, confecționată chiar de cei care îi asupreau, adică unгурii reformați, și de cei care voiau să-i stăpânească în viitor (și împotriva cărora se vor ridica în viitor), adică lacomii ierarhi sârbi de la Carloviț. „Din ce în ce mai mult – spune Nicolae Iorga – călugărul se prefăcea în șeful unei revoluții sociale”.³³² Iluziile materiale ascunse sub lozincă religioasă dădea lumii de analfabeți chinuții sentimentul că nu greșesc, că se luptă pentru „legea strămoșească”, disimulând astfel speranțele înfruptării din faimoasele privilegii illirice fluturate de Sofronie.

Turnura socială a mișcării lui Sofronie i-a asigurat și uriașa reverberație asupra întregii Transilvanii, dar și dincolo de hotarele acesteia. Apar ca din senin noi „apostoli” *eiusdem farinae*, care poartă ideile lui călugărului, ajustate, ciuntite, adaptate momentului, pe care apoi le instilează mulțimilor atinse de neliniște. Răzmerița urca în susul Mureșului, extinzându-se în comitatele Turda și Alba Superioară, în scaunul Mureș și în Câmpia Transilvaniei. Cel mai ardent discipol al lui Sofronie a fost preotul Ioan Molnar din Sadu, cunoscut mai ales sub porecla de Popa Tunsu, tatăl viitorului medic și cărturar vestit Ioan Molnar-Piuariu. Acționa în Câmpie. A rămas de la el o scrisoare către credincioșii din comitatul Cluj, scrisă în latină, prin care îi convoacă la un „sobor” pe 17 iulie 1760, în satul Frata.³³³ A predicat în Sâmpetru, unde l-au ascultat 600 de oameni, în Petrilac și Trit, peregrinând însoțit de un mare număr de oameni, asemeni lui Sofronie. Rezultatul a fost similar: desprinderea de unire a țărănilor instigați, luarea bisericilor și alungarea preoților uniți. Se pare însă că „inimosul și îndrăznețul Popa Tunsu”, cum îl numește Augustin Bunea,³³⁴ nu aflase de ordonanța Mariei Tereza din 7 iulie 1760, prin care suverana poruncește arestarea tuturor răzvrătiților de popor. A fost prins în satul Pogăceaua, unde își avea statul major, dus la garnizoana din Târgu Mureș și apoi escortat la Viena. Neputincioasa administrație imperială, strămtorată de războiul cu regele Prusiei, avea acum un trofeu din Transilvania „răzvrătită”, pe care nu se știe să-l afișeze. A rămas notorie escortarea lui Popa Tunsu pe străzile Vienei, în 2 septembrie 1760, într-o zi de marți, înlănțuit, în zdrențe, aproape gol, chinuit peste măsură. Populația marii capitale s-a adunat pe străzi ca la urs ca să-l vadă pe vestitul „popa valah”, dar exotica apariție nu a provocat decât milă și simpatie.³³⁵ În Mărginimea Sibiului căpetenia mișcării a fost popa Ioan din Săliște. Acesta a ținut o adunare de circa 300-400 de oameni în Apold, în prezența lui Sofronie. Toți s-au pronunțat pentru mitropolitul din Carloviț. Și acest „apostol” a ajuns apoi în temniță. Mai eficienți erau emisarii mărunți, anonimi fanatici, care cutreierau principatul ațâțând poporul împotriva unirii și a popilor uniți. Unii dintre aceștia din urmă, speriați, s-au lepădat singuri de unire, cum este cazul celor nouă preoți din comitatul Dăbâca, raportați de protopopul unit Ioan Timandi din Miluani, comandantului militar de la Sibiu, generalul Cordona de Montoya.³³⁶ Întreaga Transilvanie era în fierbere, încât magnații se retrăgeau în cetăți, ca în situațiile de război. Se vorbea de posibilitatea atacării Blajului, ceea ce l-a determinat pe Petru Pavel Aron să se refugieze la Sibiu.³³⁷ Se credea că românii vor ocupa chiar fortăreața Alba Iulia, centrul puterii militare din Transilvania. Imperialii însă nu dispuneau de forță armată și nu știau cum să evite iminența ca întreaga țară să fie aruncată în flăcări și anarhie. O mărturie a neputinței autorității centrale este decretul împărătesei din 20 octombrie 1760, prin care i se acordă lui Sofronie *salvus conductus*, pașaport cu care să poată umbla nestingherit pe unde va dori, în ideea că se va purta mai temperat.³³⁸

Această slăbiciune a făcut din Sofronie adevăratul stăpân al Transilvaniei. Autointitulându-se „vicar al sfântului sobor de la Carloviț”, a cutreierat zonă cu zonă și sat după sat, ținând soboare în locurile mai populate (Zlatna, Abrud, Ighiu, Bogata de Mureș etc.), alungând preoții uniți și punând în locul lor neuniți de peste munți sau din Banat. În locurile mai îndepărtate trimitea emisari cu aceleași însărcinări sau scrisori iscălite cu funcția amintită, care avea darul să-i impresioneze pe țărani neștiutori, prin sunetul ei pompos. „Acum – spune Silviu Dragomir – Sofronie putea să procedeze fără nici o teamă la organizarea bisericii ortodoxe”.³³⁹ Guvernul ardelean, dominat de reformați, nu cuteza sau mai degrabă nu voia să facă nimic împotriva revoltei generalizate. Dimpotrivă, emise un ordin prin care oprește toate autoritățile de la vreo măsură care să stăvilească acțiunile împotriva bisericii unite.³⁴⁰ Pe acest fond de complicitate evidentă a lansat călugărul chemarea la sinod, pe care l-a programat pentru 25 februarie 1761 la Alba Iulia. Circularele lui ordonau ca preoții neuniți să vină împreună cu câte trei oameni din fiecare sat, neuitând să aducă totodată bani de cheltuielă.³⁴¹ Speriate, autoritățile civile au trimis la Sofronie doi deputați, care să-l întrebe despre rostul adunării unei asemenea mulțimi de oameni. Unul dintre răspunsurile corifeului este semnificativ pentru culisele acestei drame românești vechi de un sfert de mileniu. Sofronie spune că îi va îndemna pe neuniți să trăiască în pace mai ales cu religia reformată, fiind credința lor în esență identică cu a reformatilor, de care se deosebesc

³³⁰ *Op. cit.*, p. 175.

³³¹ Samuil Micu, *Brevis historica notitia...*, p. 392: „cuius etiam dentes excussi sunt a monacho Sophronio”.

³³² *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 289.

³³³ Vezi textul la Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, I, p. 198, nr. 131.

³³⁴ *Episcopii...*, p. 184.

³³⁵ Silviu Dragomir, *op. cit.*, II, p. 169.

³³⁶ Documentul *ibid.*, p. 191, n. 2. Aceștia sunt: popa Gabriel din Miluani, Timofte (Tymafi) din Dragu, Trifan din Petrihaza, Dumitru din Blaja, Irimie din Trestia, Todor din Ugruț, Ioan din Racăș, Ioan din Lupoia și Stan din Adalin.

³³⁷ Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 617; Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 192-193.

³³⁸ Georg M. G. Hermann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, Sibiu, 1887, p. 247.

³³⁹ *Op. cit.*, II, p. 190.

³⁴⁰ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 194-195.

³⁴¹ Ordinul de convocare la Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, I, p. 220-222, nr. 148.

doar în ceremonii [s. n.].³⁴² Drept ce se trădează instigatorul prin această identificare, un ignorant sau un impostor? Sau amândouă? Ortodoxia răsăriteană este la antipodul dogmatic al calvinismului, fie și luând în calcul doar doctrina predestinării, epicentrul antropologiei religioase reformatate. Al dogmei ortodoxe este mântuirea prin credință, fapte bune și iubire, atât pe pământ cât și după moarte. Să fi uitat, mai apoi, călugărul din Cioara de Sfânta Treime, pe care o religie reformată din preajma lui, unitarieni, o neagă prin însăși numele confesiunii lor? Mai verosimil este că, în acel moment crepuscular din istoria românilor, fatalul personaj avea o cu totul altă „religie”: ura viscerală împotriva unirii și servirea intereselor ierarhiei sârbești de la Carloviț, căreia i-ar fi convenit să aservească principatul cu un număr uriaș de credincioși români. În calea acestui scop stătea unirea, care trebuia desființată.

„Sinodul” de la Alba Iulia s-a desfășurat într-adevăr, timp de cinci zile, în casele preotului Rusan din cartierul Lipoveni, sub țința preventivă a gurilor de tun de pe zidurile cetății bine ferecate, de teama mulțimii de jos.³⁴³ Dezbaterile s-au concentrat în 19 puncte, pe care însuși Sofronie le-a comunicat Guvernului.³⁴⁴ Raportat la populismul uriaș care l-a anticipat, la lozincile și promisiunile lui Sofronie, la zbuciumul care istovise o țară, conținutul documentului final este derizoriu de sărac, prolix și lipsit de cel mai elementar conținut religios. O recunoaște chiar apologetul lui Sofronie, Silviu Dragomir, cu prudența de a nu i-o lua cineva înainte în termeni mai duri: „Desigur că nu prin conținutul hotărârilor aduse sinodul de la Bălgrad depășește toate evenimentele din lunga epocă a luptelor religioase din veacul al XVIII-lea”.³⁴⁵ Documentul pare a fi însășilat, cu recunoscutele inculcuri, de Sofronie însuși, căruia preoții prezenți ori nu au cutezat să-i sugereze un conținut rezonabil, ori nu au dorit s-o facă. Punctul 3 cuprinde o „revendicare” imposibil de clasat în vreo grilă a normalității: episcopul Aron și preoții uniți „să nu se mai răscoale împotriva noastră”.³⁴⁶ Orice comentariu este de prisos! Foarte „profesionist” se dovedește însă călugărul când adună cei trei galbeni aduși din fiecare sat și când impune în sinod, pentru viitor, o dare de un galben de fiecare preot.³⁴⁷ După încheierea soborului, Sofronie a cutreierat ținutul Făgărașului și Pământul Crăiesc al sașilor, încheindu-și opera distructivă. Sus, în părțile nordice, faima purtată de emisarii lui a provocat o mișcare similară împotriva unirii, în comitatul Crasna, în Sătmar și în Maramureș,³⁴⁸ cuprinzând astfel întregul teritoriu care se unise cu Roma în Sinodul de la Alba Iulia din 1700. Oricum, în urma acestei zguduirii cumplite, biserica românească unită din Transilvania era în pragul colapsului. Protopopul unit al Cibului a sintetizat, trist și lapidar, dezastrul într-o însemnare de carte: „Când s-au lăpădat sfânta unire din toată Țara Ardealului au fost anii 1760”.³⁴⁹

A urmat faimosul episod al pacificării Transilvaniei de către generalul Nicolas Adolf Buccow. Curtea de la Viena a făcut un sacrificiu în detrimentul războiului cu Prusia, trimitând o forță militară, fie și redusă, într-o zonă de război civil. Așa se explică, probabil, puterea discreționară acordată lui Buccow, care este numit comandantul tuturor forțelor militare imperiale din principat și totodată președinte al comisiei aulice speciale pentru problemele religioase ale românilor. Maria Tereza a mizat pe elementul surpriză, păstrând taina asupra venirii generalului, astfel încât decretul de numire din 13 martie 1761³⁵⁰ a sosit la Guberniul din Sibiu aproape o dată cu descinderea lui Buccow, în 30 martie. Ordinul primit de general era de a-i reageza pe preoții uniți în casele și pământurile răpite sub Sofronie, a împărți bisericele între uniți și neuniți, a readuce poporul la pace și liniște și a fixa drepturile celor două confesiuni. Unde nu va reuși prin mijloace blânde, să recurgă la forța militară.³⁵¹ Dar cea mai dificilă sarcină a sa a fost conducerea comisiei de la Sibiu, menită să culeagă informații despre situația reală din principat, în lipsa cărora nimic din agenda activității sale nu era cu putință de îndeplinit în condiții corecte. I s-a alăturat peste câteva zile episcopul ortodox din Buda, sârbul Dionisie Novacovici, cu sarcina de a-l ajuta în opera de pacificare. Neuniții îl priveau ca pe un mare miracol,³⁵² neștiind că acesta întruchipează sfârșitul visurilor sofroniene de a avea un episcop supus mitropoliei sârbești de la Carloviț. Generalul și-a început activitatea imediat, marcată prin dispoziții și acțiuni ce se succedau cu rapiditate derutantă. În 9 aprilie lansează deja o proclamație în limba română, în care cere în mod imperios liniște între cele două confesiuni românești: „Să se ferească neuniții de toate adunările norodului, în tot chipul, și pre cei uniți a-i huli nicidecum să nu îndrăznească, așisderea să nu îndrăznească pre clerul unit a-l jefui de biserici sau de casele și ocinile sale. Așisderea, cei uniți să nu hulească pre cei neuniți și să nu facă între dânșii nevoi sau vrajbă, ci să fie pace și să trăiască unul cu altul în odihnă”.³⁵³ Pragmatic și cazon, Buccow nu face nici o deosebire între unii și alții, urmând să tragă concluziile după studierea situației din teren. Poruncește să se prezinte din fiecare comitat, scaun sau district câte un delegat unit și unul neunit, spre a-și spune păsurile în fața comisiei. În aceeași zi, separat, dispune desfășurarea în întreaga Transilvanie a două conscripții minuțioase, una de către organele politice – a girat chiar el conducerea acestei comisii – și alta de către protopopii uniți, independente una de alta. Nici un locuitor român nu trebuia să scape din ciurul investigației. Ce urmărea generalul prin această

³⁴² Stupefianta afirmație o transmite Petru Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam...*, p. 499: „Ut bonam harmoniam cum aliis religionibus coleret. Id quod et alias saepe inculcabat, ut cum reformatis libere communicarent, cum ii in essentia convenirent, in ceremonialibus solum discreparent”.

³⁴³ După aceeași sursă credibilă care este Petru Bod (*op. cit.*, p. 498).

³⁴⁴ Extul latin al hotărârilor la Silviu Dragomir, *op. cit.*, I, p. 223-224, nr. 150 iar traducerea românească *ibid.*, II, p. 195-196.

³⁴⁵ *Ibid.*, II, p. 196.

³⁴⁶ „Non insurgant amplius cum rebellione contra nos”.

³⁴⁷ Georg M. G. Hermann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, p. 247 și 256.

³⁴⁸ Amănunte la Silviu Dragomir, *op. cit.*, I, p. 202-211.

³⁴⁹ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 199.

³⁵⁰ Textul decretului *ibid.*, p. 205-206, n. 3.

³⁵¹ Georg M. G. Hermann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, p. 250.

³⁵² Petru Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam...*, p. 505: „velut grande miraculum”.

³⁵³ Textul întreg la Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 207-208, n. 2.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

conscriptie? În mod aparte, voia să știe care dintre români se declară uniți și care neuniți. În paralel, cărei confesiuni îi revin de drept bisericile, casele parohiale și posesiunile clericale din localități, în funcție de răstimpul în care au fost construite, respectiv dobândite: înainte de unire, după unire sau după lepădarea unirii. La comisia buccowiană din Sibiu s-au prezentat românii mult peste numărul cerut în proclamația din 9 aprilie: câte doi din fiecare sat.³⁵⁴ În ziua de 1 mai s-a înfățișat Sofronie însuși, însoțit – după obiceiul său – de un număr mare de munteni. Păstrându-și cumpătul, Buccow l-a primit „amical”, între cei doi intervenind chiar un schimb de daruri. Generalul încearcă să o convingă pe împărăteasă că temerarul răzvrătit s-a prezentat în fața lui „cu frică și cu cutremur”.³⁵⁵ Dacă este vorba doar de o laudăroșenie soldățească, suntem desigur în fața unei noi stratageme a lui Sofronie, a cărui viclenie era invers proporțională cu incultura sa crasă. Pentru a ieși din impas, se scuză în fața generalului că tot ceea ce a făcut se datorează unui ordin imperial fals, confecționat de secretarul mitropolitului de la Carloviț și francat cu un sigiliu dezlipit de pe un alt act împărațesc.³⁵⁶ El nu este nicidecum vinovat. Acceptat cu ușurință să semneze un manifest către neuniți, nefavorabil acestora, în care se regăsesc toate sloganele comisiei și la a cărui redactare nu a avut, desigur, nici o contribuție.³⁵⁷ Probabil că venise la Sibiu doar de formă, ca să studieze situația și să câștige timp. Căci odată întors în Munții Apuseni, Sofronie a continuat să agite spiritele și să țină „sinoade”, dintre care cel mai mare a avut loc la Zlatna, în luna mai. Simțea însă că lucrurile au luat o întorsătură nouă și nu se mai manifesta cu îndrăzneala de mai înainte, stărnind bănuiele din partea muntenilor.³⁵⁸ A poruncit însă să se adune bani. Oricum, faptele lui contraveneau proclamației lui Buccow din 9 aprilie,³⁵⁹ așa că „eroul” marii nefericiri ardeleni își pregătea ieșirea din scenă. N-a așteptat venirea comisiei de la Sibiu în munți, în iulie 1761, pentru a pacifica zona cea mai afectată de zavistie, ci a dispărut pe tăcute, în mod laș, în total contrast cu intrarea gălăgioasă din urmă cu șase ani. S-a refugiat în Țara Românească, „unde – spune Samuil Micu – făcând turburări, pe la anul 1768 (...) cu rea moarte l-au perdut”.³⁶⁰ În urma lui rămânea o lume românească grav divizată, derutată, vulnerabilă, indigitată de autorități ca înapoiată și renitentă, pe care doar mâna de fier a lui Buccow o mai putea așeza la locul ce „i se cuvenea”: cel de populație marginală, tolerată, care nu este în stare să se conducă singură.

La ordinea zilei erau acum lucrările în forță ale comisiei de desmembrare (*dismembratio ecclesiarum*), nume sub care este cunoscută acțiunea generalului de despărțire a caprelor de oi, a uniților de neuniți, a românilor de români. Desfășurată în stil militar, cu trupe de intervenție împrăștiate în tot principatul, sumbra desmembrare a durat totuși aproape doi ani. Comitat după comitat, sat după sat, om după om, toți românii au fost întrebați cărei confesiuni au aparținut la 30 martie 1761, data sosirii lui Buccow, cu observația că, după această declarație, orice răzgândire este imposibilă, sub amenințarea legii. Demersul nu a fost lipsit de incidente, opoziții și nereguli pe parcurs, reprimare însă cu toată duritatea de trupele care-l acompaniau pe cumplitul general austriac. Românii trebuiau să-și țină gura și să răspundă la o unică întrebare: ce se socotesc a fi, uniți sau neuniți? Rezultatul, la nivel popular, s-a dovedit catastrofal pentru Biserica Unită. Recensământul condus de Buccow însuși, împreună cu funcționarii tezaurariali L. B. Dietrich și Fr. L. Möringer,³⁶¹ arată că în Transilvania s-au înregistrat 25.164 de familii unite, față de 126.652 de familii neunite.³⁶² Pentru a fi mai sigur că nu vor rămâne în urma sa aspecte nerezolvate ale sarcinii de pacificare, Buccow și-a pus ochii pe mănăstirile românești. În timpul revoltei sofroniene, majoritatea acestora au fost luate cu forța de către neuniți, devenind „focare de agitație permanentă a conștiinței ortodoxe”,³⁶³ adică exact ce interzicea generalul prin ordinul său din 9 aprilie 1761. Lăcașele monahale se constituiseră într-un bastion ultim al propagandei sârbești, care nu intra nicidecum în noua orientare a politicii Vienei față cu religia românilor ardeleni. Mai cu seamă la limita sudică a principatului, sub munți, micile mănăstiri adăposteau călugări vagabonzi aderenți ai sârbilor, ba, după o sesizare a protopopului Vasile Băran din Făgăraș, erau și gazde de hoți.³⁶⁴ Chiar cu așezările din Țara Oltului a început acțiunea, printr-un ordin datat în 13 iunie 1761, prin care se ia teribila hotărâre ca „mănăstirile de lemn să fie arse pretutindena, iar cele de piatră să se distrugă”.³⁶⁵ În aceeași lună au dispărut toate mănăstirile din Făgăraș, mai puțin cea din Sâmbăta de Sus, ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu, pentru salvarea căreia a intervenit familia Brâncovenilor din Țara Românească.³⁶⁶ Au fost distruse lăcașele din Arpaș, Berivoiu Mic, Breaza de Jos, Breaza de Sus, Bucium, Comana de Jos, Dejani, Lissa, Mărgineni, Netot, Ohaba, Porumbacu de Sus, Sconciu, Șinca Nouă, Șinca Veche, Vaida Rece, Veneția de Sus, Viștea de Jos și Viștea de Sus.³⁶⁷ Spre deosebire de Sâmbăta de Sus, mănăstiri vechi și faimoase din alte zone au avut soarta comună a celor distruse de Buccow. Astfel sunt

³⁵⁴ Petru Bod, *op. cit.*, p. 504: „Non ex quibusvis comitatibus, sed ex omnibus refe pagis, bini comparuerunt”. Cf. și Georg M. G. Hermann, *op. cit.*, p. 251.

³⁵⁵ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, II, p. 230.

³⁵⁶ Georg M. G. Hermann, *op. cit.*, p. 251.

³⁵⁷ Conținutul la Silviu Dragomir, *op. cit.*, II, p. 231-233.

³⁵⁸ Petru Bod, *op. cit.*, p. 507-508, 537-539.

³⁵⁹ Silviu Dragomir, *op. cit.*, II, p. 255.

³⁶⁰ *Istoria românilor*, II, p. 339. În varianta latină a *Istoriei* Micu spune că a fost spânzurat pentru nelegiuirile sale („propter scelera strangulatus est”, vezi *Brevis historica notitia*, p. 393).

³⁶¹ Desfășurătorul detaliat al conscripției la Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din anii 1760 – 1762*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, III, 1924 – 1925, p. 616-699.

³⁶² Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Perspective”, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 39. La Silviu Dragomir (*op. cit.*, II, p. 284) cifrele diferă puțin: 25.174 familii unite și 127.712 neunite, dintr-un total de 152.886 familii chestionate.

³⁶³ Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. LXXXV.

³⁶⁴ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 226; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. LXXXVI.

³⁶⁵ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, II, p. 240.

³⁶⁶ Ștefan Meteș, *Mănăstirile...*, p. 87.

³⁶⁷ Vezi pe larg la Zenovie Păclișanu, *Vechile mănăstiri românești din Ardeal*, Blaj, 1919.

mănăstirile Prislop din comitatul Hunedoara, întemeiată de Mircea cel Bătrân, sau Geoagiul de Sus din comitatul Alba Inferioară, după unele surse fostă reședință de episcopie în secolul al XVI-lea.³⁶⁸

Spre toamnă, generalului îi revine sarcina de a aplica un decret istoric al Mariei Tereza din 13 iulie 1761, prin care îl instituie pe Dionisie Novacovici episcop exempt al românilor neuniți din Transilvania. Lunga experiență politică a Curții de la Viena a dejucaut planurile ambițiosului mitropolit sârb Pavel Nenadovici, de a-și extinde jurisdicția asupra românilor din principat. O dată cu trimiterea lui Buccow, în martie 1761, împărăteasa schimbă foaia în politica față de mitropolitul sârb, căruia îi interzice în modul cel mai sever orice amestec în problemele religioase ale românilor ardeleni.³⁶⁹ Cel trimis la aceștia, Dionisie Novacovici, avea vechi antecedente de ură cu mitropolitul sârb. Faptul se pare că a determinat alegerea persoanei cu care să se afișeze Buccow.³⁷⁰ Urmează un duș rece pentru toți vizitorii la privilegiile illirice, dobândite istoric de sârbi, dar care în mod logic nu se puteau extinde asupra altui popor printr-un artificiu religios. O spusese aceasta în mod direct împărăteasa, în decretul din 13 decembrie 1758 către mitropolitul Nenadovici, unde precizează că respectivele privilegii nu pot fi extinse asupra Transilvaniei.³⁷¹ Novacovici – hotărăște suverana – nu va depinde de ierarhia de la Carloviț, ci direct de Curtea de la Viena. În schema politică mai intra un factor important: având un episcop „al lor”, neuniților li se tăia pe viitor calea de a se hirotoni în Țara Românească, așa cum se petrecea de secole, fiind obligați să se sfințească acasă. În această atmosferă mai mult rece decât caldă, generalul Buccow l-a instalat în 4 septembrie 1761 pe Dionisie Novacovici la Brașov, dându-i ca reședință frumoasa biserică Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului unde, de altfel, a fost primit aproape ostil și de unde, la scurt timp, se va muta în zona Sibiului. Îndoielile și intrigile la adresa primului episcop neunit încep imediat să lucreze, din partea supușilor care înțelegeau ce se petrece. În frunte cu acest surrogat de ierarh, confesiunea ortodoxă din Transilvania rămâne pe mai departe o religie „nereceptă”, tolerată, *Aprobatele* și *Compilatele* fiind în continuare, ca în secolele anterioare, temelia constituțională a principatului. În ciuda patentei imperiale din 6 noiembrie 1762, care instituie o „toleranță condiționată”,³⁷² „românii ortodocși – se plânge Silviu Dragomir – fură din nou legați în cătușele unor condițiuni grele”.³⁷³ Istoria nu iartă greșelile. Concluzia lui Nicolae Iorga este memorabilă în acest sens: „De fapt, încă odată românii, împinși de durerile și nădejile lor, serviseră o cauză străină”.



gestiunea dezastrului Pentru prima dată în istoria lor, românii ardeleni s-au pomenit, astfel, împărțiți oficial în două confesiuni. Înaintea Unirii cu Roma de la 1700, țineau cu toții de religia ortodoxă orientală, în măsura în care aceasta se mai putea numi o religie creștină, în urma acțiunii demolatoare a calvinismului propagat de principii unguri reformați.³⁷⁴ După unire, aparțineau oficial Bisericii Greco-Catolice, prin care au intrat în rândul religiilor recepte din principat, bucurându-se de beneficii eclesiastice, culturale și sociale importante, deși mult sub așteptările lor. Tăierea nodului gordian de către Buccow a instituit realitatea unei națiuni românești ardeleni ținând de două religii. Situația era cu atât mai insolită cu cât, în urma arbitrajului buccowian, uniții aveau biserici, preoți cu dotări parohiale și o ierarhie veche și funcțională, fără a avea însă credincioși, iar neuniții aveau credincioși cu nemiluita, dar nu aveau biserici, preoți, case parohiale și bunuri comunitare, iar în fruntea lor stătea o fantomă impusă de stăpânire, același Dionisie Novacovici. În 1761, de exemplu, numărul preoților uniți era de 2.238, mai mare decât înaintea crizei, în vreme ce neuniții abia aveau 1.380, improvizați în toiul zaverei lui Sofronie prin hirotonire la Carloviț, Arad sau în Țara Românească.³⁷⁵ Petru Pavel Aron a fost cel dintâi ierarh unit din Transilvania nevoit să gestioneze uriașa criză care a dus la această schismă, ca și consecințele schismei în sine. Și-a exercitat funcția de episcop în condiții de neliniște și angoasă permanentă, element la care trebuie raportate toate actele administrative și realizările Blajului pe timpul păstoriei sale. În cei doi ani de la instalarea ca episcop efectiv și izbucnirea revoltei lui Sofronie, a reușit să facă o mare vizitațiune canonică în nordul Transilvaniei și dincolo de hotarele ei, în Sătmăr. Cunoscut pentru necruțarea față de sine, asceticul episcop pornește în această călătorie lungă prin noiembrie 1755 și se întoarce în martie 1756, după o iarnă petrecută pe drumurile infernale ale vremii. Acum se dă pe față felul de arhieru care urma să fie Aron: unul serios, sever, necruțător cu neregulile întâlnite prin nenumăratele biserici vizitate. Cronica acestei vizitațiuni³⁷⁶ relevă aspecte interesante pentru istoricul unirii. Episcopul constată lipsa crasă a cărților de cult, peste tot. Într-un sat biserica avea numai un Octoih manuscris. Mai grav, în alt sat puținele cărți erau manuscrise slavone. Indignat, episcopul a emis niște instrucțiuni „din cele ce s-au zis și s-au poruncit prin biserici și prin sate”, unde poruncește ca fiecare preot să aibă „al său Ceaslov”, în fiecare biserică să existe Psaltirea și *Învățătura creștinească* (apăruse la Blaj în 1755), aceasta din urmă – zice – fiind de mare folos atât credincioșilor cât și preoților înșiși. Catolicul luminat își spune cuvântul cu ocazia vizitațiunii: „Descântători, vrăjitori și alți asemenea să nu se suferă”. La fel și credinciosul fervent: cei care suduie să fie bătuți cu nuiiele în fața bisericilor. Răbufnirea revoltei lui Soronie a dat un sens diferit puținelor vizitațiuni ale

³⁶⁸ *Ibid.*, p. 248, 252-253.

³⁶⁹ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 248.

³⁷⁰ *Ibid.*, II, p. 252.

³⁷¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor...*, p. 261-263.

³⁷² Sintagma îi aparține lui Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 254.

³⁷³ *Ibid.*

³⁷⁴ Iată cum caracterizează marele istoric ortodox situația bisericii românești din Transilvania sub calvinismul agresiv: „Ortodoxia românească a coborât în adâncime, a îmbrăcat mai mult forme populare, s-a îmbibat cu credințe, cu obiceiuri primare, devenind prin aceasta o ortodoxie proprie, componentă a etnicului românesc, s-a concretizat în ritualuri total deosebite de ale celorlalte religii” (*Supplex Libellus...*, p. 107).

³⁷⁵ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Perspective”, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 40.

³⁷⁶ O abreviere a protocolului acestei vizitațiuni *ibid.*, p. 35-36.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

lui Aron, unul defensiv, cum a fost cazul în decembrie 1758, la Geoagiu de Jos. În lipsa lui, vicarul Gherontie Cotorea a convocat la Blaj pe toți protopopii zonelor atinse de răzmeriță, spre a răspunde unei solicitări a Mariei Tereza din 4 noiembrie 1758, de a i se trimite un raport exact despre starea lucrurilor. Raportul lui Caliani, din 19 ianuarie 1759, este interesant prin dovedirea de către protopopi a faptului că unirea a fost generală înainte de Visarion (1744), mai puțin Brașovul și Făgărașul.³⁷⁷ Pentru Aron urmează din nou o iarnă grea, cu vizitațiunea chiar în miezul răzmeriței sofroniene, în părțile Orăștiei, în Geoagiu și Hațeg. Hațegul prezenta situația specială a unei zone unde mulți români trecuseră la calvinism în secolul al XVII-lea, devenind o dată cu aceasta unguri, și încă fanatici, prin cunoscutul complex al renegatului.³⁷⁸ A vizitat comunele Clopotiva, Sălașu de Sus și Galați, unde se semnalaseră conflicte între românii calvinizați și cei uniți în privința folosirii comune a bisericilor. Existau semnalări mai vechi în sensul abuzării de către calvini a calității lor de „boieri”, constând în schimbarea înfățișării interioare a bisericilor după ritul lor. Dezordinea lui Sofronie le-a dat prilejul să îi scoată practic pe românii uniți din biserici, unde simbolurile orientale erau pângărite de utilări calvine, între care scaunele acestora din biserici dădeau imagine de case de adunare, și nu de lăcașe sfinte. Pustnicul episcop de la Blaj a tunat împotriva abuzurilor calvine, în Clopotiva numind simplamente biserica „peșteră de tâlhari”. Încurajați de el, românii necalvinizați din aceste localități au aruncat din biserici „semnele eretice”,³⁷⁹ cu conștiința că își purifică astfel lăcașul de cult. În timpul episodului de la Galați, la 13 februarie 1759, calvinii conduși de bărbații din familiile renegate Mara și Buda au atacat alaiul episcopului, provocând o încăierare sângeroasă între cele două tabere. Cu acea ocazie s-a produs un incident pus de contemporani pe seama miraculosului. Unul dintre calvinii Mara a tras de trei ori cu pistolul asupra lui Aron, dar arma nu a luat foc. Episcopul explica acest fapt prin aceea că, la vederea armei, privea cu ochii minții icoana Maicii Domnului de la Mănăstirea Prislopului de lângă Silvașu de Sus, din aceeași zonă a Hațegului. Încet dar tenace, după împrejurări, episcopul de la Blaj își impunea imaginea personală în mentalul mistic al oamenilor, punând temeliiile unui primat al calității asupra factorului cantitativ, ce amenința să scoată unirea din viața românilor. Politica pe care o duce din scaunul vlădicesc îl ajută. Diferit de Inochentie Micu-Klein, el preferă să-și atașeze pe cât posibil sprijinul imperialilor, cu care, spre deosebire netă de antecesorul său, nu a avut nici un diferend politic, ci numai contradicții referitoare la biserică, indiferent de acuitatea lor. Eforturile de a reface echilibrul aveau un sprijin serios în faptul că Biserica Unită era instituție recunoscută legal, era o structură românească „regnicolară” prin chiar sunetul *Aprobatei* și *Compilatei*, întemeiată și pusă pe picioare prin diplome ale marilor cezari Habsburgi Leopold I și Carol VI. În ciuda problemelor care i-au complicat grav domnia, în ciuda unor simpatii sau antipatii personale, Maria Tereza nu putea și nu voia să abandoneze status-quo-ul instituit în Transilvania prin unire, adică funcționarea unui catolicism românesc, existând pericolul altor deranjamente de sistem de felul celui pe care tocmai îl „rezolvase” Bucco. Punerea la respect a mitropolitului de la Carloveiț este doar unul din gesturile definitorii ale noii politici imperiale în această materie. Gestul cel mai important l-au constituit însă principiile „dezmembrării” bisericilor, care îi favorizau în mod evident pe uniți, ai căror preoți rămâneau în bunurile și privilegiile lor, chiar dacă întreaga comunitate trecea la neunire. Așa se explică rezistența preoților uniți și rămânerea lor în cadrele șubreze ale unirii, cu excepții ne semnificative, căci trecerea la neunire i-ar fi scos din aceste bunuri, care erau donații de stat pe seama unirii, aruncându-i în situația preoților ortodocși, proletari la discreția mărinimiei comunităților. Măsura stăpânirii a conservat astfel intactă elita intelectuală românească, factorul calitativ fiind favorabil Bisericii Unite. Dincolo, în sfera neunită, românii vor fi pe mai departe doar o cifră fără acoperire legală, până la Decretul de toleranță al lui Iosif II din 1781,³⁸⁰ suficient timp pentru ca Biserica Unită să poată recâștiga foarte mult din terenul popular pierdut în tumultul sofronian. Miza lui Petru Pavel Aron nu mai putea fi decât pe acest factor calitativ, sub haina unui loialism prin care voia să creeze imaginea unei națiuni române care știe să și dea, nu numai să ceară. Un astfel de episod s-a petrecut chiar la începutul războiului cu Prusia, când împărăteasa, în 6-17 noiembrie 1756, a solicitat ajutor militar și ardelenilor, cerându-le să se înroleze banderii, după sistemul medieval, din partea tuturor aristocraților și structurilor cu privilegii nobiliare din principat.³⁸¹ O asemenea structură, deși sărăcăcioasă, era feuda Episcopiei Făgărașului cu reședința la Blaj, adică fieful primit de la împăratul Carol VI. Contribuția nu era obligatorie, dar nici impresie bună nu putea face refuzul ei. Aron a înțeles operativ acest lucru și, cu ajutorul protopopilor și nobililor români pe care i-a putut aduna la Blaj în 4 noiembrie 1756, a anunțat că națiunea română răspunde la solicitarea suveranei cu o companie de 130 de călăreți echipați și înarmați. Era un efort semnificativ și el a fost recepționat ca atare. Generalul Kalnoki, în regimentul căruia urma să se contopească unitatea de români, l-a elogiat pe episcop în cuvinte pompoase: „Singur Presfinția ta ești acela căruia se poate oferi cu distincție prima togă a gloriei”.³⁸²

³⁷⁷ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 143.

³⁷⁸ Calvinizarea românilor l-a interesat încă pe Samuil Micu (*Brevis historica notitia...*, p. 325-329; *Istoria românilor*, II, p. 212), urmat de Petru Maior (*Istoria bisericii...*, p. 120). Contemporanul Petru Bod, în lucrarea sa rămasă în manuscris *Az erdély oláhok uniáltatásokról való révid historia* (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, cota msse. 586, f. 14 r și urm.), unde un capitol se intitulează pur și simplu *De unione Valachorum cum reformatis*. Calvinismul românesc din Transilvania a preocupat în decursul vremii pe mulți autori, ale căror contribuții își găsesc sinteza în cartea recentă a Anei Dumitran, *Religie ortodoxă – religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, 2004. Acolo și bibliografia problemei, p. 364-297.

³⁷⁹ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 155.

³⁸⁰ Teodor V. Păcățian, *Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni în sec. XVIII*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, III, 1924 – 1925, p. 161-179; Mályusz Elemér, *A türelmi rendelet. József II. és a protestantizmus*, Budapesta, 1939, p. 278 – 282; I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus...*, p. 305-308.

³⁸¹ Textul latin al decretului imperial la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 262-264, n. 1.

³⁸² „Unica est Reverendissima Dominatio Vestra cui primam, cum distinctione gloriae togam offerre licet” (*ibid.*, p. 270, incl. n. 1).

Compania a plecat la luptă sub comanda locotenentului Petru Rațiu, costându-i pe uniți în final 20.000 de florini renani, sumă impresionantă pentru acea vreme. Surprinde gradul de implicare a lui Aron în povestea acestei unități militare. După victoria austriacă de la Kolin, în iulie 1757, el își dezleagă poporul de postul de luni,³⁸³ lucru absolut senzațional pentru ascetul fanatic, care, după descrierea lui Samuil Micu, voia să aducă pe toată lumea la regimul său de viață călugărească, „să facă pustia Eghiptului” din Blajul clerical.³⁸⁴

Observația acidă a lui Micu reflectă o realitate din viața Blajului lui Petru Pavel Aron. Citadela unită acumulse pe parcursul deceniilor de la 1700 suficiente resurse umane și dotări culturale, care să-l impună puternic în lumea românească din Transilvania.³⁸⁵ Reducerea drastică a „provinciei” bisericești în urma dezmembrării lui Buccow a avut ca efect creșterea mizei blăjene în destinul unității. Episcopul era conștient de necesitatea întăririi concentrice a nucleului de rezistență care era Blajul. Organizarea eparhiei reflectă acest mod de gândire. Episcopul își avea reședința în castelul dobândit de Inochentie Micu-Klein în 1738, prin donația lui Carol VI, împreună cu feuda răsfirată în mai multe sate.³⁸⁶ În locul celor doi vicari „de plai” din vremea lui Inochentie, Aron instituie unul singur, la Blaj, în persoana lui Gherontie Cotorea, cel care a avut ultimul cuvânt în piesa teatrală jucată cu ocazia numirii sale ca episcop. În slujba personală a vlădicului era secretarul sau logofătul, numit dintre mireni. Logofeții lui Aron au fost Petru Rațiu, cel trimis să comande trupele blăjene în războiul cu „burcușul”, cum li se zice pruşilor, apoi Nicolae Neagoe. Un personaj important era, din vechime, notarul clerului, implicat activ în actele și deciziile diecezei. L-a avut notar pe protopopul Avram Pop din Daia. Un rol onorant, dar șters în vremea lui Aron, l-a avut perceptorul clerului sau inspectorul soborului mare, slujbă ocupată de protopopul Fărcaș Timandi din Juc și apoi de Manuel Zdrengea. Un slujbaș important, dar incomod după cum s-a văzut, era teologul iezuit. Aron a trebuit să suporte, unul după altul, trei teologi: pe Mihail Salbeck (1752 – 1758), născut în Moldova și care cunoștea perfect limba română, pe Emeric Pallovis (1758 – 1760) și pe Ștefan More (1760 – 1764).³⁸⁷ Dar adevărații demnitari ai eparhiei, copărtași efectivi la putere, erau membrii consistoriului, forul administrativ competent în probleme juridice, economice și sociale. Pentru acest nucleu important, înființat de el, Aron i-a ales pe călugării bazilitani din Mănăstirea Sfânta Treime: Grigore Maior, Silvestru Caliani și Atanasie Rednic. Tot o moștenire inochentiană erau și cei 12 asesori consistoriali, care, împreună cu cei de la Blaj, formau consistoriul plenar. În tradiția orientală a bisericii ardelenne, acești „12 bărbați aleși din clir, carii închipuia săborul Mare”,³⁸⁸ au jucat un rol foarte important, ei fiind convocați în cazuri de urgență extremă, ca să „închipuie”, adică să vorbească în numele sinodului general al bisericii. Aron i-a convocat rar,³⁸⁹ cea mai importantă reunire a celor 12 fiind cu ocazia înființării companiei de husari români pentru războiul Mariei Tereza.³⁹⁰ În teren, episcopul conta pe colaborarea unui număr de protopopi, între 47³⁹¹ și 49,³⁹² în numirea cărora Aron a introdus o reformă importantă. Casta protopopilor era consacrată istoric în biserica românilor din Transilvania, unde își aroga competențe și imunități în raporturile cu vlădicia.³⁹³ Erau autorii principali ai unității de la 1700 iar în anii sedivacanței își dovediseră puterea făcând – după cum s-a văzut – imposibilă viața vicarului apostolic, acum superiorul lor legitim. Nu se poate cântări câtă revanșă subiectivă din partea lui Aron conține această reformă și câtă necesitate obiectivă, urmare a ignoranței, abuzurilor și delăsării izvorâte tocmai din postura de seniori locali pe care și-o arogau protopopii.³⁹⁴ Petru Maior îl va incrimina grav pe episcopul Ioan Bob, în 1795, de a-i fi degradat pe semeții „chorepiscopi” ce se socoteau protopopii, la aceea de simpli arhidiaconi, ca în biserica latină.³⁹⁵ Cu mult înaintea lui Bob, Petru Pavel Aron îi coboară de pe soclu, prin supunerea la un examen teologic riguros a candidaților la această dignitate bisericească, obținută în trecut în mod punctual, prin trecere la sediul diecezei, influență în teritoriu, recomandarea autorităților locale sau pur și simplu cumpărarea funcției. Exigentul Aron impune regula unitară a competenței, după cum reiese dintr-un document publicat de Zenovie Pâclișanu, intitulat *Examen et informatio candidatorum pro archidiaconatibus*.³⁹⁶ Pe lângă că îi numește „archidiaconi” și nu „protopopae”, aceștia, cu ocazia promovărilor din anii 1757 și 1758, sunt supuși unui tir de întrebări de către o comisie formată din teologi avizați: Aron însuși, Silvestru Caliani, Atanasie Rednic, Grigore Maior și protopopul din Blaj, Ioan Săcădate. Răspunsurile trebuiau să evidențieze cunoștințele de dogmatică, morală și

³⁸³ Printr-o circulară către protopopi, el le poruncește acestora să îi anunțe pe oameni, „vestindu-le a fi deslegați de datoria postului de luni, cu care s-au fost legat din porunca noastră” (*ibid.*, p. 257, incl. n. 1).

³⁸⁴ *Istoria românilor*, II, p. 331.

³⁸⁵ Analiza acestora la Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 225-351.

³⁸⁶ Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 93-95; Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodali...*, II, p. 93-95; Augustin Bunea, *Din istoria românilor...*, p. 13-18; Ioan Rațiu, *Blajul. Scurte notițe informative*, Blaj, 1911, p. 7-8; Tóth András, *Az erdélyi román kérdés a 18 században*, p. 57-58; I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, p. 103; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. I. (1697 – 1744)*, în „Bună vestire”, Roma, XVI, 1977, nr. 3-4, p. 45-47; Gabriela Mircea, *Blajul și domeniul aparținător la jumătatea secolului al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXXV, 1996, p. 38-61; Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 112-113.

³⁸⁷ Despre seria teologilor iezuiți de la Blaj vezi Vasile Bărbat, *Instituirea funcției „teologului”*, p. 40.

³⁸⁸ Petru Maior, *Istoria bisericii...*, p. 177.

³⁸⁹ Iată textul unei aemenea convocări din 1756: „Cinstite în Hristos frate! Multe și grele pricini zi de zi adaogându-se, poftesc iarăși mare și bună socoteală, pre a cărora luare de seamă iaste de lipsă prejenția Frăției tale. Drept aceea, luând aceasta, pe 20 de zile a acestei luni fără de scădere să te afli în Blaj, sub canonul soborului mare. Sibiu, martie în 3 zile, 1756”. Ap. Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752 – 1783)*, în „Perspective”, München, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 75.

³⁹⁰ Vezi protocolul acestei reuniuni importante la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 267-268.

³⁹¹ După conscripția lui Aron din 1750 (Zenovie Pâclișanu, *op. cit.*, p. 75-76).

³⁹² Conscripția lui Atanasie Rednic din 1765 (*ibid.*, p. 77-78).

³⁹³ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 161-178.

³⁹⁴ *Ibid.*

³⁹⁵ Vezi Petru Maior, *Protopapadichia*, pass.

³⁹⁶ Zenovie Pâclișanu, *op. cit.*, p. 79-79.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

pastorație ale candidaților, până la întrebarea năucitoare pentru popii leneviți în lumea satelor: „Sunt martiri pruncii uciși de Irod?” S-a instituit un jurământ la intrarea în slujbă, ca acela din 3 ianuarie 1758 al protopopului Samuil din Orăștie. Prin șapte puncte solemne, acesta jură să apere unirea, să-și îndrume preoții și mirenii „spre celea cuvioase și mai de lipsă” pentru mântuire, să nu înstrăineze bunurile bisericii, ci să le înbogățească, să facă „judecată dreaptă”, adică să nu fie abuziv și corupt, să fie supus celor mai mari, episcopului și vicarului, „primind după puțința mea toate poruncile lor”, să vegheze asupra veniturilor vlădicești din tractul său și, în fine, să nu tolereze căsătoriile și divorțurile „fără de lege”, ci să le înainteze forului episcopal spre judecată.³⁹⁷ În 1756 exista deja noul jurământ, ca și examinarea, după cum reiese dintr-o scrisoare a vicarului Gherontie Cotorea către Aron, referitoare la protopopul din Sebeș, se pare primul „beneficiar” al noutății.³⁹⁸ Nimic din ifosele „chorepiscopești” nu mai rămân în urma acestui jurământ, care face din protopopi niște simpli slujbași în teritoriu ai episcopului, și nu copârtași cu acesta la păstorirea turmei unite, așa cum instituiseră tradiția Bisericii Răsăritene cu un mileniu în urmă. Firea autoritară a lui Aron, arhieru rămas în posteritate ca etalon al cinstei, cumpătării, disciplinei și hărniciei, a intuit cu decenii înaintea lui Bob eficacitatea modernă a ipostazei arhidiaconale din Biserica Catolică, față cu anarhia orientală în care se complăceau seniorii locali ai bisericii românești din Transilvania. Prin protopopii astfel primeniți, raționalismul catolic dominant în gândirea și activitatea lui Aron trebuia să se propage înspre poporul bântuit de tropisme spirituale rebarbative, la pragul păgânismului, în care se scufundase de spaima calvinilor³⁹⁹ și pe care nici un episcop unit anterior nu a avut voința și răgazul să le combată. În zorii iluminismului românesc din Transilvania, îl vedem pe episcopul de la Blaj punând mâna pe condei, pentru a scoate biserica unită din acest marasm și a o alinia la viața duhovnicească civilizată din Biserica Catolică. Lucrarea sa *Păstoriceasca datorie*,⁴⁰⁰ tipărită pe când bântuia stihia destabilizatoare a lui Sofronie, fulgeră împotriva celor două racile care măcinau rectitudinea religioasă ardeleană: credințele religioase „deșarte” și superstițiile populare cu iz păgân. Literatura biblică apocrifă e prima țintă, pentru că ea amenința acuratețea dogmei. De sorginte antică, dar cu un puternic reviriment în evul mediu, care la români s-a prelungit istovitor de mult, textele în cauză constituiau o delectare savuroasă mai ales pentru lumea țărănească, unde au avut o circulație intensă.⁴⁰¹ Aron pomenește două asemenea cărți care „atâtea basne și deșertăciuni propoveduiesc norodului, pentru necurată dobândă”: *Epistolia lui Savaoft*⁴⁰² și *Povestea Sfintei Marie*.⁴⁰³ Interesul episcopului pentru literatura populară a vremii sale, fie și numai pentru a o combate, deschide o fantă de lumină spre cunoașterea culturii acestui om atât de greu de descifrat. Cartea, uitată astăzi, este surprinzător de bine scrisă, trădând talentul literar al episcopului, condus de o logică fermă. Numai în acest fel putea combate stilul pe care îl recunoaște plăcut al respectivelor „basne și deșertăciuni” ieșite din făgașul religiei acceptate. „Nici să se înșele cineva să le creadă – zice – auzind dint-însele frumoase și sfinte cuvinte. (...) Nici pentru aceea se se înșele cineva, văzând pe mulți că mai bucură ascultă acele minciuni decât Sfânta Evanghelie, că așa e năravul cel rău omenesc, mai curând a crede minciunilor, decât adevărului”. Concurența pe care această beletristică veche o făcea literaturii religioase oficiale nu era o noutate, autorii și colportorii prin nenumărate copii ai cărților populare cu conținut religios fiind preoții înșiși, dornici de a-și atrage credincioși prin licențe, mai mari sau mai mici, de la învățătura oficială și mereu obligatorie a bisericii.⁴⁰⁴ Combătând „erezile” în cauză, Aron vrea să-i readucă pe preoți și credincioși la autoritatea celor trei izvoare acceptate de biserică, în mod aparte de cea catolică: Biblia, sfinții părinți și canoanele soboarelor bisericii. Pe o treaptă mai jos, de data acesta la nivelul popular adânc, Aron descoperă „primejdia” uriașei construcții a tradițiilor populare, pe care desigur le cunoștea foarte bine și cu care se încumeta să se ia la trântă. Era o cauză dinainte pierdută, dar interesează repertorierea pentru prima dată de un autor ardelean a acestor „obiceiuri păcătoase și păgânești”. Preoții – poruncește ierarhul preiluminist de la Blaj – au obligația de a păzi poporul de vrăjitorii, farmece, descânțece, sânvăsii, focuri vii, sărituri peste foc, „de nedeile cele cu băuturi și cu jocuri”, ieșirea cu crucea în tre hotare etc. Un obicei mai ales îl oripilează: dezgroparea morților, pe care o condamnă cu argumentul raționalist că „acea tină sau trupul mortului nimărui nu mai poate strica”. Aflăm de la el și despre obiceiul popular de a mânca muguri în locul cuminecăturii de Paști, asemeni „dobitoacelor pământului”. Comunitatea religioasă vizată de episcopul blăjean trebuia să fie una asanată de aceste deșertăciuni, dar și de practici sociale neconforme cu viziunea sa occidentală. Un haos adevărat domnea în ce privește căsătoriile, datorită permisivității

³⁹⁷ *Ibid.*, p. 79.

³⁹⁸ Iată conținutul scurtei adrese: „*Prealuminat doamne!* Pentru rândul cinstului protopop de la Sebiș, dacă-i gândul Mării tale cu dânsul așa să faci, va trebui altă formă de jurământ, mai schimbată formula care iaste. Și în ce loc și cum să să schimbe, vei porunci Măria ta, ca să concordeluiască cu donația. Așisderea despre examen, de va fi lipsă. Cu atâta, așteptând răspuns, rămăi al Mării tale slugă în Hristos. În mănăstire. *Ieromonah Gherontie* m. p.” Rezoluția episcopului divulgă data scrisorii: „1756. Rsolutio. Super examinis et denominatione novae archid. Sabesiense. Curam alteris eparchiae suscipientis”. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, Fond. Blaj, colecția de documente, nr. 184. Exprimarea lui Cotorea vă „va trebui altă formă de jurământ” sugerează implicarea acestuia în reforma statutului protopopilor.

³⁹⁹ D. Prodan, *Supplex...*, p. 107.

⁴⁰⁰ *Păstoriceasca datorie dumnezeieștii turme vestită*, Blaj, 1759. Bibliografie despre lucrare la Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 278, n. 255.

⁴⁰¹ Monografia problemei la Nicolae Cartojan, *Cărțile populare în literatura română*, I-II, București, 1974.

⁴⁰² Necunoscută cercetătorilor noștri sub acest titlu, povestea poate fi, de fapt, *Legenda duminicii sau Epistolia domnului nostru Isus Hristos*, prin elementul căderii unei pietre din cer (vezi Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, p. 69).

⁴⁰³ În acest caz este vorba de certitudine de *Visul Maicii Domnului*, text derivat din apocriful *Adormirea Maicii Domnului*, păstrat din antichitate în versiuni diverse (coptă, siriacă, arabă, greacă, latină). În literatura noastră populară a avut un succes unic, prin conținutul de mister patetic pe care în oferă, înregistrându-se și variante versificate (Nicolae Cartojan, *Cărțile populare...*, II, p. 127-128). Iulia Hasdeu, copilă fiind, dormea cu *Visul Maicii Domnului* sub pernă, spre surprinderea tatălui său (*ibid.*, p. 128).

⁴⁰⁴ Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii...*, I, p. 65.

ortodoxe în acest sens, în total contrast cu codificarea riguroasă a acestei instituții în Biserica Catolică. În sinodul general din 1754, Aron a introdus impedimentul clandestinității, prin care numai căsătoriile oficiate de parohii proprii, însoțite de doi martori și de „strigările” de rigoare în biserica parohială erau socotite legiuite. A cerut și sprijinul autorităților laice pentru aplicarea acestui canon,⁴⁰⁵ dovadă a ardorii cu care voia să stăvilească împerecherile clandestine, în cvasitotalitatea lor consangvine, prin preoți străini, corupți cu bani. Această clauză a căzut atât de rău românilor, încât Atanasie Rednic, emulul credincios și urmașul lui Aron într-un episcopat, a exoperat de la Scaunul Apostolic enunțul că acest impediment nu are valoare în biserica unită românească.

Programul de modernizare în sens occidental, catolic, a Bisericii Unite, era un deziderat izvorât din chiar documentele primare ale unirii.⁴⁰⁶ Pe câtă vreme biserica ardeleană a stat în picioare în forma unirii generalizate, deci până la dezmembrarea produsă de Sofronie, nu exista o urgență în acest sens. Inochentie Micu-Klein, prin dizidența sa furibundă în cele mai nepotrivite momente politice, a avut darul de a promova incriminarea permanentă a reformaților din Transilvania cum că românii sunt uniți făcarnici, că nu sunt sinceri și atașați unirii, la rangul de problemă pe care au ajuns să și-o pună autoritățile supreme de la Viena. Această suspiciune a adus mult vânt în pânzele lui Sofronie și a constituit fundamentul testului final la care i-a supus Buccow pe români. După acest test, ambiguitatea regentă de la 1700 până la dezmembrare nu mai era posibilă: uniții trebuiau să fie uniți, neuniții trebuiau să fie neuniți. Ușor pentru aceștia din urmă, care au recăzut pentru multe decenii în starea larvară de tolerați, de inexistenți oficial și deci „liberi” în vechile cadre ale pravoslavismului revolut, mai greu însă pentru uniți. Existența revelatorului de contrast care erau neuniții lui Buccow, obliga Biserica Unită la construirea identității proprii, care nu mai putea fi aceeași cu cea din timpul lui Inochentie. Criza profundă impunea disjunția de imagine, definirea unei alte biserici și nu dublarea celei concurente. Sarcina, impresionant de dificilă, a căzut tot în spinarea lui Petru Pavel Aron, predestinat parcă tuturor experiențelor trudnice pe care le poate suporta un cap bisericesc. Este greu de crezut că vreun document va scoate cândva la iveală gradul de fidelitate sinceră a lui Aron însuși față de unire. A făcut însă eforturi de a părea astfel, stârnind observația răutăcioasă a lui Samuil Micu: „Acest episcop, (...) ca să se arate cu adevărat unit și tot prepusul de neunire să-l depărtează de la sine, multe cărțeluri au tipărit pentru unire, foarte defăimând și osândind pe neuniți”.⁴⁰⁷ Atâta a putut sau atâta a vrut să înțeleagă nepotul lui Inochentie din cultura identitară a Blajului păstorit de Aron, intuind corect doar efortul episcopului în acest sens. Urmărind mersul istoric al lucrurilor până la el, uniții aveau la îndemână două alternative: fie să revină la matca ortodoxiei de dinaintea unirii, fie să-și creeze o biserică vizibil unită, în adevăratul înțeles al cuvântului. Aron s-a zbatut pentru a doua variantă, adunând cu migală ruinele pe care dezastrul sofronian le lăsase din Biserica Unită cu Roma. Fenomenul renașterii trebuia să-și aibă izvorul chiar la nivelul ierarhiei, Blajul trebuia să fie modelul pe baza căruia pasărea phoenix să poată renaște din cenușă. Aici se adunase, deocamdată, totalitatea personalităților cu pregătire apropiată de nivelul intelectual al Europei vremii. Păstoria lui Aron este momentul în care strategia confesiunii unite ardelene era nevoită să mute de pe adeziunea specioasă a maselor, pe cultivarea elitelor și pe activitatea creatoare a acestora. Viața internă a Blajului se resimte însă de aceeași neliniște comună întregii confesiuni, clasa cultă superioară, alcătuită din oameni numărabili pe degetele unei mâini, sunt divizați în mod dramatic, pe criterii stupide în optica de astăzi, vitale în a celor care au trăit și simțit atunci. Prea multe surse, începând cu cele contemprane evenimentelor, acordă o importanță accentuată acestei stări nebuloase și contorsionate din sânul Blajului, pentru ca istoricul să le poată insera în rândul faptelor diverse. Inochentie Micu-Klein a avut norocul unei păstoriri de tip totalitar, în lipsa clericilor competenți cu care să colaboreze la nivelul reședinței episcopale. Voința sa puternică s-a impus pe cale populistă, prin resuscitarea rolului protopopilor, pe care i-a cultivat și care i s-au alăturat, după cum am văzut, cu entuziasm și energie. Era o politică arhierescă veche în Biserica Orientală,⁴⁰⁸ însușită probabil de întemeietorul Blajului din lipsa colaboratorilor apropiați. Uriașa sa dieceză avea o osatură ierarhică difuză, adaptată situației, și se manifesta ca putere efectivă prin mecanismul soboarelor generale, unde protopopii făceau legea. Niciodată în istoria confesiunii n-au fost aceste soboare atât de importante la românii uniți ca în vremea lui Inochentie.⁴⁰⁹ Situația de criză a bisericii l-a obligat pe Petru Pavel Aron să se restrângă la metoda păstoriei centralizate, impusă totodată de existența instituțiilor clericale și culturale pe care le-a înființat. Mănăstirea Sfânta Treime era desigur cea mai importantă, prin mesajul monahismului oriental, îndrăgit de popor, pe care îl practicau însă călugări de o factură cu totul nouă, la antipodul sihaștrilor obscuri sau chiar dubioși pe care tunurile lui Buccow, în anii desmembrării, îi împrăștiaseră de prin lăcașele lor improvizate. Mănăstirea Blajului avea un statut prestigios, ideea și întemeierea ei identificându-se cu istoria unirii de până la acea dată. Articolul 12 al *Secundeii Leopoldine* din 1701 institua dreptul de patronat al împăratului de la Viena asupra Bisericii Române Unite, în virtutea titlului său de rege apostolic,

⁴⁰⁵ Printr-o adresă din 4 martie 1755 către guvernatorul Transilvaniei (textul latin la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 389, n. 1.

⁴⁰⁶ Andreas Freyberger, *Historica relatio...*, p. 20-21.

⁴⁰⁷ *Istoria românilor*, II, p. 333.

⁴⁰⁸ Unica sinteză asupra acestei tradiții a protopopilor „chorepiscopi”, copârtași activi cu ierarhul la conducerea diecezei, de fapt unica lucrare competentă asupra instituției protopopilor în biserica românească este *Protopapadichia* lui Petru Maior, pe care vezi-o în ed. cit., pass. O ediție ulterioară, după manuscrisul original, însoțită de un aparat critic îmbunătățit, la Petru Maior, *Protopapadichia*, ediție îngrijită de Laura Stanciu, Alba Iulia, 1998.

⁴⁰⁹ Vezi pentru instituția sinodului general în Biserica Unită la Greta Monica Miron, *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697 – 1782)*, Cluj-Napoca, 2004, p. 109-117. Două dintre sinoadele lui Inochentie, din 26 ianuarie 1738 și 25 mai 1739 se încadrează perfect afirmației autoarei, că „Inochentie Micu a transformat sinoadele generale în foruri de dezbateră a revendicărilor ecleziastice și laice deopotrivă” (*ibid.*, p. 115). Cf. și Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 298-303, 419, n. 19. Pentru ecoul în posteritate al problemei sinodului unit vezi Simion Bărnuțiu, *Săborul cel mare al Episcopiei Făgărașului*, la Ioan Chindriș, *Simion Bărnuțiu. Suveranitate națională și integrare europeană*, Cluj-Napoca, 1999, p. 62-68, 271-275.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

confesiunii nou înființate interzicându-i-se orice donație, orice subsidiu material, din altă parte decât din munificența monarhului vienez.⁴¹⁰ Dărnicia acestuia se concretizează în 1717, când Carol VI înzestrează Episcopia Făgărașului cu o dotă feudală, poruncind ca imediat să se treacă la ridicarea unei mănăstiri în care să fie așezați călugări de rit grecesc, care să aibă sarcini asemănătoare canonicilor din mănăstirile latine.⁴¹¹ Dezideratul l-a întărit, în 1721, bula papală „*Rationi congruit*”, care este actul canonic de naștere a episcopiei unite din Transilvania, poruncind ca „în aceeași biserică a Făgărașului să se consacre călugări și preoți după canoanele ritului grecesc, care să țină locul canonicilor și capitulului”.⁴¹² Nu altminteri grăiește diploma lui Carol VI din 1738, prin care se acordă domeniul Blajului pe seama diecezei unite⁴¹³ și unde se precizează expres că jumătate din veniturile feudei vor fi destinate întreținerii a „unsprăzece ieromonahi vasiliteani”.⁴¹⁴ Prin toate aceste documente cu caracter constituțional, călugării blăjeni erau destinați unor activități apropiate de ale celor din mănăstirile catolice: să-l secondeze pe episcop în conducerea diecezei și să gestioneze învățământul. Înzestrați cu asemenea patalamale și însărcinări prestigioase, călugării din prima garnitură blăjeană aveau un statut juridic și economic independent de episcop, care era însă superiorul lor în toate care priveau viața religioasă. În timpul păstoriei lui Aron, numărul călugărilor a depășit cifra de 11 din diploma donațională.⁴¹⁵ Călugăria de tip occidental de la Blaj devenea atractivă, tocmai prin acest statut elitist, în mijlocul unui popor măcinat de sărăcie și angoasă confesională. Se înregistrează neofiiți și din rândul mirenilor sau preoților de mir, dispuși să-și lase familiile pentru chilia mănăstirii, cum a fost cazul nobilului Alexa Darabant din Mănaul Sălajului, tatăl viitorului episcop Ignatie Darabant de la Oradea.⁴¹⁶ Frăția monahală adăpostea și figuri pitorești, cum a fost orbul din copilărie Vasile Neagoe, unchiul lui Samuil Micu, ins genial, care a învățat pe de rost toată literatura de cult bisericesc, mai puțin Vechiul Testament.⁴¹⁷ „Era acesta – zice istoricul – alt Didim, măcar de nu alexandrian”. O apariție fulgurantă a fost artistul gravor Ioanițiu Endrédi, intrat în mănăstire puțin înaintea anului 1760, personaj care a stârnit interesul istoricilor atât prin marele său talent, cât și prin destinul romanțios ce l-a însoțit.⁴¹⁸ Nu se pomenise între românii ardeleni o asemenea mănăstire. Se hrăneau cu carne, peste reverendă purtau dulamă garnisită cu blană de jder iar pe cap pălărie.⁴¹⁹ Era regimul și portul clasic al călugărilor latini din occident. Boieria aceasta a durat până în 1750, când li s-a alăturat monahilor de la Blaj prietenul de la Viena al lui Aron, Atanasie Rednic. Încă insuficient deslușita lor legătură din anii 1744 – 1745 se poate crede că a inclus și o inițiere a lui Aron de către Rednic în practica vieții călugărești orientale de tip primar, după regulile Sfântului Vasile cel Mare, patronul cinului călugăresc greco-catolic din Transilvania. Samuil Micu spune cum Rednic i-a povestit că la Viena „s-au probăluit la post” în asemenea măsură, încât un an de zile n-a mâncat decât zeamă și pâine de doi-trei crăițari.⁴²⁰ Odată intrat Rednic între călugării blăjeni, Aron i s-a alăturat cu patimă într-o campanie de înfărcare a acestora de traiul boieresc pe care îl duceau din 1747. Cu autoritatea superiorului spiritual, episcopul le-a interzis cu desăvârșire carnea, trecându-i la „bucate albe” (brânză, ouă, lapte etc.). În plus, dând ei doi primul exemplu, Aron și Rednic i-au obligat să poarte rasa călugărilor orientali, potcap și camilafcă. Pasul următor trebuia să fie regimul alimentar pur vegetarian (postul strict), cu care însă nu s-au grăbit, luând seama la faptul că Sfânta Treime este fundație împărătească și că se pot isca proteste. Se vor isca, și chiar dure. Până una-alta, după constatarea lui Augustin Bunea, episcopul a organizat mănăstirea după așezămintele Bisericii Orientale, „și a insuflat într-însa acel *spirit apusean* [s. n.] care a făcut-o capabilă de a deveni centru puternic de cultură și civilizațiune”.⁴²¹ Această struțo-cămilă din mijlocul Blajului este testul suprem al băjbăielii identitare care a caracterizat viața uniților după Sofronie și după „ruperea poporului în două”, cum constată cu luciditate Zoltán I. Tóth.⁴²² „Războiul bucatelor” purtat la Blaj poate fi privit ca o veche luptă pentru calitatea vieții la români, care i-a impresionat puternic pe contemporanii evenimentelor. Opțiunea episcopului pentru o viață de pustnic paleocreștin putea rămâne o problemă

⁴¹⁰ Andear Freyberger, *Historica relatio...*, p. 109; Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 277.

⁴¹¹ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „*Bună vestire*”, XVI, 1977, nr. 1-2, p. 40.

⁴¹² Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 43.

⁴¹³ *Vezi și supra*, nota 22.

⁴¹⁴ Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 296.

⁴¹⁵ Documentele consemnează următorii călugări la Sfânta Treime sub păstoria lui Aron: Leontie Mosconas, Grigore Maior, Silvestru Caliani, Gherontie Cotorea, Atanasie Rednic, Meletie Neagoe, Filotei Laslo, Alexie Mureșanu, Sava Mătu (Sabbatius Metz), Inochentie Boji, Macarie Pop, Onisim Chinceș, Vasile Neagoe, Pahomie Rațiu, Ioanițiu Endrédi (*vezi* Ioan Rațiu, *Blajul*, p. 18-20; Zenovie Păclișanu, *op.cit* aci supra, p. 59).

⁴¹⁶ Samuil Micu, *op. cit.*, p. 342. Istoricul este unica sursă despre intrarea în mănăstire a preotului Iancu din Sâncel (*ibid.*), cu numele monahal de Isaia, care s-a călugorît împreună cu soția sa („iar muiarea lui se făcuse călugăriță” – Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 107). Acest Iancu din Sâncel studiasse la Chiev și cunoștea limba slavonă, din care – conform aceleiași informații – a tradus *Vedeniile Sfântului Grigore*. Micu nu precizează când a avut loc traducerea, înainte sau după intrarea în mănăstire.

⁴¹⁷ „Bine știa și Testamântul Vechiu, măcar că acesta de rost nu-l știa” (Samuil Micu, *op. cit.*, p. 342).

⁴¹⁸ *Vezi* despre el Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 123-124, 144, Ioan Rațiu, *Din trecutul Ordinului Bazilitan*, în „Anuarul institutelor de învățământ gr. cat. din Blaj”, Blaj, 1912, p. 14, 30; I. Moroș, *Ioaniciu Endrédi (1765-1775). Călugăr basilitan apostat de la mănăstirea St. Treime din Blaj*, în „Cultura creștină”, X, 1921, nr. 79, p. 230-233; Alexandru Lupeanu-Melin, *Xilografii de la Blaj, 1750 – 1800*, Blaj, 1929, p. 15; Nicolae Iorga, *Tipografia la români*, în „Almanahul graficei române”, 1931, p. 47; Augustin A. Pop, *Călugării de la Blaj și rolul lor în viața culturală a neamului*, în „Cultura creștină”, XVII, 1937, nr. 4-5, p. 308-324; Gh. Oprescu, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, I, București, 1942, p. 175; Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 99; Cornel Tatai-Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj 1750 – 1830*, Blaj, 1995, p.64-75.

⁴¹⁹ Prețioasa informație vine de la Samuil Micu (*Istoria românilor*, II, p. 331), care i-a văzut pe acești călugări neobișnuiți pentru lumea orientală în care se mișca mentalul românesc al vremii.

⁴²⁰ *Ibid.*, p. 331.

⁴²¹ *Episcopii...*, p. 288.

⁴²² *Az erdélyi román nacionalizmus...*, p. 227.

personală, un legământ drept mulțumire pentru darul ierarhic ce i-a fost hărăzit. Dar a vrut să impună cu forța și altora acest mod de viață. Samuil Micu îl incriminează constant pe Atanasie Rednic, confesorul lui Aron, pentru toate faptele „negative” ale acestuia. Deci și pentru impunerea postului vegetarian.⁴²³ Apologetii lui Aron se mulțumesc cu calificativul simplist „viață de sfânt”, fără cea mai vagă încercare de a vedea dincolo de fațada lucrurilor. Pentru Atanasie Rednic, mai tânăr decât Aron, viața de pustnic putea fi o vocație reală, exersată în tinerețe. Aron însă, după informația prețioasă a lui Samuil Micu, a trecut brusc – „într-o zi și într-o cirtă”, – la regimul anahoreților, o dată cu numirea sa ca episcop. Avea 43 de ani. Influența lui Rednic este o realitate, dar ea nu poate explica chinul exagerat de dur pe care noul episcop și l-a impus și la care „vinovatul” său confesor nu s-a gândit vreodată. Mai degrabă este plauzibilă manifestarea unei personalități accentuate, demonstrative, care vrea să arate că, iată, el este cel mai credincios și că merită să fie episcop, după ce atâta vreme a așteptat fericitul moment. Mai poate fi vorba și de o idee asupra imaginii personale pe care și-o fi făcut-o. Înainte de a fi episcop, Aron era un om gras și „bine beutoriu de vin”, încât ulterior și-a numit această parte a vieții porcească.⁴²⁴ Lovitura de imagine trebuia să convingă poporul că este cu adevărat un vlădică oriental, după ce vreme de un deceniu a fost considerat cal troian în biserica lui Inochentie. De aici și ideea vestimentației călugărești orientale afișate ostentativ, la care a recurs doar el și Atanasie Rednic, în întreaga istorie a Bisericii Unite. Iconografia vremii ni-i înfățișează astfel. Călugării de la Sfânta Treime nu agreau această conduită nouă, care contravenea statutului de așezământ catolic și afecta calitatea lumescă a vieții. Nu pare să-i fi impresionat percepția supralumescă a vlădicului despre sensul vieții monahale.⁴²⁵ Pasul a fost greșit, dăunător pentru Aron. Călugării Blajului nu duceau existența larvară a celor din orient, ci erau împovărați chiar de el cu activități liturgice, didactice și literare, în ritm impresionant de alert. De unde oricum nu era agreat de liderii de opinie ai ieromonahilor din mănăstire, Grigore Maior și Silvestru Caliani, cu care avea antecedente de adversitate și competiție personală, relațiile se deteriorează acum grav. Și, cum nu puteau comenta hotărârile episcopului în cele bisericești, deci nu puteau respinge de plano viața austeră pe care le-o impunea acesta, l-au atacat dur pe cale administrativă, accesibilă și legală, chiar în anii tulburărilor lui Sofronie. Aron era în „culpă” îndoită față de călugării mănăstirii. Pe baza actelor de donație, jumătate din veniturile domeniului Blaj erau destinate călugărilor, care aveau dreptul de a și le administra singuri. Dar la instalarea ca episcop, în 1754, tezaurariatul l-a înstăpânit și peste averea acestora, pe care o administra tot în folosul lor, însă în spiritul austerității gastronomice care îl caracteriza. „Războiul bucatelor” și dorința burții pline i-a îndemnat atunci pe cei de la Sfânta Troiță să găsească o cale de a-și remedia singuri tacâmul.⁴²⁶ Maior și Caliani îi cer imperativ să predea averea călugărilor în administrarea lor, ceea ce episcopul și face, printr-un act din 1 decembrie 1756.⁴²⁷ Concomitent, însă, l-a pus superior al mănăstirii pe vicarul său general și omul de încredere, Gherontie Cotorea, care nici măcar nu era călugăr. În numele autonomiei lăcașului, aceștia îl contestă pe Cotorea și revendică dreptul de a-și alege singuri superiorul. Cu îndârjirea-i cunoscută, episcopul le refuză cererea și, ca să adâncească și mai mult dihonnia, face apel la jurământul de obediență a călugărilor față de episcopul locului și le impune să-l asculte pe Cotorea. O mică revoluție s-a produs atunci la Blaj, care a antrenat și școlăria, firește de partea lui Maior și Caliani, cei mai buni profesori ai lor.⁴²⁸ Astfel încurajați, cei doi au luat calea Vienei și au cerut dreptate de la împărăteasă. În mod surprinzător, suverana și-a făcut timp, în plin război, și pentru minusculele zăzaniei dintr-o mănăstire de la marginea uriașului Imperiu, dovadă a centralismului riguros care caracteriza administrația habsburgică. Solomon, Maria Tereza dă dreptate ambelor părți și le mustră pe amândouă. „Spre împiedecare vrăjbei întră mănăstire și întră curtea vlădicului” – scrie Petru Maior⁴²⁹ – a decis finalmente, în sensul literelor fundamentale, ca monahii bazilitani să-și administreze averea printr-un funcționar (*provisor*) laic iar Gherontie Cotorea să fie scos din mănăstire, până când va face profesiune monahală. Călugării să-și aleagă prepozit din rândul lor. Printr-un intimat către Aron, suveran îi cere acestuia să nu-i persecute pe Maior și Caliani, oameni care s-au pregătit îndelung pentru binele poporului român și și-au arătat competența până acum.⁴³⁰ Să fie drept cu toți și să nu-l favorizeze pe Cotorea. Acesta, pentru a-și asigura totuși un loc în bogata mănăstire, s-a călugărit în 3 aprilie 1759, făcându-i fostului său protector o surpriză neplăcută: ca să se pună bine cu călugării, condamnă postul sever instituit de episcop, considerându-l inutil și iritant.⁴³¹ În fine,

⁴²³ Iată pasajul-cheie despre acest incident: „Într-aceia Atanasie Rednic, ieromonahul din Mănăstirea Troiții, carele nu numai bucate albe cu carne, ci nici pește, nici ouă, nici lapte nu mânca, ci numai bucate de post cu ulei, adică mazăre, linte, fasole, bureți, ierburi și poame, pururea striga cum că ceialalți călugări din acea mănăstire a Sfintei Troiță nu țin canonul călugăresc, pentru că mănăca bucate albe, nu postesc ca dânsul și ca vlădica Aron, care lucru au scos dragostea din mănăstire și au băgat împărecherea și vrajba de-a pururea” (*Istoria românilor*, II, p. 337).

⁴²⁴ *Ibid.*, p. 342.

⁴²⁵ De fapt, în ochii celor mai reprezentativi oameni ai Bisericii Unite, între care se impunea pe primul loc Grigore Maior, vlădicia lui Aron nu a fost niciodată considerată legală, prin faptul că Inochentie Micu-Klein era în viață, chiar „demisionat” fiind. Peste un deceniu, în 28 mai 1765, Grigore Maior va scrie despre Aron nedreapta sentință post mortem: „Se făcu cum se făcu episcop peste altul și astfel sub el pieri biserica”. (Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 289, n. 2). După cum se vede, Maior, și desigur nu numai el, punea răscoala lui Sofronie pe seama lui Aron, când mai degrabă a fost aceasta – dacă poate fi vorba de o înrăurire din interiorul unirii – influențată de starea tulbură provocată între uniți de către aderenții fanatici ai lui Inochentie, care nu au putut înțelege că ierarhul lor iubit este condamnat definitiv în ochii stăpânirii de la Viena și că orice încercare de a-l reactiva nu face decât să slăbească unirea și biserica pe care o slujeau.

⁴²⁶ După opinia lui Augustin Bunea (*Episcopii...*, p. 289). Această opinie, de crezut, sintetizează toate știrile venite din contemporaneitatea lui Aron, cele furnizate de Samuil Micu în primul rând.

⁴²⁷ Textul latin la *ibid.*, p. 280-281, n. 2.

⁴²⁸ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752 – 1783)*, în „Perspective”, München, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 61.

⁴²⁹ *Istoria bisericii...*, p. 173.

⁴³⁰ Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 216; Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 292.

⁴³¹ Zenovie Păclișanu, *op. cit.* aci supra, p. 61, n. 141.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

după ani de intrigi și acțiuni împotriva lui Aron, ca vicar și apoi ca episcop al său, ambițiosul Grigore Maior ajunge prepozit al Mănăstirii Sfânta Treime din Blaj, ocazie cu care a dăruit bibliotecii mănăstirești o seamă de cărți aduse de la Viena.⁴³² Această înfrângere nu i-a fost de ajuns episcopului. Va mai achiziționa una. Probabil ca o concesie făcută arhierului care le era superior spiritual, dar și ca urmare a imputării pe care Maria Tereza le-a făcut-o la Viena, că n-au respectat disciplina și ascultarea monahală, călugării au ales totodată și un *admonitor*, care trebuia să supravegheze respectarea strictă a regulilor monastice ale Sfântului Vasile cel Mare. Persoana aleasă era omul de încredere al episcopului, același Atanasie Rednic, care știe să se constituie repede într-un al doilea șef al mănăstirii. Au urmat o serie de observații și imputări ale acestuia, că frații nu trăiesc conform regulilor, că nu respectă *clausura* – cum, oare, puteau sta închiși în chilii, la gradul de solicitare care îi greva? –, că nu postesc, că nu poartă vestimentația orientală, că, în general, au un comportament prea mirenesc.⁴³³ Totul a fost însă în zadar. Dorința de trai bun a învins iar forța unită a celor doi pustnici obsedați de marota postului cu „bucate negre” a fost umilită de cei de la Sfânta Treime.

Din acest moment, scandalul alimentat de la Blaj s-a transformat în drama, chiar tragedia înfometării. Petru Pavel Aron n-a renunțat nicidecum la ideea călugăriei „adevărate” la Blaj, unde monahismul paleocreștin să fie respectat după litera indicațiilor lui Vasile cel Mare. Este un moment ciudat din istoria Bisericii Unite, încă necercetat îndeajuns. Până la urmă ce voia episcopul? Să arate lumii că biserica lui este cu adevărat orientală, și nu papistașă cum o îndigita neuniții? Să oblige călugărirea Blajului la modul său de viață? Înainte de a se întreba dacă vechile reguli vasiliene au fost respectate cu adevărat în nostalgică frăție paleocreștină, sau au rămas doar literă de tradiție, episcopul ia hotărârea să înființeze o a doua mănăstire la Blaj, tot bazilitană, dar una a sa, unde legea să fie făcută de el, și nu de reglementările imperiale amintite. A suprapus acțiunea sa cu aceea, mai veche, de înființare a unui seminar teologic diecezan, diferit de cel deschis la 1754 împreună cu celelalte școli blăjene. Gândirea în două ape a lui Aron a funcționat din plin cu această ocazie. Deschiderea seminarului diecezan era o obligație impusă de Conciliul de la Trident din 1545 – 1563, cel mai radical parlament catolic din toate timpurile,⁴³⁴ care în sesiunea XXIII, capitolul XVIII impunea tuturor episcopilor catolici deschiderea de seminare, în care viitorii preoți să fie pregătiți de timpuriu, de la 12 ani, sub stricta supraveghere a stăpânului diecezei. Aron a început să greveze clerul cu edificarea așezământului încă din 1754, aruncând asupra fiecărui preot suma de un galben în acest scop. „Aruncușul” a avut un succes atât de scăzut, încât peste doi ani, în august 1756, a fost nevoit să le trimită restanțierilor o circulară în care îi amenință cu execuția judecătorească.⁴³⁵ Economicosul vlădică a avut însă suficiente resurse personale pentru deschiderea seminarului, fără ajutorul popimii slăbite de mișcarea sofroniană în plină desfășurare. A ridicat o clădire nouă pe seama instituției, chiar în curtea castelului, o zidire barocă cu două nivele, între poarta de intrare și biserica episcopală. În toamna anului 1760 seminarul și-a început activitatea,⁴³⁶ cu 12 „alumni”, între care și viitorul istoric Samuil Micu.⁴³⁷ O precizare importantă a acestui elev din prima garnitură este aceea că limba de predare era cea românească.⁴³⁸ Este plauzibilă ideea că Aron și-a dovedit prin deschiderea acestui seminar dorința de a implementa reforma catolică în biserica sa, cu atât mai mult cu cât încearcă să imite modelul oferit de Colegiul Urban de Propaganda Fide, al cărui student fusese în tinerețe. Acest

⁴³² Samuil Micu este cel dintâi scriitor care pune în valoare pasiunea bibliografică a lui Grigore Maior, cu aprecierea că: „Ce mai mare parte din cărțile mănăstirii de la Blajiu a lui Grigorie Maior agoniseală și dar iaste” (*Istoria românilor*, II, p. 335). Vezi și Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 293; Magdalena Tampa, *Din nou despre începuturile bibliotecii de la Blaj. Cărți și posesori: Grigore Maior*, în „Biblioteca și cercetarea”, buletin multiplicat al Bibliotecii Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, V, 1981, p. 93-105.

⁴³³ Cf. cel mai interesant document despre viața internă a călugărilor de la Blaj: un raport al misionarului Xaverius Rollè trimis Congregației de Propaganda Fide în 18 februarie, urmare a misiunii sale de a ancheta situația din mănăstirea blăjeană. Vezi la Zenovie Păclișanu, *op. cit.*, p. 62, n. 143.

⁴³⁴ O sinteză a lucrărilor conciliului la August Theiner, *Acta genuina ss. Oecumenici Concilii Tridentini ab Angelo Massarello conscripta*, Zagreb, 1874.

⁴³⁵ Textul drasticei porunci la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 297, n. 1.

⁴³⁶ Există o neconcordanță între păreri cercetător referitor la data deschiderii seminarului Buna Vestire. Iacob Mârza, de exemplu, în lucrarea sa *Școala și națiune. (Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, 1987, p. 49 susține că seminarul de la Buna Vestire s-a deschis în 1754, o dată cu toate celelalte școli blăjene, pentru ca mai la vale (p. 61) să revină asupra datei: „Edificiul seminarului a fost terminat în 1760. Cursurile au început cu numai 12 studioși”. Pe de altă parte, Greta-Monica Miron (*Formația preoțimii parohiale greco-catolice în secolul al XVIII-lea*, p. 137, n. 5) susține ca dată de deschidere efectivă a seminarului anul 1758, pe baza unui document care certifică de fapt data fundării, adică a aprobării acestuia. Documentul este publicat de Zenovie Păclișanu, *Documente privitoare la istoria școalelor din Blaj*, p. 427, care autor precizează totuși că deschiderea efectivă a seminarului a avut loc în 1760 (*Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752 – 1783)*, în „Perspective”, München, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 54). Cum noile date propuse nu au o bază documentară corect interpretată, rămâne ca plauzibilă cea indicată de Augustin Bunea (*Episcopii...*, p. 297, n. 4), adică anul 1760. De altfel, pentru toamna acestui an pledează clar un alt document din aceeași lucrare a lui Păclișanu, *Documente privitoare...*, p. 21-23, pe care Greta-Monica Miron l-a trecut cu vederea. Este vorba de regulamentul de orine interioară alcătuit pentru seminarul lui Aron: *Regulae seu ordo domesticus qui pro alumnis seminarii pauperum B. Virginis Anunciatae anno 1760 concinnatus et mense Nov. die 28 stylo veteri iisdem praelectus est*. Pe cât nu se justifică data de 28 noiembrie 1760 pentru publicarea regulamentului de ordine interioară, dacă el era deschis cu doi ani în amonte, pe atât de justificată este ea în cazul deschiderii în toamna lui 1760.

⁴³⁷ „Întru acesta și eu în doi ani am fost, că scrisese vlădicul Clain de la Roma cum că bucuros ar avea deaca vreunul din nepoții lui, și anume au frat-meu cel mai mare au eu, s-ar face călugăr. Deci vlădicul Aron, înțelegând aceasta, m-au luat în seminarium, și nu numai mâncare, ci și haine îmi făcea și toată lipsa-mi plinea” (*Istoria românilor*, II, p. 334). Trei ani mai târziu, numărul elevilor de la Buna Vestire crește la 19, dispersați în clase diverse: Demetrius Vidrai, Nicolaus Papp, Ioanneas Apoldi, Abrahamus Balomiri, Georgius Balomiri, Georgius Papp, Grigorius Papp, Basilius Vitez, Ladislau Koruly, Michael László, Samuel Papp, Nicolaus Hoportany, Gabriel Tobias, Ioannes Vidrai, Georgius Tikosi, Thomas Pap, Ioannes Telmechsel, Alexander Aron și Nicolaus Papp (Zenovie Păclișanu, *Documente privitoare la istoria școalelor...*, p. 17-20).

⁴³⁸ Informația se găsește în fragmentele istorice ale lui Samuil Micu pe care le-a publicat Timotei Cipariu în *Acte și fragmente latine românești...*, p. 109.

impuls îl rădează și impunerea ca manual de teologie morală în noua școală a unei lucrări de gen a iezuitului Gabriel Antonio, după care se preda această materie și în marele Colegiu de la Roma.⁴³⁹ Ambiția de a concura situația materială din cerbicoasa mănăstire de sorginte cezaro-crăiască a fost atât de mare, încât Aron a făcut efortul de a cumpăra pe seama seminarului „său” un domeniu aparte de al Blajului, anume satul Cut, aparținând contelui Gavril Bethlen, cancelarul aulic al Transilvaniei. A plătit pentru această feudă suma impresionantă de 32.000 de florini, și încă se considera că e un preț foarte bun, Bethlen având nevoie urgentă de lichidități pentru războiul cu Prusia. Intrarea în posesia noii proprietăți a avut loc în 21 martie 1760.⁴⁴⁰ Este una dintre cele mai reușite afaceri economice din primul secol al Bisericii Române Unite. Din păcate, motivul intim al zelului cu care s-a zbatut Aron cu această ocazie va ieși la iveală peste foarte puțin timp. Asigurat acum material, trece la deschiderea noii mănăstiri, cu hramul Buna Vestire, care urma să fie întreținută din același fond. Era secondat de fidelul său confrate de idei, Atanasie Rednic, pe care l-a instituit de altfel superior al lăcașului. Monograful lui Petru Pavel Aron, Augustin Bunea, sintetizează astfel intenția episcopului: „Lui îi trebuiau călugări umiliți, postelnici până la rigoarea de a se nutri numai cu *bucate negre*, dar în același timp activi pe terenul științelor, instrucțiunii și păstoriei sufletelor”.⁴⁴¹ Istoricul nu sesizează aici evidenta contradicție: ambiția de a împăca apa cu focul, pragmatismul apusean cu sihăstria exsangvinată și pasivă a orientului. Ea s-a manifestat și în recrutarea călugărilor care să populeze noul lăcaș monahal. Aron și Rednic își pun ochii pe copiii de la seminar, înființat tot de ei cu doi ani mai devreme după normele ultracatolice ale Tridentinului, pentru a-i arunca în aventura monahismului ortodox extrem. Primii călugări – spune Samuil Micu, cea mai importantă sursă pentru acest episod – au fost „cinci prunci, dintră care nici unul nu plinise șesespăzece ani; eu însumi eram unul dintru aceștia”,⁴⁴² cărora Rednic le smulge angajamentul că vor respecta „canonul vieții călugărești întreg”, și nu pe jumătate, cum fac cei de la Sfânta Treime. Au devenit călugări în 14 octombrie 1762, alături de Micu intrând în mănăstire, cu prenume schimbat după tradiție, Iosafat Devai, Ambrozie Sadi, Ioachim Pop și Onesim Chinceș.⁴⁴³ Numărul „călugărilor”, cum erau porecliți prin comparație cu cei maturi de la Sfânta Treime, va crește însă curând, în mod forțat, „fără de nici o probă mai înainte a vieții călugărești”, în paralel cu numărul seminaristilor de la Buna Vestire.⁴⁴⁴ În 29 noiembrie 1763 episcopul a cerut în scris autorităților ca și călugării de la Buna Vestire să intre în beneficiul sării gratuite, asemeni celor de la Sfânta Treime, motivând că numărul acestora a crescut simțitor (*commode est multiplicata*).⁴⁴⁵ Călugărașii de la Buna Vestire au fost băgați în postul dur al „bucatelor negre” chiar din prima zi. Nu poate fi întrecută narațiunea lui Samuil Micu despre acest debut: „Și fiindcă era luni, ne-au dat bucate de post cu ulei, că atunci luna postea săminaristele. A doza zi, marți, așteptam noi să ne dea bucate albe și vedem că ne dau iar de post cu ulei. Atunci am cunoscut că nu ne vor da mai mult bucate albe. Au venit postul Crăciunului. Atunci luna, mercuria și vinerea nu ne da cină. Socoteam noi că aceasta numai pe post va fi, fiindcă într-aceaste zile în postul Crăciunului este aliluia și să fac metanii. Vine Crăciunul: nici după Crăciun nu ne dau într-aceaste zile cină. Vin Păreasimile. Atunci la școală umblam, slujba beserecii și metaniile toate, și ceale de la canonul cel mare de la pavecemiță, trebuia să le facem în toată zioa. La prânz nu aveam altă fără numai mazăre, au fasole, sau linte feartă, dar cu nici un ulei direasă și doară poame, beutura era numai apă, ca și de altă dată luna, mercuria și vinerea. Iar sâmbăta și duminica aveam bucate cu ulei gătit și cină, carea în cealalte zile nu o aveam”.⁴⁴⁶ Regimul *impus* tinerilor călugări este copia celui *asumat* cu propria voință de Aron. Dar aici era vorba de copii la vârsta dezvoltării organismului. Foarte curând („în miercuria a cincea, când spre joi s-au schimbat canonul cel mare”) postul negru face prima victimă: Onesim Chinceș a căzut de pe picioare „de acel post greu” și în 9 martie 1763 a murit. În mai 1764 a murit Ioachim Pop „îndelungată slăbiciune având”. Iosafat Devai a scăpat mai ușor: s-a îmbolnăvit după Paști, în 1763, și „multă vreme foarte greu au zăcut”. Samuil Micu a scăpat – este convins – ca prin urechile acului de aceeași soartă, după cum singur își amintește: „Eu încă mai tot bolnav am fost, cât nici la școale nu era să mă mai dea, temându-să că voi muri, pentru adevasele bolnăviri. Însă în anul 1765 m-am trimis la Viena la școală, unde, în șase ani cât am fost acolo, până am isprăvit filosofia și teologia, am mâncat carne și nici măcar odată, cât de puțin, n-am fost bolnav”.⁴⁴⁷ Această ciudată cruciadă a copiilor a fost un mare fiasco al vieții lui Aron și a avut o durată efemeră. Trecând peste cazurile tragice amintite, scopul său de a crea învățați de tip occidental cu mijloacele ortodoxiei extreme a eșuat. Nici unul dintre călugării din Mănăstirea Buna Vestire nu s-a impus cât de cât în sfera culturii iluministe în plină ascensiune, numele lor au rămas obscure, încât abia li se poate reconstitui lista exactă. Unica excepție strălucită, Samuil Micu, atestază în istoria sa că își datorează viața și viitorul șansei de a fi putut evada din acest infern al foamei. Dimpotrivă, aproape toți călugării bine hrăniți de la Sfânta Treime sunt nume care au rămas și care au constituit coloana de forță a marii renașteri culturale înregistrate la Blaj, tocmai sub oblăduirea lui Aron. Acest om al paradoxurilor s-a slujit de colaborarea „dușmanilor” săi pentru a-și face epoca și numele glorioase peste veacuri, întemeind faza primară, decisivă, a ceea ce urma să fie curentul latinist al Blajului.

⁴³⁹ Greta-Monica Miron, *Formația preoțimii...*, p. 137-138.

⁴⁴⁰ Vezi în „Foaie bisericească”, I, 1883, p. 93-95, 104-105, 156-158, 177-178 actele transpunerii moșiei Cut în proprietatea episcopiei de la Blaj.

⁴⁴¹ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 304.

⁴⁴² *Istoria românilor*, II, p. 337.

⁴⁴³ *Ibid.*, p. 337; Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 305; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752 – 1783)*, în „Perspective”, München, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 56.

⁴⁴⁴ La 1 ianuarie 1763 s-au călugărit Vasile Keresztesi („săcuiu de la Bodogaia”) și Augustin Ladai („feciorul protopopului Vasilie din Băgău”), după informația aceluiși Samuil Micu (*Istoria românilor*, II, p. 338).

⁴⁴⁵ Textul adresei la Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 307, n. 1.

⁴⁴⁶ *Istoria românilor*, II, p. 337.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, p. 338.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON



iblia lui

Petru Pavel Aron

Urmărind avaturile ieșite din comun ale păstoriei lui Aron, cu deziluzii mai multe decât satisfacții, cu prăbușiri mai multe decât înălțări pentru Biserica Unită, se poate observa cu ușurință faptul că o componentă a directivei de la 1700 a înregistrat, aparent paradoxal, o evoluție ascendentă tocmai în această perioadă. Dar, fundamental, înflorirea culturală explozivă a Blajului și remarcabilele realizări din vremea lui Aron au rădăcini obiective și se încadrează în logica fenomenelor istorice. S-a văzut că rezultatele catastrofale ale dezmembrării buccowiene nu au afectat cu nimic elita intelectuală a uniților. Nu s-a înregistrat nici o evadare a vreunui om de oarecare cultură în tabăra neuniților, dacă se exclude cazul cu semnificație specială a lui Nicolae Pop Balomireanul, anterior răscoalei lui Sofronie. Cei mai de frunte dintre intelectualii uniți au studiat și în bună parte au adus cu ei atmosfera curentelor de gândire ale Europei vremii, religioase sau laice. Ce era mai urgent, însă, au împământenit modelul intelectualului pragmatic, propensiv spre acțiune și competiție. Absolvenții Colegiului de Propaganda Fide depuseseră acolo jurământul solemn de a servi propagarea catolicismului în Transilvania, sub ritul oriental în care acesta funcționa între români.⁴⁴⁸ Nici absolvenții altor institute catolice (Viena, Tirnavia) nu aveau altă ideologie. Cel dintâi în ordine cronologică revenit în Transilvania a fost chiar Petru Pavel Aron. Destinul prestabilit al tuturor era acela de călugări în mănăstirea Sfânta Treime de la Blaj. Lui Aron i-au urmat Grigore Maior și Silvestru Caliani, primul în urma unui doctorat strălucit în filosofie susținut la faimosul Colegiu roman.⁴⁴⁹ Același destin i-a diferențiat însă devreme pe acești oameni de vârste relativ egale. Aron, prin incidentul prezenței sale la Viena împreună cu Inochentia Micu-Klein, în 1744, a ajuns vicar episcopal la Blaj, apoi vicar apostolic, devenind superiorul ierarhic al fraților săi întru cin călugăresc. Ulterior a ajuns episcopul, deci stăpânul lor, în accepțiunea catolică a ierarhiei. Pentru prima dată în istoria poporului român din Transilvania, s-a constituit o structură confraternală de tip apusean, unde etica clericală a călugăriei era atașată funcției creatoare. În această sferă de manifestare, actorii celor două tabere aparent adversare de la Blaj, Aron cu Atanasie Rednic și cu Gherontie Cotorea pe de o parte, Grigore Maior, Silvestru Caliani și ceilalți susținători de la Sfânta Treime pe de altă parte, au acționat în stil catolic și occidental, ca o echipă disciplinată. Există și o explicație pur materială pentru această disciplină: prin actele constitutive ale ordinului, amintite deja, călugării erau obligați să-i fie de ajutor episcopului, după modelul viitorilor canonici, în toate activitățile bisericești, școlare și culturale. Această obligativitate putea fi însă inoperantă în lipsa vocației profesionale a celor implicați. „Cuvioșii ieromonahi” de la Blaj și-au arătat pasiunea pentru cultură și erudiție la prima ocazie: debutul propriu-zis al tipografiei de la Blaj, în 1750. După *Floarea adevărului*, hiatul cultural anterior s-a populat cu o suită de scrieri, a căror finalitate s-a bifurcat în două direcții esențiale. Ca primă necesitate, în cei 14 ani până la moartea lui Aron s-au pus bazele unei literaturi liturgice proprii Bisericii Unite, pentru a asana dependența de cărțile importate din Moldo-Valahia, în mod aparte de la Râmnic. Acest import era cu severitate oprit de Maria Tereza, prin decretul din 23 noiembrie 1746,⁴⁵⁰ iar pe de altă parte costa mult și nu se realiza în mod sistematic. Sub păstoria lui s-au tipărit aproape toate cărțile de altar: Ceaslov (1751), Strastnic (1753), Liturghier (1756), Euhologhion (1757), Octoih (1760), Catavasier (1762), Acatist (1763), Psaltire (1764). Urmașii lui Aron întru episcopie vor continua această operă impersionantă prin noi titluri, dar mai ales prin succesiunea edițiilor în ritmul epuizării celor anterioare.⁴⁵¹ Era aspectul religios „la vedere”, cel mai apropiat de poporul unit cu Biserica Catolică, dar fidel până la agresivitate – după cum s-a văzut – tipicului oriental în toate aspectele de cult. De aceea, întreaga literatură de altar tipărită de Aron la Blaj nu este altceva decât reeditarea fidelă a tipăriturilor similare de peste Carpați. Psaltirea, de pildă, este reluarea ad literam a vechii ediții de la Buzău din 1703, al cărei text s-a impus în toate Psaltirile românești din secolul al XVIII-lea⁴⁵² și persistă neschimbat în esență până astăzi. Politica bisericească a episcopilor uniți s-a axat prudent pe această dimensiune sociologică, în cazul lui Aron fidelitatea față de orient și habitudinile lui mergând până la ostentație periculoasă. A doua față a noii confesiuni, cea catolică, s-a impus cu extremă greutate, din lipsa unei clase care să stăpânească instrumentele de transmitere a mesajului occidental. Abia sub Petru Pavel Aron s-a constituit această clasă într-o structură instituțională capabilă să proceseze aspectele teologice ale unirii. A doua direcție de manifestare creatoare a fost tocmai edificarea unei teologii unite proprii, domeniu ca și inexistent până la Aron. În prima jumătate de secol după 1700, Biserica Unită a avut în fruntea ei cel puțin un teolog de forță, în persoana episcopului Ioan Giurgiu Patachi. De la acesta au rămas numeroase și importante manuscrise teologice, el însuși fiind cel dintâi român unit doctor în teologie consemnat în cultura noastră, doctorat susținut la Roma în 16 august 1710.⁴⁵³ Influxul de carte

⁴⁴⁸ Vezi Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 250.

⁴⁴⁹ S-a păstrat la noi un exemplar din forma tipărită pentru susținerea a tezei sale de doctorat. Broșura, unicat bibliologic, are titlul complet: *Conclusiones ex universa philosophia selectae, quas Sacrae Congregationi Eminentissimorum ac Reverendissimorum D.D. Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalium de Propaganda Fide Gregorius Maior S. Basilii Magni monachus Transylvanus, Venerabilis Collegii Urbani de Propaganda Fide alumnus D.D. D. [devotus dedicavit]. Romae, MDCCXLIII. Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Superiorum facultate.* Vezi Károly Engel, *Din tezaurul bibliotecii noastre: tezele disputei publice filozofice susținute de Grigore Maior la Colegiul de Propaganda Fide în 1743*, în „Biblioteca și cercetarea”, III, 1979, p. 146 – 187; Ioan Chindriș, *op. cit.*, p. 248-249.

⁴⁵⁰ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 357, incl. n. 3.

⁴⁵¹ Analiza amănunțită a seriei acestor cărți în ansamblul literaturii unite de altar din secolul al XVIII-lea, cu bibliografie exhaustivă, la Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 265-271.

⁴⁵² Vezi Alexandra Roman, *Psaltirile românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Probleme de filiație*, în „Limba română”, XXII, 1974, nr. 3, p. 233 – 242; idem, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. (În legătură cu edițiile românești din secolul al XVIII-lea ale „Psaltirii”)*, *ibid.*, nr. 1, p. 13 – 24.

⁴⁵³ Vezi A. Keress, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*, Budapesta, 1917, p. 110. Manuscrisele patachiene sunt copii sau prelucrări ale unor opere teologice de răsunet din vremea studenției sale la Viena și Roma: *Tripartitus de incarnatione tractatus prologus* (Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. lat. 102), *Tractatus de virtutibus theologicis* (tot acolo, ms.

în Transilvania după unire, reflectat în bibliotecile personale și instituționale românești, oglindește o propensiune puternică spre literatura teologică occidentală, catolică în mod preponderent, a intelectualității noii confesiuni. Biblioteca lui Giurgiu Patachi,⁴⁵⁴ a lui Inochentie Micu-Klein,⁴⁵⁵ cărțile rămase de la Leontie Mosconas⁴⁵⁶ sau donația din 1757 a lui Grigore Maior,⁴⁵⁷ bibliotecile mirenilor Ștefan Salciai și Alexandru Fiscuți,⁴⁵⁸ abundă de lucrări ale unor teologi catolici notorii din sfera Contrareformei sau a marilor polemici antiortodoxe. La preluarea funcției de vicar apostolic, în 1747, Petru Pavel Aron a inventariat biblioteca de la Blaj,⁴⁵⁹ din care nu lipsesc scrierile lui Roberto Bellarmino, Martin van der Beek, Leo Allatius, Petrus Arcudius și ale altor teologi de mare faimă, referințe obligatorii pentru orice intelectual din lumea catolică. O mare doză de reținere a învățaților de a da expresie românească acestei bogății culturale a făcut ca nimic din erudiția teologică dobândită în apus să nu răzbată în scrieri publice. Valul de ostilitate stârnit de grecii fanatici din sudul Transilvaniei mai întâi, de sârbii atârnând în ancora politicii rusești mai apoi, toți aceștia copios sprijiniți de puternicii politicieni reformați din principat, au făcut ca partea catolică din glasul religiei unite să tacă o jumătate de secol. Aron a fost cel dintâi care a cutezat să spargă acest zid al tăcerii, o dată cu scrierea justificativă *Floarea adevărului* din 1750. Calitățile acestei prime opere tipărite din istoria Blajului a scos în mod orbitor în lumină competența autorilor de a mânui abil uneltele exegezei teologice. Fidel tradiției orientale mai mult decât era necesar, Aron a cutezat totuși să inițieze evidențierea și a laturii catolice din esența religiei unite, exact în perioada cea mai primejdioasă pentru această religie. Ambițios poate, excesiv de autoritar, redundant în aspectele formale din biserica sa, Aron a fost fundamental un om cinstit și corect. Este primul ierarh unit care a încercat, și a reușit în bună parte, să definească identitatea dublă a Bisericii Unite, catolică în fond și ortodoxă în formă. A înțeles că biserica sa, sub asaltul furibund al ortodoxiei, nu are șanse să supraviețuiască fără o identitate clar definită. Nu poți lupta pentru supraviețuire atâta vreme cât nu știi cine ești. Teologia justificativă a continuat cu lucrarea *Învățătură creștinească* din 1755,⁴⁶⁰ prin care aceiași autori din 1750, cu Aron în frunte, vor să transmită elementele unirii tinerei generații din școlile Blajului, viitoarea coloană de forță pe care episcopul o cultiva pentru destinul aparent șubrezit al greco-catolicismului. Cuprinsul acestei lucrări este ilustrativ pentru conținutul de cunoștințe teologice pe care ierarhia blăjeană le considera suficiente în pregătirea tinerilor din școala de obște și din cea latinească, de la elementele simple de cultură biblică, la aspecte mai adânci ale teologiei pastorale.⁴⁶¹ Aspectele definitorii ale unirii sunt prezente acolo unde materia tratată le cerea. În acest scop este însă adăugat la sfârșit un *Dialogos ucenicul cu dascălul, despre unire*, unde se expun în formă catehetică adevărurile unirii, așa cum fuseseră ele definite pentru români la 1750, în *Floarea adevărului*. Și această carte a fost tradusă și tipărită în versiune latină,⁴⁶² în 1757, pe urmele dorinței din 1752 a lui Aron, când a tipărit la Viena *Flosculus veritatis*, de a face cunoscută străinilor, mai cu seamă autorităților catolice, fie ele bisericesti sau laice, adevărata față a bisericii sale unite, suspectată de catolici ca ortodoxă, iar de ortodocși ca papistașă. Se observă clar tendința de a recurge la ediții duble în cazuri de necesitate, când definirea identitară este socotită prioritară. Astfel, în plină criză a dezmembrării, în 1761, ies de sub tipar, acum și în sincron cronologic, versiunile lucrării *Adevărata mângâiere în vremi de lipsă*, respectiv *Epistola consolatoria*,⁴⁶³ de data aceasta scriere personală a episcopului. Lucrarea este concepută sub forma unei scrisori pastorale către credincioșii uniți rămași statonici, pe care îi întărțe în convingerea lor că se află în dreaptă credință urmând învățăturile Bisericii Unite. Primejdia sofroniană și mai apoi operațiunea de pacificare a lui Buccow, de care au profitat copios ortodocșii, i-au obligat pe teologii blăjeni să coboare erudiția

lat. 99), *De beatitudine et actibus humanis* (ms. lat. 105). Acest episcop cu înclinații catolice puternice s-a preocupat și de fizica lui Aristotel, părintele scolasticismului apusean, în două manuscrise care sunt opere originale, în sensul atribuit acestui aspect la vremea aceea: *Institutiones dialecticae sive compendiarie in physicam Aristotelis introductio*, redactat la Viena în 1704 (bibl. amintită, ms. lat. 74) și *Tractatus in physicam generalem Aristotelis disertatio proemialis*, tot la Viena, în 1705 (ms. lat. 68).

⁴⁵⁴ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 231-234.

⁴⁵⁵ *Ibid.*, p. 45-76.

⁴⁵⁶ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 277.

⁴⁵⁷ Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 335; Magdalena Tampa, *Din nu despre începuturile bibliotecii de la Blaj. Cărți și posesori: Grigore Maior*, în „Biblioteca și cercetarea”, V, 1981, p. 93-105; Ioan Chindriș, *op. cit.*, p. 239.

⁴⁵⁸ Două biblioteci particulare românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în „Studii și cercetări de bibliologie”, II, 1957, p. 261-269; Ioan Chindriș, *op. cit.*, p. 239-241.

⁴⁵⁹ Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. lat. 550; Magdalena Tampa, *Din începuturile bibliotecii de la Blaj. Despre inventarul manuscris din 14 iunie 1747*, în „Biblioteca și cercetarea”, III, 1979, p. 126-145; Ioan Chindriș, *op. cit.*, p. 45-76, 231-234.

⁴⁶⁰ *Învățătură creștinească prin întrebări și răspunsuri, pentru procopseala școalelor*. Cartea era tipărită la 31 ianuarie 1755. S-a reeditat peste un an, în 1756, fiind gata la 20 mai.

⁴⁶¹ Iată, spre exemplificare, cuprinsul cărții, pe capitole: 1. Pentru sfânta cruce; 2. Pentru un Dumnezeu în Troiță; 3. Pentru zidirea lumii; 4. Pentru zidirea omului; 5. Pentru păcatul strămoșesc; 6. Pentru venirea răscumpărătorului; 7. Pentru Însuși Mesia; 8. Pentru viața lui Hristos; 9. Pentru moartea Domnului Hristos; 10. Pentru înălțarea Domnului Hristos și Trinitatea Duhului Sfânt; 11. Pentru biserică sau adunarea pravoslavniceilor; 12. Pentru semnele adevăratei biserici; 13. Pentru împărtășirea sfinților; 14. Pentru iertarea păcatelor; 15. Pentru moarte și judecată; 16. Pentru rugăciune; 17. Pentru poruncile lui Dumnezeu; 18-26 despre porunci, afară de prima, care e cuprinsă în cap. 2; 27. Pentru poruncile Sfintei Biserici; 28. Pentru darul lui Dumnezeu; 29. Pentru sfințele taine; 30-36 despre teine pe rând; 37. Pentru rodurile Sfântului Duh; 38. Pentru darurile Sfântului Duh; 39. Pentru fericiri; 40. Pentru faptele sau lucrurile dragostei; 41. Pentru sfaturile Domnului Hristos; 42. Pentru păcate; 43. Pentru păcatele căpeteniei [capitale-n.n.]; 44. Pentru păcatele împotriva Duhului Sfânt; 45. Pentru păcatele ce strigă răsplătire de la Dumnezeu. 46. Pentru cele cinci simțiri. Apud Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752 – 1783)*, în „Perspective”, Freiburg, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 66.

⁴⁶² *Doctrina christiana ex probatis authoribus collecta, ad usum hujus scholasticae juventutis cooptata, cum adjuncto de Sacra Unione colloquio*, Blaj, 1757.

⁴⁶³ *Epistola consolatoria ex divinitus inspiratis scripturis. Opera Illustrissimi ac Reverendissimi domini Petri Pauli Aaron de Bisztra episcopi Fagarasiensis ad tempus tribulationum pro suis gregis utilitate collecta, et adaptata, cumque ejusdem benedictione Valachico nuper vulgata, nunc rursus Latino idiomate typis edita. Balasfalvae anno MDCCLXI.*

înalță, aproape geometrică, din *Floarea adevărului*, la nivelul aplicativ al vieții instituționale și al monițiunii populare. Dacă *Învățătura creștinească* era menită să stabilească baza teologică a procesului de învățământ, *Adevărata mângâiere*... privea de pe acum poporul credincios. Aron mai dialogase cu turma sa în 1759 și 1760, cu alte două pastorale importante, *Păstoriceasca datorie*⁴⁶⁴ și *Păstoriceasca poslanie*,⁴⁶⁵ prima adresată preoțimii iar a doua poporului. Deosebit de importantă este aceasta din urmă, prin mesajul clar și redimensionat privitor la esența unirii. Regretă dezbinarea bisericilor creștine, pe câtă vreme Mântuitorul Hristos a creat una singură. Unirea nu a afectat „legea și obiceiurile legii”, adică ritul, cum acuză adversarii. *Unirea nu este în obiceiuri, ci în credință*. De aceea, ea este adevărată și mântuitoare. Atinge și un punct teologic de vârf pentru generația sa, prin precizarea că unirea nu este o treaptă spre trecerea la confesiunea latină („...nici a fi slobod a trece de la o lege la alta sau a le amesteca”), regulă stabilită chiar de Scaunul Apostolic pentru funcționarea confesiunilor orientale din cadrul Bisericii Catolice. Toate scrierile justificative ale unirii tipărite sub Aron fac trimiteri constante la „credința acestui sfânt Săbor de la Florenția”⁴⁶⁶ din 1439, forul istoric în care s-au stabilit criteriile unirii. Dar ce știau românii de obște despre acest mare sinod ecumenic, după mai bine de o jumătate de secol de la unire? Probabil nimic, sau pe aproape. Aron a simțit că, în mare parte, eșecurile de masă ale unirii s-au datorat lipsei unei ideologii proprii a acesteia. Dezmembrarea de la 1761 a impus o atitudine în acest sens, ca șansă a existenței pe mai departe. Aportul propriu al său, ca încheiere a ciclului justificativ, l-a constituit realizarea primei lucrări monografice din cultura noastră dedicată Conciliului de la Florența.⁴⁶⁷ Și acestei lucrări i-a dat o ediție latină paralelă,⁴⁶⁸ din același impuls de a dovedi cui vrea să priceapă că unirea este o structură istorică stabilă conceptual, cu particularitățile ei specifice, și nu un obiect de dispută între ortodocși și catolici. Aron a fost cel dintâi ierarh din Transilvania care a înțeles corect esența Bisericii Unite, după inocentul întemeietor Atanasie Anghel, latinizantul Ioan Giurgiu Patachi și filioortodoxul disimulat Inochentie Micu-Klein. Unitatea în dualitate este această esență, iată, o dovedesc canoanele de la Florența, cel mai impresionant sobor ecumenic din istoria creștinismului. Este ideea pentru care s-a zbatut și și-a jertfit practic viața arhiereul culturii blăjene, și această idee voia s-o transmită poporenii săi, prin punerea în față a faptelor și elaboratelor marelui for creștin din evul mediu. În atmosfera de cruzime comportamentală pe care schisma ortodoxă a lui Sofronie a instaurat-o între români, evocarea spiritului florentin tolerant, în vremuri mult mai vitrege, era un memento pentru cultivatorii intoleranței în plinul secolului luminilor. Metodologic, și această scriere îmbracă o formă pastorală, de dialog cu poporul,⁴⁶⁹ căruia autorul dorește să-i transmită cel puțin două adevăruri importante: că biserica creștină este unită în fond din 1439, tradiția nepermițând anularea canoanelor unui sinod de asemenea proporții și că românii au aprobat și ei unirea, între altele prin semnăturile mitropolitului Damian al Moldovei, „protopreotului” Constantin din aceeași țară și a fostului egumen de la faimoasa mănăstire din Perii Maramureșului, Atanasie. La sfârșitul cărții este inserată declarația finală a patriarhului Iosif de la Constantinopol, prin care capul bisericii din orient acceptă refacerea unirii distruse la anul 1054 și recunoaște supremația Papei de la Roma în biserica creștină, ca urmaș al lui Hristos pe pământ. Pe rădăcinile acestei vechi și glorioase concordii se întemeiază Biserica Unită din Transilvania, amputată sociologic dar pe cale de a se încastra în istorie ca laborator de spiritualitate și cultivare umană, sugerează autorul cărții.

Tipăriturile latinești din vremea lui Petru Pavel Aron au și un înțeles cultural independent de imperativul justificării dogmatice. Cunoștințele teologice acumulate de la Unirea din 1700 și până la mijlocul secolului, de asemenea resursele umane care dețineau aceste cunoștințe, erau tributare culturii occidentale dobândite în instituții de prestigiu ale vremii.⁴⁷⁰ Imperiul limbii latine în literatura religioasă era în floare încă, întreaga erudiție de gen desfășurându-se în această limbă. Translația spre universul cultural latinograf, inerentă unei biserici identice dogmatic cu cea catolică, s-a desfășurat însă greoi în ce-i privește pe greco-catolicii ardeleni, din cauza piedicilor și contestărilor neconținute. Ea își are începuturile sub Petru Pavel Aron, primul episcop unit care a cutezat să ignore întregul balast al ezitărilor și să dea glas propriu unirii, așa cum o cultiva el însuși prin viața sa exemplară. Episcopul blăjean se dezvăluie ca un sprijinitor pasionat al patologiei, fapt absolut firesc pentru un om obsedat de viața sfinților paleocreștini, a căror mult popularizată asceză a dorit și a reușit să o urmeze. Prima tipăritură blăjeană numai în limba latină marchează și debutul teologiei unite propriu-zise, independente de subsidiarul justificativ cu nuanțe polemice, mai mult sau mai puțin evidente. Este vorba de o culegere de texte din opera lui Ioan Damaschin, în două volume elegante, compilată după ediții venețiene și pariziene, conform specificării din titlu.⁴⁷¹ Autorul nu este precizat. El însă nu putea

⁴⁶⁴ *Păstoriceasca datorie dumnezeieștii turme vestită*, Blaj, 1759.

⁴⁶⁵ *Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învățătură a Besericii Răsăritului, cătră cuvântătoarea turmă*, Blaj, 1760.

⁴⁶⁶ *Floarea adevărului...*, Blaj, 1750, p. 51.

⁴⁶⁷ *Înceaperea, așezământul și iscăliturile sfântului și a toată lumea Săbor de la Florenția, din ceale vechi grecești și latinești spre înțeleagerea și folosul neamului nostru acum întâiu prefăcute și întru acest chip tipărite, cu blagoslovenia Preașfințitului și Prealuminatului kiriu kir Petru Pavel Aron, vlădicul Făgărașului. La Sfânta Trioță în Blaj. În anul Domnului 1762, aprilie 26.*

⁴⁶⁸ *Exordium, et definitio Sanctae Oecumenicae Synodi Florentinae ex antiqua Graeco-Latina editione desumpta et ab Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Petro Paulo Aaron de Bisztra episcopo Fagarasiensi ad suis gregis utilitatem, majus nempe unionis argumentum adaptata, cumque ejusdem benedictione prius Valachico, nunc rursus Latino idiomate typis edita*, Blaj, 1762.

⁴⁶⁹ A se vedea și *Specificatio librorum in typographia Balasfalvensi impressorum*, publicată de Alexa Ivă, *Documente referitoare la mișcarea literară și culturală a românilor din Ungaria în secolele XVIII și XIX*, în „Analele Academiei Române”, memoriile Secțiunii istorice, seria III, tom XVIII, 1936 – 1937: „Episcopi Petri Pauli Aaron epistola ad suos dioecesanos definitionem Concilii Oecumenici Florentini circa quatuor puncta S. Unionis cum subscriptione patrum Concilii anno 1762 tum Latino tum Valachico idiomate impressa”.

⁴⁷⁰ *Vezi Ioan Chindriș, Cultură și societate...*, p. 231-261.

⁴⁷¹ *Sancti patris nostri Joannis Damasceni monachi et presbyteri Hyerosolimitani opera philosophica et theologica, quae eius nomine circumferuntur. Ex editione Veneta et Parisiensi. Pars prima coplectens dialecticam physicam et haereses. Cum Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Petri Pauli Aaron de Bisztra episcopi Fagarasiensi benedictione, nunc primum hoc ordine typis edita. Balasfalvae anno MDCCLXIII.* Titlul volumului al doilea este identic, cu specificarea: *Pars secunda complectens quatuor de fide orthodoxa libros.*

fi decât unul dintre călugării-cărturari de la Mănăstirea Sfânta Treime, cel mai probabil Atanasie Rednic, sub a cărui păstorie va ieși, în 1768, o lucrare tot în latină, cuprinzând texte din opera ascetică a sfinților Pahomie, Dorotei și Teodor.⁴⁷² Ediția din Ioan Damaschin cuprinde, pentru prima dată în cultura noastră, lucrări de căpetenie ale acestuia: *Dialectica, Physica, De haeresibus compendium* sau *De fide orthodoxa*. Printre corectorii acestei cărți s-a numărat și foarte tânărul Samuil Micu,⁴⁷³ viitorul patrolog de forță al Școlii Ardelene, căruia acest început putea să-i trezească interesul pentru opera sfinților părinți ai bisericii.

Interesul lui Petru Pavel Aron pentru limba latină avea însă un tâlc ascuns în sufletul acestui om devotat zidirii spirituale a poporului său de credincioși. La o dată anterioară anului 1759, el l-a însărcinat pe Grigore Maior cu alcătuirea unui dicționar. Într-o scrisoare către acesta, din 17 octombrie 1759, Aron se interesează de stadiul lucrării: „Mai înainte ne-ați făgăduit începerea și săvârșirea lexiconului, spre slujba și folosul obștii. Aceasta, de o ați început și o ați continuat, nu știm”.⁴⁷⁴ Maior îi răspunde în 2 noiembrie: „La ceale ce-mi scrieasăși Măria ta acum mai pe urmă, în câtu-pentru ceale din casă, adecă despre paza sfinței biseareci, despre îndreptarea micilor, *despre lucrarea lexiconului* [s.n.] iproci, voi sili din puțință părințeștii Mării tale a răspunde cu faptul”.⁴⁷⁵ Interesul episcopului pentru răspunsul încurajator, desigur așteptat, reiese și din cele două adnotări de pe dosul scrisorii, din care una este a lui Aron: „Gr. Maior appromittit cooperationem ad lexicon” și „Pater Gregorius promittit cooperatio ad lexicon”. Care era urgența episcopului și cum se explică socotirea acestei lucrări între proiectele importante ale ierarhului blăjean? Grigore Maior a realizat nu doar lexiconul promis, sub forma unui dicționar latin-român, dar și o gramatică românească în limba latină, anterioară celebrei *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai din 1780. Dubla contribuție a lui Maior, editată abia recent, după manuscrisul rămas inedit,⁴⁷⁶ este proba de forță a cunoștințelor de limba latină pe care le posedă intelectualitatea blăjeană precursore a Școlii Ardelene. Cât privește gramatica, autorul se aliniază mării familii europene de gramatici latine ale vremii, tributare celebrei lucrări de gen a lui Emmanuel Alvarez.⁴⁷⁷ În afara unui model bine organizat, el evidențiază latinitatea limbii române nu doar pe baza unor liste de cuvinte similare, cum era la modă de două secole, ci prin evidențierea consangvinității gramaticale a celor două limbi. Astfel, gramatica se situează cronologic în fruntea scrierilor lingvistice ale Școlii Ardelene.⁴⁷⁸ Dicționarul are același rol precursor. El conține un număr de 12.654 de cuvinte-titlu, într-un ansamblu redactat pe baza unei concepții științifice ferme. Maior face o selecție deliberată a cuvintelor-titlu latinești, sugerând o finalitate practică distinctă a lucrării, cât mai curată și precisă. Autorul recentei ediții pune, în mod firesc, problema datării importantei opere lexicografice. Nesigur pe uneltele cercetării, el lasă datarea într-o incertitudine nebuloasă: „Redactarea celor două manuscrise s-a făcut în perioade diferite”,⁴⁷⁹ undeva între 1759 – 1765. Scoate însă în evidență, pe bună dreptate, contribuția lui Silvestru Caliani la dicționar, redusă la 150 de cuvinte, dar reală. Mai substanțiale sunt completările acestuia „în cadrul unor articole redactate deja de Grigore Maior”.⁴⁸⁰ În scrisoarea amintită a lui Maior către Aron din 2 noiembrie 1759, expeditorul vorbește și în numele lui Caliani,⁴⁸¹ în cuvinte memorabile: „Și să prinsă și celălalt frate, că aceasta ni-i chiemarea, plecarea, gândirea din tinerețele noastre”. Iată, dar, că ideea lexiconului nu data de la porunca lui Aron, ci acesta poruncise unor oameni de multă vreme preocupați de o asemenea lucrare. Important în problema datării este momentul în care Caliani „să prinsă” (se apucă) de lucru la dicționar: anterior epistolei muștrătoare a episcopului din octombrie 1759. Or, pentru ca „celălalt frate” să poată face completările la materialul lui Maior, acesta trebuia să fi fost redactat. Cea mai simplă logică duce la concluzia că partea lui Maior din dicționar era terminată înaintea datei de 2 noiembrie 1759, pentru ca Silvestru Caliani să aibă ce completa. Reperul specios luat în discuție de editor, dedicația către canonicul capitular romano-catolic de la Oradea, Francisc Xaver Rhier, care ar sugera anii 1762 – 1776, îl anulează chiar editorul, fără să-și dea seama. Precizează că prefața dicționarului și întreaga gramatică sunt scrise cu o caligrafie diferită și cu altă cerneală decât dicționarul însuși. Ulterioare dicționarului, cel mai târziu în 1765, acestea sunt, de fapt, adausuri la marea operă lexicografică, pe care Maior voia să și-o tipărească, încercând să capteze bunăvoința influentului cleric bihorean Rhier, probabil cunostință personală a blăjeanului originar de la hotarul dintre Bihor și Sălaj. Celălalt reper, acela privind filigranele hârtiei, este nesperios, la o dată atât de târzie cum este a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Impresia șovăielnică a editorului, că ansamblul celor două lucrări a fost realizat în două etape, este corectă, dar cu următoarea amendare: dicționarul era gata în noiembrie 1759, minus adausurile lui Caliani, făcute în grabă după avertizarea episcopului, iar gramatica la o dată din intervalul rămas până la trimiterea în surghiun a lui Maior, în primăvara anului 1765.

⁴⁷² *Sanctorum patrum nostrorum Pachomii Aegyptici, Dorothei Thebani et Theodori Studitae ascetica. Nunc primum hoc ordine typis edita...*, Blaj, 1768.

⁴⁷³ Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752 – 1783)*, în „Perspective”, München, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 72.

⁴⁷⁴ Elena Pervain, *Un proiect de dicționar de la 1759*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, X, 1965, nr. 1, p. 128-130.

⁴⁷⁵ Scrisoare, pe care Timotei Cipariu nu a reușit să o consulte (vezi *Acte și fragmente...*, p. 224), se păstrează la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, Fond. Blaj, colecția de documente, nr. 312).

⁴⁷⁶ Grigore Maior, *Institutiones linguae Valachicae. Lexicon compendiarium Latino-Valachicum*, ediție îngrijită cu studiu introductiv de Iacob Mârza, I-II, Alba Iulia, 2001.

⁴⁷⁷ *De institutiones grammatica Libri tres*, apărută prima dată la Veneția, în 1575, și urmată de numeroase ediții ulterioare (Lisabona, 1572; Roma, 1637 etc.). Este cartea care a avut și o ediție adaptată pentru japonezi, tipărită de izeuți în 1595, pe hârtie de soia (Jacques-Charles Brunet, *Manuel de libraire et de l'amateur de livres*, I, Paris, 1842, p. 75).

⁴⁷⁸ Grigore Maior, *op. cit.*, p. XXVI-XXVII.

⁴⁷⁹ *Ibid.*, p. XXII.

⁴⁸⁰ *Ibid.*, p. XXX.

⁴⁸¹ *Ibid.*, p. XIII.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

Importanța dicționarului latin-român al lui Grigore Maior crește în mod impresionant prin prisma unei noi viziuni asupra finalității lui imediate: a fost, în mod cert, baza logistică a celei mai mari inițiative culturale de care se leagă numele lui Petru Pavel Aron. Este vorba de traducerea Bibliei în limba română. Privind în urmă și în jurul lui Aron zbuciumul prin care trecea Biserica Unită, implicit și Blajul, hotărârea episcopului pare cel puțin temerară. Nu însă și pentru o voință ca aceea a omului care s-a înfrânt pe sine însuși. Explozia cărților bisericești din vremea sa, începuturile ascensive ale literaturii teologice, nu se explică doar prin simpla existență și funcționare a tipografiei. Această providențială uzină tehnică trebuia alimentată cu material de stampat, în jurul ei roiau un număr de redactori, în persoanele călugărilor învățați, apoi corectori, zugravi ilustratori⁴⁸² și, desigur, nelipsiții tipografi. Întreaga activitate era vegheată și vizată de episcopul Aron, după cum mărturisesc foile de titlu ale tipăriturilor din vremea sa. Această realitate de a fi unit toate forțele intelectuale într-un corp organizat și pragmatic, cu efecte fără precedent în cultura românească din Transilvania, pune sub semnul relativității adâncimea discordiei dintre fruntașii intelectuali ai Blajului în timpul păstoriei lui Aron, dintre episcopul însuși și unii din erudiții săi călugări. Formația clericală catolică a acestora, cultura de aceeași esență, propensiunea spre rațiune și disciplină, au făcut ca din forja frământată a elitei blăjene să iasă o mică dar redutabilă oaste culturală, în mod canonic supusă capului său ierarhic. Decizia de a pune în lucrare versiunea românească a Bibliei a constituit un moment de culme al întregii activități dedicate de Aron culturii. Este de presupus că voia să-și încununeze astfel, cu cea mai importantă carte a creștinătății, cariera de episcop și totodată să întregască, la parametri gândiți de el atunci, bogata literatură bisericească tipărită la Blaj în timpul păstoriei sale. Prima informație despre această traducere ne parvine de la același Samuil Micu, în varianta latină a istoriei sale: „...universamque SS. Scripturam ex Latino in Valachicum transtulit, iuxta Vulgatum Latinorum”.⁴⁸³ În versiunea integrală românească de mai târziu, aceeași pecizare: „Întoarsă în limba românească vlădică Aron *Biblia Vulgata* cea latinească, carea voia să o tipărească în Blajiu, ci pentru cuvioase pricini nu s-au tipărit”.⁴⁸⁴ Cu ocazia scoaterii din bezna manuscriselor uitate a Bibliei lui Petru Pavel Aron, cea mai serioasă problemă pentru cercetător este originea opțiunii cărțurării pentru Biblia Vulgata. Aron este cunoscut ca omul care a depus eforturi ca să se distingă clar cele două esențe ale greco-catolicismului: aceea de confesiune catolică, însă de rit oriental curat, nealterabil. Tăierea unei granițe netede nu a fost posibilă nici atunci, cum nu va fi nici pe viitor. De pildă, ce fel de teologie este proprie Bisericii Unite, una catolică, sau una orientală? Între cele două exegeze există deosebiri nu arareori dihotomice. Puține sunt jaloanele certe. În măsura în care o scriere de teologie catolică tratează o problemă privind dogma, este justificată la uniți. Cărțile rituale se cuvine să fie orientale. Dincolo, însă, de aceste categorii vizibile, literatura creștină nereformată cunoaște o mulțime infinită de ramuri, genuri, specii, categorii și variante de scrieri „bisericești”, cu neputință de atribuit cu rigoare catolicismului sau ortodoxiei. Și, mai presus de toate, unde trebuie încadrată Sfânta Scriptură, între cărțile dogmatice sau rituale? Desigur, Biblia transcende această clasificare, în calitatea ei de izvor istoric atât pentru dogmele tuturor bisericilor creștine, cât și pentru riturile acestora. Totuși, restrângând discuția la cele două biserici de referință în cazul de față, catolică și ortodoxă, istoria procesării și transiterii textului biblic a cunoscut o polarizare ascensivă, simetrică despărțirii Imperiului Roman într-unul de Apus și unul de Răsărit, mai întâi, mai apoi despărțirii bisericii creștine, prin marea schismă de la anul 1054, într-una apuseană, numită îndeobște catolică sau latină, și alta răsăriteană, numită ortodoxă sau grecească. Tradițional, Biserica Orientală s-a atașat de textul grecesc al Septuagintei, după opinia specialiștilor cea mai reușită recenzie biblică din toate timpurile,⁴⁸⁵ lucru firesc în condițiile când greaca s-a impus ca limbă principală de cult în răsărit. În simetrie, apusul era dominat de limba latină, unde au circulat, începând cu secolul al II-lea, recenzii în această limbă ale textului biblic, *Vetus Latina* fiind cea mai prestigioasă dintre ele. Promotorul codificării latine a fost Papa Damasus I (366-384),⁴⁸⁶ el însuși om de mare cultură, care i-a cerut Sfântului Ieronim să revizuiască textul. Recenzia ieronimiană a cucerit sufragiile unor savanți din primul mileniu, ca Grigore cel Mare, Cassiodor, Beda Venerabilul, Isidor din Sevilla și alții, creând la rândul ei o familie de subrecenzii (italica, hispanica, insulara, gallica). A fost inspirația umaniștilor (Erasmus din Rotterdam, C. Lafèbvre) să numească această întreprindere cu termenul generic de *Vulgata*, adică tălmăcită pe limba poporului. Conciliul de la Trident, în sesiunea din 8 aprilie 1546, decretează ca autentică pentru Biserica Catolică „vechea ediție a Vulgatei, aprobată de însăși biserica

⁴⁸² Vezi despre aceștia excelenta sinteză a lui Cornel Tatai-Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj*, Blaj, 1995.

⁴⁸³ Mărturia este din 1778: „A tradus din latină în română toată Sfânta Scriptură, după *Vulgata latinilor*” (*Brevis historica notitia...*, p. 289).

⁴⁸⁴ *Istoria românilor*, II, p. 336.

⁴⁸⁵ John Biddle, *In Sacra Biblia Graeca ex versione LXX. Interpretum scholia simul et interpretum caeterorum lectiones variantes*, Londra, 1653; Isaac Vossius, *De Septuaginta interpretibus, eorumque translatione et chronologia dissertationes*, Haga, 1661; Abraham Tromius, *Concordantiae Graecae versionis vulgo dictae LXX interpretum*, Amsterdam și Utrecht, 1718; Zacharias Frankel, *Vorstudien zu der Septuaginta*, Leipzig, 1841; Eberhard Nestle, *Septuagintastudien*, Ulm, 1886; Edwin Hatch, *A concordance to the Septuaginta and the other Greek versions of the Old Testament*, Oxford, 1897; Charles Harold Donald, *The Bible and the Greeks*, Londra, 1935; Leo Prijs, *Jüdische Tradition in der Septuagint*, Leiden, 1948; Gillis Gerleman, *Studies in the Septuagint*, Lund, 1956; David Tabachovitz, *Die Septuaginta und das Neue Testament Stilstudien*, Lund, 1956; Alfred Rahlfs și Walter Bauer, *Septuaginta – Studien*, I – III, Göttingen, 1965; Sebastian Brock, Charles T. Fritsch și Sidney Jellicoe, *A classified bibliography of the Septuagint*, Leiden, 1973; Sidney Jellicoe, *The Septuagint and the Modern Study*, Oxford, 1968; Sidney Jellicoe, *Studies in the Septuagint Origins*, New York, 1974; Gilles Dorival, Marguerite Harl și Oliver Munich, *La Bible grecque des Septante du judaïsme hellénistique au christianisme ancien*, Paris, 1988; Erich Klostermann, *Analecta zur Septuaginta, Hexapla und Patristik*, Leipzig, 1995; Emanuel Tov, *The text-critical use of Septuagint in biblical research*, Ierusalim, 1997.

⁴⁸⁶ Din literatura mai veche despre acest papă se impune masiva ediție *Opuscula et gesta Damasi I cum notis M. Sarazini*, Roma, 1754. Vezi și Carlo Cartetti, *Damaso y los martires de Roma*, Pontificia Comisión de Arqueología Sacra, Ciudad del Vaticano, 1989; J. N. D. Kelly, *The Oxford Dictionary of the Popes*, Oxford Univ. Press, Oxford-New York, 1990, p. 32-34.

spre folosință de-a lungul veacurilor”.⁴⁸⁷ Deși decretul tridentin nu exclude folosirea Septuagintei, Vulgata a ajuns să se identifice în mentalul popoarelor Europei cu catolicismul.⁴⁸⁸ Românii, însă, popor de religie orientală încă de pe vremea influenței slavo-bulgare, au ajuns la cunoștința Bibliei în limba lor nu prin Septuaginta orientală, ci prin intermediul Vulgatei latine. Traducerile din secolul al XVI-lea, câte cuprind materie Biblică, s-au realizat în Transilvania, sub influența catolicismului sau a Reformei, după opiniile nu o dată divergente ale cercetătorilor.⁴⁸⁹ Indiferent, însă, de culoarea influenței, arhetipul traducerilor este fără excepție Vulgata, Biblia proprie atât latinilor, cât și dizidenților reformați. În cele mai vechi traduceri manuscrise (*Codicele voronețian*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea voronețiană*, *Psaltirea Hurmuzaki etc.*), precum și în tipăriturile lui Coresi, acest fenomen este mai puțin vizibil, având de-a face cu Psaltirea sau cu texte din Noul Testament, unde diferențele dintre Vulgata și Septuaginta sunt minime sau inexistente. Lucrul devine evident odată cu *Palia de la Orăștie* din 1582,⁴⁹⁰ unde sunt publicate primele două cărți biblice, Geneza și Exodul, structuri ținând de miezul dur al Bibliei, Pentateucul lui Moise. După un obicei care se va perpetua în Biserica Ortodoxă Română,⁴⁹¹ traducătorii se laudă cu următoarele surse ale originalului urmat: „...scoase den limba jidovească pre greceaste, de la greci, sârbeaste și în alte limbi, den acealea scoase pre limbă rumânească”.⁴⁹² În realitate, sursa unică a *Paliei* este *Pentateucul* unguresc al lui Gáspár Heltai, tipărit la Cluj în 1551, dovedită printre altele și de numeroasele elemente de origine maghiară și calcuri lingvistice maghiare „străine spiritului limbii noastre”.⁴⁹³ Despre această sursă, cea reală, autorii precuvântării nu pomenesc nici un cuvânt. Traducerea lui Heltai era ea însăși după Vulgata. Ca atare, cititorii români ai *Paliei* s-au întâlnit cu lecțiuni și pasaje diferite de Septuaginta orientală, cu care este de presupus că s-au familiarizat prioritar din Bibliile slavone sau grecești circulante anterior. Ca regulă de bază, lăsând la o parte diferențele minore survenite datorită arbitrarului autorilor de variante locale, copiștilor sau tipografilor, între Vulgata și Septuaginta există o serie de deosebiri emblematic și locuri specifice, care le personalizează în raport una cu alta. În cartea Genezei de la 1582, cel mai vizibil element de acest fel îl constituie vârstele patriarhilor biblici. Iată câteva „vârste” de patriarhi dintr-un singur capitol al Genezei (Bitiia) din *Palia de la Orăștie*, capitolul 5, comparativ cu Septuaginta clasică a culturii noastre, *Biblia de la Blaj* din 1795:⁴⁹⁴

<i>Palia de la Orăștie</i>	<i>Biblia de la Blaj</i> 1795
vers. 3, Adam, 130 ani	230 ani
vers. 6, Seth, 105 ani	205 ani
vers. 9, Enos, 90 ani	190 ani
vers. 12, Cainan, 70 ani	170 ani
vers. 15, Maleleil, 65 ani	165 ani
vers. 21, Enoh, 65 ani	165 ani
vers. 28, Lameh, 182 ani	188 ani ⁴⁹⁵

Locurile din *Palia* corespund perfect cu cele din Vulgata aprobată de către Conciliul de la Trident.⁴⁹⁶ Diferența cea mai mare dintre cele două Biblii istorice, care deosebește adânc cele două biserici una față de cealaltă, survine

⁴⁸⁷ Giuseppe Alberigo, Giuseppe L. Dossetti, Pericles P. Joanou, Claudio Leonardi, Paolo Prodi, *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Ed. Dehoniane, Bologna, 1991, p. 664-665.

⁴⁸⁸ Despre Vulgata mai consultate sunt în momentul de față următoarele contribuții (în ordinea alfabetică a autorilor): Samuel Berger, *Histoire de Latin Vulgate Pedants les Premiers Siecles du Moyen Age*, New York, 1958; Pierre-Maurice Bogaeret, *Versions, Ancien (Latin)*, în *The Anchor Bible Dictionary*, VI, New York, 1992, p. 799-803; John McClintock and James Strong, *Vulgate*, în *Cyclopedia of Biblical, Theological, and Ecclesiastical Literature*, Grand Rapids, 1981, p. 824-839; J.M. Harden, *Dictionary of the Vulgate. New Testament*, Londra, 1921; Eberhard Nestle, *Bible Versions. II. Latin Versions*, în *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, II, Grand Rapids, 1963, p. 121-127; W. E. Plater, H. J. White, *A Grammar of the Vulgate*, Oxford, 1926; Gene Stratton-Porter, *Vulgate*, în *The International Standard Bible Encyclopedia*, V, Chicago, 1929, p. 3058-3063; B.F. Westcott, *The Vulgate*, în *Dictionary of the Bible*, IV, Grand Rapids, 1981, p. 3451-3482; H.J. White, *Vulgate*, în *A Dictionary of the Bible*, IV, Edinburgh, 1902, p. 873-890.

⁴⁸⁹ Ioan Bianu, *Despre introducerea limbii românești în biserica românilor*, București, 1904; Ovid Densusianu, *Historie de la langue roumaine*, II, fasc. I, Paris, 1914, p. 6; Al. Rosetti, *Etude sur la rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, p. 13; Josef Macurek, *Husitství v rumunských zemích*, Brno, 1927; Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, p. 45-102; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 62-74; M. Șesan, *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturi*, București, 1939; Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, p. 49-53; István Juhász, *A reformáció az erdélyi románok között*, Cluj, 1940; C. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948; Al. Rosetti, *Limba română în secolele XIII-XVI*, București, 1956; idem, *Despre data primelor traduceri românești de cărți religioase și despre curentele literare din secolul al XVI-lea*, în „Limba română”, X, 1961, nr. 3, p. 241-245; Al. Piru, *Literatura română veche*, București, 1962, p. 56-65; *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 302-306.

⁴⁹⁰ *Vezi Palia de la Orăștie 1581 – 1582*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968. Cf. și Mario Roques, *L’original de la „Palia d’Orăștie”*, în *Mélanges offerts à M. Emile Picot*, II, Paris, 1913, p. 515-521; Ion Gheție, *Palia de la Orăștie, 1851 – 1852*, XVII, 1968, în „Limba română”, XVII, 1968, nr. 6; Gheorghe Chivu și Mariana Costinescu, *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 154-156.

⁴⁹¹ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 347-350.

⁴⁹² *Palia de la Orăștie 1581 – 1582*, p. 2.

⁴⁹³ Viorica Pamfil în *Introducere la op. cit.*, p. VII. Cf și idem, *Calcuri româno-maghiare în „Palia de la Orăștie”*, în „Cercetări de lingvistică”, II, 1957, p. 209-219. Mario Roques susține, totuși, că traducătorii nu s-au mulțumit cu cartea lui Heltai, ci au folosit o versiune latină, un text al Vulgatei (*Palia d’Orăștie 1581 – 1582*, Paris, 1925, p.LII).

⁴⁹⁴ *Biblia de la Blaj 1795. Ediție jubiliară*, editor coordonator Ioan Chindriș, Roma, 2000.

⁴⁹⁵ În general, vârstele din Septuaginta sunt mai mari cu 100 de ani, fără ca acest lucru să fie o regulă.

⁴⁹⁶ S-a comparat cu *Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V et Clementi VIII Pontif. Max. auctoritate recognita, uberrimis prolegomenis dogmaticis, et chronologicis illustrata. In hac novissima editione accedunt singulis capitibus notationes temporum, et quibusdam difficilioribus locis brevis*

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

în Geneza 3, 15, unde Creatorul condamnă șarpele pentru rolul jucat în declanșarea păcatului originar. În Vulgata femeia însăși, Ea, prevestind-o pe Fecioara Maria, va fi cea care va zdrobi capul șarpelui, pe când în Septuaginta o va face rodul femeii, El, prevestindu-l pe Hristos. Un simplu pronume, interpretat ca feminin sau masculin, este cheia teologiei mariane dominante în Biserica Catolică, respectiv a teologiei hristologice în Biserica Ortodoxă. Traducătorii *Paliei de la Orăștie*⁴⁹⁷ nu puteau accepta această abatere de la ceea ce constituia o prețioasă tradiție a bisericii lor. Ca atare, ei traduc originalul maghiar al Vulgatei în spiritul septuagintic, apelând la pronumele masculin. Textul lui Heltai, unde pronumele nu are gen, le-a permis acest lucru cu ușurință:

„Es Ellenködeseket szerzec Te közeted
es az Aszszonyállat közett: a Te Magod
közett, es annac Magua közett: ES A TÖRI
MEG A FEYEDET: Es te harabdalod annac Sarkat”

Pentateucul lui Heltai

„Vrajbă pune-voiu între tine și între
muiarea, între sãmânța ta și sãmânța ei. Și el
va zdrobi capul tău și tu vei mușca și
împunge călcâiul lui”.

Palia de la Orăștie

Intervenția revelează spiritul activ în care aparent modeștii traducători au lucrat asupra textului Vulgatei, acolo unde aceasta venea în contradicție periculoasă cu tradiția orientală. Pronumele clar, **el**, este chiar prea tranșant în comparație cu Septuaginta clasică, pentru că la Samuil Micu apare doar un neacordat „acela”: „Și vrăjmășie voiu pune întră tine și întră muiare, întră sãmânța ta și întră sãmânța ei. **Acela** [s. n.] va păzi capul tău, și tu vei păzi călcâiul lui”.⁴⁹⁸ În Vulgata femininul este clar: „Inimicitie ponam inter te & mulierem, & semen tuam & semen illius: **ipsa** [s.n.] conteret caput tuum, & tu infidiaberi calcaneo ejus”.⁴⁹⁹ Comparativ, Exodul din *Palia de la Orăștie* oferă diferențe mai puțin importante față de Septuaginta și se referă mai ales la numărul de versete din diverse capitole. De exemplu, cap. 36: *Palia* (în continuare P.) are 38 versete – *Biblia de la Blaj* (în continuare B.B.) 37; cap. 37: P. 29 versete – B. B. 33; cap. 38: P. 31 versete – B.B. 31; cap. 40: P. 38 versete – B. B. 35 etc. În orice caz, *Palia* este cea dintâi scriere prin care Vulgata își etalează o mică parte a specificităților pentru cititorul român de confesiune orientală. Experiența a fost palidă și de răsunet minor, doar în posteritate dovedindu-se un izvor pentru istoria limbii literare. Secolul al XVII-lea moldo-valah, prin strălucirea culturii umaniste înfloritoare în ambele principate extracarpatine,⁵⁰⁰ a detronat prioritatea Transilvaniei în naționalizarea limbii religioase, prioritate dobândită de autorii anonimi ai rotacizantelor și de Coresi, printr-o cochetărie cu reformații care se va dovedi primejdie de moarte pentru biserica românească, o dată cu înstăpânirea calvinismului violent în principat.⁵⁰¹ Revoluția umanistă din Țara Românească și Moldova a avut, dimpotrivă, rațiuni interne de desfășurare, fie că era vorba de naționalizarea cultului divin, fie de întemeierea unei literaturi religioase independente de acest cult. Cea mai mare realizare a acestui secol, unic la noi prin strălucire culturală a fost traducerea și tipărirea pentru prima dată a Bibliei românești în întregime. *Biblia de la București* din 1688 a fost tradusă din necesități culturale, implicând persoane laice și clericale, prezența întregii Scripturi nefiind necesară, de fapt, desfășurării slujbelor bisericești.⁵⁰² În condițiile unei independențe favorizate și de existența aristocrației naționale puternice, spre deosebire de situația disperată a românilor intracarpatici, oamenii de carte din Țările Române pot să-și manifeste liber opțiunile culturale, inclusiv în ce privește poziția Bibliei. Spătarul Nicolae Milescu, traducătorul Vechiului Testament din *Biblia de la București*, a transpus în românește una din cele mai reușite ediții ale Septuagintei grecești, tipărită la Frankfurt, în 1597, apreciindu-l drept „izvod carele-i mai ales decât toate”.⁵⁰³ Odată ieșită de sub tipar, *Biblia bucureșteană* a aliniat cultura românească la nivelul culturilor posesoare de versiuni ale Scripturii în limbile vernaculare. Succesul lucrării a fost impresionant: peste mai bine de un veac, în 1795, Samuil Micu, plângându-se de raritatea ei, zice: „Aceale vechi Biblii atâta s-au împușinat, cât foarte rar, să nu zic bun credincios creștin, ci preot, easte la carele să află, și nici cu foarte mare preț far’ de mare trapdă și osteneală nu să află, ca să-și poată neștine cumpăra”.⁵⁰⁴ Informația dovedește că *Biblia de la București* era căutată încă cu disperare în Transilvania, nu numai de clerici, ci și de „buni credincioși creștini”, adică de laici. Cunoașterea amănunțită a textului de către unii și ceilalți este axiomatică. Cu trei decenii în amonte, pe vremea lui Petru Pavel Aron, situația nu putea fi alta, ci aceeași, de atașament față de Scriptura din Țara Românească. Și totuși, acestor clerici și laici ai săi, episcopul de la Blaj a hotărât să le dea pe mai departe o Biblie după versiunea latină, exact în anii de culme ai mișcării anticatolice declanșate de Sofronie, 1760 – 1761. Circumstanța trebuie completată cu faptul că, în acea vreme, trăirea religioasă la scara unei generații era covârșită de convingeri clare

animadversiones chronologicae, aut dogmaticae. Cum loculpetissimis indicibus quinque. Venetiis, MDCCLVIII. Ex Typographio Remondiniano. Superiorum permisso ac privilegio, în două volume folio mare, LXXVI + 432 + 391 pagini.

⁴⁹⁷ Mihai Tordaș, „episcopul românilor din Ardeal”, Ștefan Herce, „propovăduitorul Evangheliei în Sebeș”, Efrem Zacan, „dascălul de dascălie a Sebeșului”, Moise Peștișel, „propovăduitorul Evangheliei în Lugoj” și Achirie, „protopopol Hunedoarei” (*Palia de la Orăștie* 1581 – 1582, p. VI).

⁴⁹⁸ Micu simte chiar nevoia unei explicații, în nota următoare: „Și întră sãmânța ei, adecă cel ce să va naște din sãmânța ei, Carele easte Mesia, Hristos Răscumpărătorul. Acela va păzi capul tău” (*Biblia de la Blaj* 1795..., p. 45).

⁴⁹⁹ *Biblia Sacra...*, p. 3. Și editorul latin simte nevoia unei clarificări a pronumelui *ipsa*, într-o notă de la sfârșitul capitolului: „Ipsae alii legunt, referuntque ad Christum; alii *ipsum*, ut ad semen referatur. Vulgatae lectio suis stat gravibusque argumentis”.

⁵⁰⁰ O sinteză rstrânsă dar extrem de densă a fenomenului la Virgil Cândea, *Umanismul românesc*, în vol. *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 9-31. Vezi și întregul volum, pass.

⁵⁰¹ Sinteza problemei la Ana Dumitran, *Religie ortodoxă – religie reformată...*, pass.

⁵⁰² Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, p. 114.

⁵⁰³ *Ibid.*, p. 116.

⁵⁰⁴ *Biblia de la Blaj...*, p. 17.

și imagini familiare, iar schimbarea era tradițional detestată, chiar în cele mai mici aspecte ale ei. Or, Vulgata urma să aducă în fața cititorului schimbări vizibile față de textul de la București, care în cazul Bibliei întregi nu aveau șansa să treacă neobservate, așa cum poate au trecut cele din *Palia de la Orăștie*, într-o lume ardeleană unde culoarea cea mai evidentă era mizeria socială și intelectuală profundă a românilor. La șase decenii de la Unirea cu Roma, într-o Transilvanie schimbată din adânc de infuzia oamenilor cu școli înalte și a culturii occidentale, preponderent teologice,⁵⁰⁵ cititorul avut în vedere era unul avizat, dar eventual influențat de ideile lui Sofronie, care trâmbișase pieirea „legii strămoșești” prin „uniație” și catolicizare. Diferențele Vulgatei față de Septuaginta sunt observabile ușor, iar pentru oamenii vremii chiar eclatante. Cele structurale privesc unele cărți secundare, însă foarte populare prin dimensiunile reduse și prin mesajul lor aparte. Astfel, din Vulgata dispăre, în calitatea ei de carte biblică, *Scrisoarea lui Ieremia*, devenind un ultim capitol al lui *Baruh*, al șaselea, cu 72 de versete în loc de 62 câte sunt în Septuaginta. Dispare de asemenea *Cântarea celor trei tineri*,⁵⁰⁶ text de o pietate accentuată, care se contopește cu *Daniel*, constituind versetele 24-100 din capitolul 3 al acestei cărți. Același *Daniel* mai înghite și alte două cărți din Septuaginta. Populara și îndrăgita *Susana*, extraordinar izvor artistic începând cu Renașterea⁵⁰⁷, devine capitolul 13 la *Daniel*, cu 65 de versete în loc de 64 câte sunt în versiunea LXX. *Istoria balaurului și a lui Bel*, foarte îndrăgita poveste a salvării lui Daniil din groapa cu lei, devine capitolul 14 în *Daniel*, cu 42 de versete în loc de 50 și cu mersul narațiunii ușor schimbat. O diferență majoră între Ieronim și LXX este lipsa cărților *3 Macabei* și *4 Macabei* din prima. Cartea *4 Macabei* a fost adăugată Septuagintei în primele secole creștine, ca operă atribuită scriitorului Iosephus Flavius, celebrul autor al *Antichităților iudaice*. Apreciat de mari scriitori paleocreștini ca Eusebiu din Cezareea sau Sfântul Ieronim, acest mic tratat filosofic pe care autorul Vulgatei îl califică drept „liber valde elegans”,⁵⁰⁸ carte deosebit de frumoasă, a făcut carieră în Orient, sfârșind prin a fi introdus de copii între cărțile Septuagintei ca *4 Macabei*. În realitate, această bijuterie literară nu este opera lui Iosephus Flavius, ea vine din antichitatea iudeo-alexandrină, dar s-a răspândit o dată cu succesul scrierilor evreo-romanului în Europa, primind și un titlu distinct: *De imperatrice ratione*, în românește *Rațiunea dominantă*. Nicolae Milescu a găsit textul lui Pseudo-Iosephus în ediția de la Frankfurt a Septuagintei și l-a tradus sub titlul *Pentru sângurul țiitoriu gând*.⁵⁰⁹ *Pseudo-Iosephus* sau *4 Macabei* nu s-a fixat în recenzie Vulgatei, cu toate că este semnalată prezența cărții în vechile variante europene.⁵¹⁰ Acestor deosebiri esențiale dintre cele două mari variante ale Bibliei li se adaugă foarte multe diferențe implicând numărul de capitole sau versete, desfășurarea narațiunii biblice în cadrul acestora, numele de persoane și locuri, dimensiunile unor capitole sau versete.

Cultural, deci, Petru Pavel Aron a hotărât să dea românilor un produs esențial nou, neobișnuit. Ce l-a determinat să o facă? Întreaga literatură bisericească tipărită la Blaj în timpul păstoriei sale urmează cuminte și fără cea mai mică schimbare vechile cărți ortodoxe venite din Moldo-Valahia, cele mai multe fiind simple reimprimări ale acestora. Nici o informație nu vine în sprijinul descifrării de tip clasic, documentar, a intenției sale. Ceea ce nu înseamnă că gestul său rămâne neapărat o enigmă. Cunoscând pasiunea pentru cultură a lui Aron, se poate aplica în cazul de față, cu mari șanse de verosimilitate, ideea teoretizată la noi de Virgil Cândea, după care traducerea Bibliei este, istoric, un act independent de cultul bisericesc, dar cu originea în evoluția și necesitățile culturale ale popoarelor.⁵¹¹ Sub Aron, după cum s-a văzut, a prins viață și un început de teologie specifică Bisericii Unite, pe care acest episcop s-a încapățânat să o vadă în esența ei duală, catolică și ortodoxă în același timp. Traducerea Bibliei era o provocare tentantă pentru o voință ca a lui Aron, mai ales după ce nucleul cârturăresc al Blajului și-a dovedit forța prin seria cărților elegante, artistic împodobite, care apăruseră în demodata lor tiparniță. Primatul voinței asupra condițiilor concrete era dovedit. Aron nu voia însă o concurare a *Bibliei de la București* din 1688, care își trăia gloria nestingherită de nimeni, ci o dublare a ei prin Vulgata. Esenței orientale a Bisericii Unite îi era suficientă Biblia care se generalizase la toți românii. Rămânea însă necesitatea mereu resimțită de el de a marca și „jumătatea” catolică a confesiunii pe care o păstorea. Acestei propensiuni i s-au adăugat, mai mult ca sigur, reminiscențele unui atașament din tinerețe față de Vulgata, Biblia în prezența căreia își desfășurase fructuoșii ani de studiu din tinerețe, exclusiv în institute catolice. Prin traducerea Bibliei occidentale, Aron voia să umple un gol cultural pe care îl resimțea în cadrul bisericii sale unite. Survine un fapt unic și insolit în istoria culturii românești: episcopul-călugăr cu viață de pustnic oriental demnă de Muntele Athos, grupează forțele intelectuale din Blaj în opera de traducere a cărții catolice de căpătâi, Biblia Vulgata. Cu debutul primăverii 1760 se semnalează un prim rezultat: traducerea Genezei este încheiată. La fila 74r a primului manuscris din V1,⁵¹² marginal, există următoarea însemnare: „*Eadem susceptae possessionis in Kuthfalv <a> 22 Martij 760*

⁵⁰⁵ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 231-275.

⁵⁰⁶ Această carte avea o situație ambiguă și pentru septuagentistul riguros care a fost Samuil Micu. În Biblia tradusă de el, aduce la titlul *Cântării...* următoarea notă: „Să țin acestea de capul 3 a lui Daniil” (*Biblia de la Blaj...*, p. 1375).

⁵⁰⁷ Demetrio Ruiz Lopez, *La historia de Susana y los viehosa traves de la pintura*, în Jesus Santiago și Julián Pastor Víctor (editori), *Congreso internacional „Biblia. Memoria Historica y Encrucijada de Culturas”*, Zamora, 2004, p. 694-703.

⁵⁰⁸ Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, p. 177.

⁵⁰⁹ Vezi ediția modernă a *Bibliei de la București (Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament)*, București, 1997, p. 740-750. Exegeza la Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 172-214.

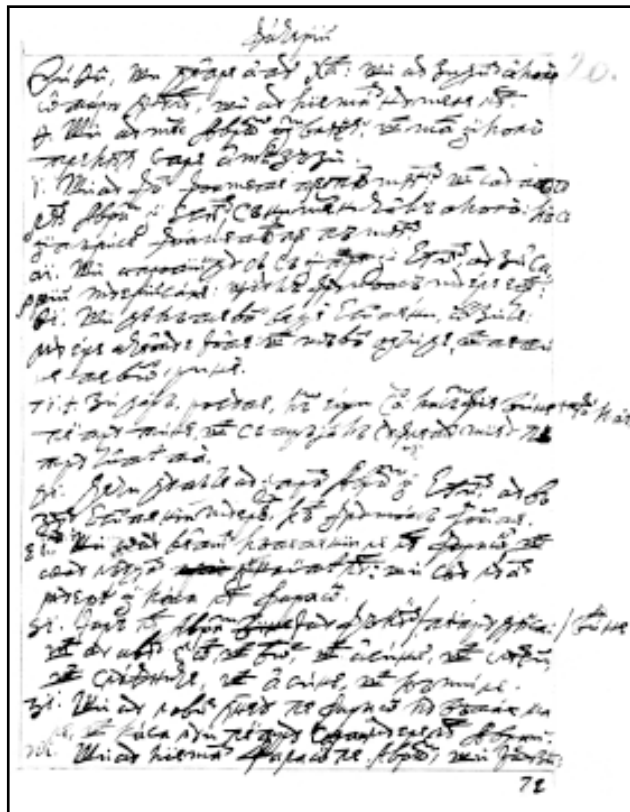
⁵¹⁰ Vezi James H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha. Apocalyptic Literature and Testament*, II, New-York, 1983, p. 531-564. Mulțumiri pentru această informație lui Remus Mircea Birtz.

⁵¹¹ Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 114.

⁵¹² Biblia lui Petru Pavel Aron s-a păstrat în două grupe de manuscrise de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române. Prima grupă, formată din manuscrisele românești 30, 25, 68, 23, 21, 18 și 22 (în ordinea cărților biblice) formează familia primară, „maculaturul” de lucru al traducătorilor, dintre care unul lipsește: cel cuprinzând cărțile biblice de la Proverbe până la Baruh inclusiv. Am numit acest grup de manuscrise V1. Al doilea grup îl formează manuscrisele românești 29, 19, 28 și 20 (în aceeași ordine), cuprinzând

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

ubi cometanei congregati” (În același loc al moșiei primite, în Cut, la 22 martie 1760, când s-au adunat vecinii). Semnificația „adunării vecinilor” este criptică, însă e foarte clar că Aron și-a luat cu sine echipa de traducători



Scrisul lui Petru Pavel Aron

și s-au așezat la moșia din satul Cut, unde în 25 martie consemnează încheierea traducerii Genezei. Ritmul de lucru a fost impresionant. Manuscrisul 18 din VI, ultimul din Vechiul Testament, se încheie cu însemnarea: „Sfârșitul prefacerii Vechiului Testament, care cu mila lui Dumnezeu în martie 12 s-au început și, cu a Aceluiași ajutoriu, într-aceiaș an, dechemvrie 21, s-au săvârșit”. Uluitoarea însemnare certifică faptul că marele text al Vechiului Testament a fost tradus în mai puțin de nouă luni. Geneza, de pildă, a fost tradusă în numai 13 zile, între 12 și 25 martie 1760. Performanța este ieșită din comun, o dată în plus, prin faptul că s-a realizat o premieră absolută în cultura românească: prima traducere a acestui text din latină. Nimic din ceea ce se făcuse înaintea lor, nici o filă sau un rând, nici un cuvânt nu le venea în întâmpinare, cu excepția Psaltirii, a cărei situație aparte în corpul Vulgatei lui Aron va fi consemnată mai jos. Ceva mai mult, întreprinderea lui Aron este prima traducere în românește a unui text latin, exceptând sporadicele acte politice sau diplomatice sosite la cancelariile domnești. O premieră la asemenea dimensiuni presupunea forțe umane capabile să o ducă la bun sfârșit. Aron s-a bazat pe grupul de intelectuali blăjeni din generația imediat precursoare Școlii Ardelene, în fruntea cărora s-a pus și împreună cu care a purces la traducerea Bibliei Vulgate. Manuscrisele din familia de maculatoare V1 atestă cel puțin șapte grafii, deci

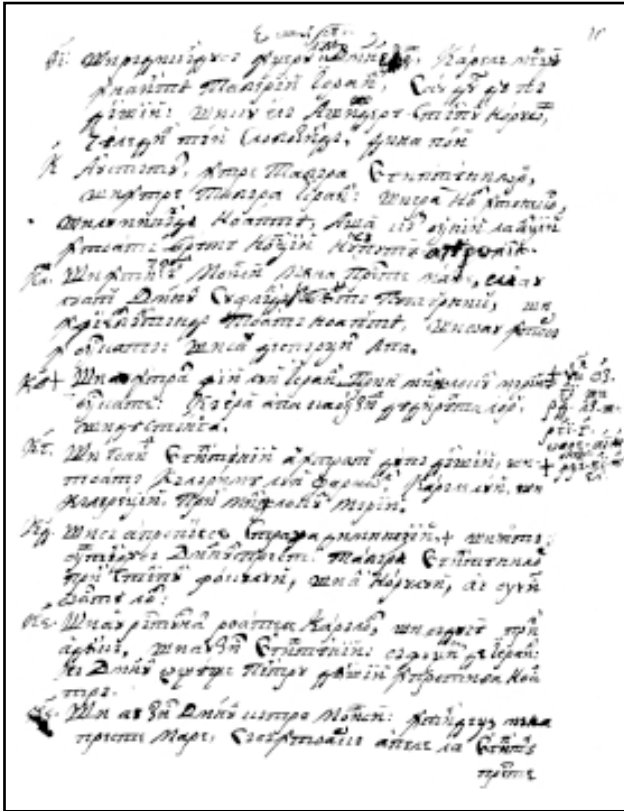
prezența a tot atâția traducători. Cine sunt ei, în mod concret? Primul scris este cel al lui **Petru Pavel Aron** însuși, unic prin gradul de dificultate în lecturarea lui. A doua grafie este a lui **Grigore Maior**. Scrisul ferm, cu linii puternice, al lui Maior, trădează firea voluntară a acestui personaj, care a marcat profund istoria Bisericii Unite din Transilvania, cultura Blajului în perioada de maximă înflorire și legendarul popular. Originar din Sărvăzel, sat situat în Sălaj, pe vechiul drum ce duce de la Tășnad spre Bihor, a fost printre cei dintâi absolvenți ai Propagandei Fide din Roma, de unde s-a întors în 1747 și a intrat călugăr în mănăstirea de la Blaj. S-a remarcat printre marile noastre personalități clericale prin erudiție, energie și patriotism înfocat, motiv pentru care a fost candidat de episcop în 1751 și 1764, obținând de fiecare dată cele mai numeroase voturi. Curtea vieneză i-a numit, însă, pe Petru Pavel Aron și Atanasie Rednic. Vederi deosebite față de Petru Pavel Aron și Atanasie Rednic l-au adus în veșnic conflict cu aceștia doi, încât ultimul îl elimină în 1765, arestându-l și trimițându-l în reclusiune la Munkács. De aici, existența lui Maior ia o turnură legendară. Este mai mult sau mai puțin cunoscută poezia populară – cu variante – alcătuită pe tema captivității sale la Munkács: „Plouă, plouă prin copaci / Robu-i Maior la Muncaci, / În temniță sub pământ / Nu simte boare nici vânt; / În temniță în prinsoare / Nu vede rază de soare. / „Pentru neamul românesc / Eu aicea îmi robesc / C-am vrut să-l scot din robie / Dintr-a lui mare prostie / Care-i neunie, / Și-am vrut să-l pun în picioare / Inima mă doare, / Plouă, plouă, iarba crește, / Muntele se înverzește / Și-al meu dor nu mai sosește / Nici nu se ivește. / Floricica florilor / Și mie mi-e dor / De un frate de departe / Din străinătate. / Unde sunteți, frații mei, / Dragii diecei? / Unde ești, poporul meu / Și-al lui Dumnezeu? / Căci voi pe min' m-ați uitat, / Dar Domnul nu m-a lăsat / Ci m-a mângâiat, / Că de vreun mare păcat / N-am fost vinovat. / Ocolitu-s de dușmani / Ca drumul de bolovani / Și mâncatu-s de străini / Ca iarba de boi bătrâni. / Și-s mâncat și de ai mei / Ca iarba de mielușei. / Dar mila străinului / E ca umbra spinului, / Cade greu creștinului. / Când gândești că te umbrești / Mai tare de dogorești / Numai cât te necăjești”.⁵¹³ Poezia este interesantă pentru gustul heroizant al poporului, care crease anterior o aureolă asemănătoare și în jurul lui Inochentie Micu-Klein, autoexilat la Roma.

Percepția eroică a antecesorului său a fost o piedică enormă în calea accederii lui Aron la scaunul episcopal, așa cum eroizarea populară a lui Maior a umbrat ulterior păstoria fructuoasă a lui Ioan Bob. A fost eliberat în 1771, personal de către împăratul Iosif II, dus la Viena și numit cenzor al cărților românești. Aici l-a prins moartea episcopului Atanasie Rednic, în 1772. La noile alegeri, Maior e preferat de votanți cu peste 100 de voturi și, de data aceasta, împăratul îl preferă la rândul său din lista celor trei persoane propuse de greco-catolici în așa numitul ternariu. Maior a păstorit, rodnic

Vechiul Testament în întregime. Acest grup l-am numit V2 și constituie textul nemijlocit după care s-a realizat ediția de față. A se vedea descrierea amănunțită a manuscriselor în *Nota asupra ediției*.

⁵¹³ După Ioan Ardeleanu senior, *Oameni din Sălaj*, Zalău, 1938, p. 18-19

⁵¹⁴ Vezi supra, n. 449.



Scrisul lui Grigore Maior

3 decembrie 1780, care conține în foaie volantă instrucțiunile sale privind slujbele la moartea Mariei Tereza.⁵¹⁷ Dintre toți traducătorii Vulgatei blăjene de la 1760, Grigore Maior este desigur cel mai calificat, așa cum episcopul Aron era cel mai entuziast, după cum arată părțile masive din manuscris cu grafia lui inconfundabilă.

Gherontie Cotorea a fost din capul locului un apropiat al lui Aron. Alături de Atanasie Rednic, a fost artizanul accederii la scaunul episcopal a vicarului apostolic antipatizat de către uniții nostalgici ai vremurilor eroice de sub Inochentie Micu-Klein. S-a născut în 1720 în satul Totoiu, lângă Alba-Iulia. A studiat la Blaj și Timavia, după care

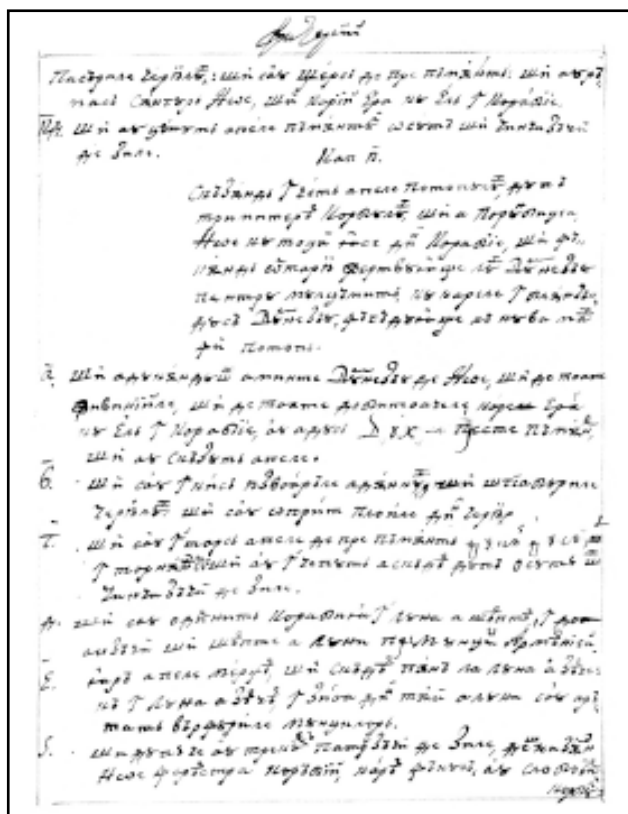
dar zbugiumat, până în 1782, când, din cauza intrigilor călugărilor, al căror lider îndrăgît fusese și care l-au trădat acum și au știut să exploateze cu abilitate laturile abrupte ale personalității sale, autoritatea vieneză îl obligă să demisioneze. A trăit retras la mănăstirea din Alba-Iulia, unde s-a stins în primele zile ale lunii februarie 1785. Grigore Maior a avut toate calitățile pentru a deveni un mare cărturar al neamului. Din activitatea lui de cărturar a rămas teza de doctorat luată la Roma în 1743, *Conclusiones ex universa philosophia...*,⁵¹⁴ tipărită tot acolo, în același an. Este, cum s-a văzut, autorul primei opere lexicografice a Școlii Ardelene, *Lexicon compendiarum...*,⁵¹⁵ deschizător de drum al unui lung drum lexicografic ardelean, care se va finaliza cu *Lexiconul de la Buda* din 1825. Atestări nedocumentate încă vorbesc despre două cărți ale sale: *Starea bisericilor românilor în Ardeal și Carte contra schismaticilor*, pe care le-ar fi scris. La consacrarea ca episcop, în 3 mai 1773, a elaborat o enciclică, pasionantă operă de oratorie, care s-a tipărit în același an la Blaj.⁵¹⁶ Dar marele merit cultural al lui Grigore Maior a fost susținerea tenace a activității tipografiei din Blaj. Sub păstoria lui s-au tipărit cărți ca: *Strastnic* (1773), *Polustav* (1773), *Psaltire* (1773), *Acatist* (1774), *Liturghii* (1775), *Evangelie* (1776), *Arhieraticon* (1777), *Catavasier* (1777), *Bucavna* (1777), *Ceaslov* (1778), *Psaltire* (1780), *Minologhion* (1781). O tipăritură interesantă scoasă de el este aceea din

⁵¹⁵ Supra, n. 476.

⁵¹⁶ Nu se cunoaște decât manuscrisul lucrării, dar este sigur că s-a tipărit. El se păstrează la Arhivele Naționale, Direcția județeană Cluj, Fond Blaj, colecția de documente, nr. 548.

⁵¹⁷ Despre el (selectiv): József Benkó, *Transilvania...*, II, p. 233, 284-285; Joanicus Basilovits, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovitz, olim ducis de Munkács, pro religionis ruthenis ordinis Sancti Basilii Magni, in Monte Csernek ad Munkács, anno MCCCLX factae, exhibens seriem episcoporum graeco-catholicorum Munkácsiensium* I, Cașovia, 1799, p. 174-175; Samuil Micu, *Scurtă cunoștință...*, p. 130; idem, *Brevis historica notitia...*, p. 398-400; idem, *Istoria românilor*, II, p. 355-358, 452-456; Petru Maior, *Istoria bisericilor...*, I, p. 132; Basiliu Rațiu, *Istoria bisericească pentru folosul tinerimei române teologico-scolastice*, Blaj, 1854, p. 296-297; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 39-55; Filip Docolin, *Episcopul Gavriel Gregoriu Maior*, în „*Observatoriul*”, I, 1878, nr. 89, p. 1-2; nr. 90, p. 1; nr. 93, p. 1-2; Alexandru Grama, *Istoria bisericească...*, p. 144-147; Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 619-657; George Bariț, *Părți alese...*, I, p. 513-515; Șemantismul venerabilului cler al Arhiepiscopiei metropolitane greco-catolice române pre anul Domnului 1900, de la Sînta Unire 200, Blaj, 1900, p. 34-38; Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente...*, p. 246-250; Simeon Zehan, *Un document vechi*, în „*Unirea*”, XI, 1901, nr. 47, p. 282-283; Ioan Rațiu, *Dascălii noștri...*, p. X-XII; G. Bogdan-Duică, *O corespondență de gazetă de acum 145 de ani despre vladica Grigorie Maior*, în „*Cultura creștină*”, X, 1921, nr. 12, p. 343-344; Ioan Georgescu, *Istoria bisericească...*, p. 224-228; Zenovie Păclășanu, *Din istoria bisericească...*, pass; Virgil Șotropa, *Două scrisori arhieresti*, în „*Revista istorică*”, IX, 1923, nr. 1-3, p. 20-25; *O adresă a lui Grigore Maior către Oficiul Comitatului Solnocul de Mijloc din 7 aprilie 1776*, în „*Sălajul*”, VII, 1926, nr. 9-10, p. 1-2; Ștefan Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, în „*Transilvania*”, LX, 1929, nr. 6, p. 449-464, 456-458; Iacob Radu, *Foștii elevi români uniți ai școlilor din Roma*, Beiuș, 1929, p. 11; D. Găzdaru, *Contribuție la relațiile lui Grigore Maior, Gheorghe Șincai și Petru Maior cu Roma*, Iași, 1933, p. 6-12; Nicolae Lupu, *Considerații asupra demisiei episcopului Grigorie Maior*, în „*Blajul*”, I, 1934, nr. 1, p. 24-32; Idem, *Cuvântarea protopopului Dănilă Pop de Cățina, în Sinodul de la Blaj din 12 august 1782, când episcopul Grigore Maior, silit de intrigi și calomnii, și-a dat demisia din scaunul episcopesc, retrăgându-se în mănăstirea din Alba Iulia*, în „*Blajul*”, III, 1936, nr. 2, p. 103-106; Augustin A. Pop, *Călugării de la Blaj și rolul lor în viața culturală a neamului*, în „*Cultura creștină*”, XVII, 1937, nr. 4-5, p. 308-324, pass.; Ioan Ardeleanu senior, *Oameni din Sălaj*, Zalău, 1938, p. 11-25, 187-193; Ștefan Manciuș, *Cititorii școlilor din Blaj*, Blaj, f.a., p. 29-42; Nicolae Comșa, *Dascălii Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 171-8; Nicolae Albu, *Istoria învățământului...*, p. 224, 250; Octavian Bârlea, *Ex historia romena: Ioannes Bob, episcopus Fogarasiensis (1783-1830)*, Freiburg, 1951, pass; Ion Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, București, 1973, pass.; Engel Károly, *Din tezaurele bibliotecii noastre: tezele disputei publice filosofice susținută de Grigore Maior la colegiul de Propaganda Fide*, în „*Biblioteca și cercetarea*”, III, 1979, p. 147-187; Magdalena Tampa, *Din nou despre începuturile bibliotecii de la Blaj. Cărți și posesori: Grigore Maior*, ibid., V, 1981, p. 93-105; Ioan Chindriș, *O tipăritură necunoscută: necrologul lui Grigore Maior*, în „*Steaua*”, XXXIV, 1983, nr. 8, p. 31; Grigore Ploșteanu și Ana-Maria Alexandra Buta, *Un publicist de seamă – Grigore Maior*, în „*Marisia*”, XXIII-XXIV, 1994, p. 289-344.

a intrat călugăr la Mănăstirea Sfânta Treime din Blaj, în 1747, o dată cu Grigore Maior și Silvestru Caliani. A fost apreciat și promovat de Petru Pavel Aron, dar a intrat în conflict cu urmașul acestuia, Atanasie Rednic, care l-a mutat disciplinar la Mănăstirea Strâmba Fizeșului, lângă Gherla, în 1765. Fire răzbătătoare, Cotorea s-a mutat paroh la Gherla, unde a zidit o biserică pentru românii uniți din cartierul Candia. După moartea lui Rednic, s-a



Scrisul lui Gherontie Cotorea

românii s-au despărțit de vechea lor credință apuseană, religia romană în care s-au născut ca popor. Lamentația este cea dintâi manifestare a unei marote dragi intelectualilor blăjeni, atotputernică în perioada creativă a Școlii Ardelene: oftatul după gloria strămoșilor romani și dorința de a reinvia ceva din spiritul acestora. Senzațional este însă un fapt pe care toți cunoscătorii textului l-au ignorat.

Prin aserțiunea „Porunca oarecând și Ardealului”, autorul extinde conceptul de „neam românesc” asupra tuturor românilor, mutând centrul ontologic dincolo de Carpați și intuind astfel corect ideea modernă de națiune română. Este o primă schiță a unității naționale, unde interesul general transcende rostul practic al scrierii: aceea de a defini și apăra unirea românilor ardeleni cu Biserica Catolică. Gherontie Cotorea este bănuțat a fi inițiatorul lucrării *Floarea adevărului* de la 1750, datorită încărcăturii de idei prozelite catolice pe care le-a adus de la Timavia, centru iezuit cu o puternică activitate în vremea Contrareforme.⁵¹⁹ După unii autori,⁵²⁰ a scris o *Carte de religie și obiceiurile turcilor*, a cărei soartă nu se cunoaște. Este probabil una și aceeași scriere cu aceea care s-a publicat mai târziu în *Calendarul de la Buda*, cu titlu analog.⁵²¹ Tot el ar fi autorul celebrei *Învățăture creștinești* de la Blaj din 1753 (cu a doua ediție în 1756).⁵²²

întors în mănăstirea blăjeană, unde a murit la o dată necunoscută. Lucrarea lui *De schismatica grecilor*, însoțită de compilația intitulată *Despre articulusurile ceale de price*, deși n-a văzut lumina tiparului la Blaj, l-a impus în rândul ideologilor unirii de foarte tânăr. Traducerea din Louis Maimbourg a făcut-o pe când era student la Timavia, în 1746, sub influența literaturii prozelite dure a iezuiților. Iezuitul francez făcuse școală cu această lucrare (6 părți în două volume), tipărită mai întâi la Paris în 1677, apoi tot acolo în 1678, 1679, 1682, 1687 etc. A cunoscut traduceri în mai multe limbi, între care, iată, și una românească, abreviată desigur, dar relativ timpurie (prima ediție germană va apărea abia în 1841, la Aachen). Compilând după obiceiul vremii, Cotorea inserează în *Despre articulusurile...* pasaje originale, în care deplânge situația deplorabilă a românilor în comparație cu trecutul glorios al strămoșilor: „Era oarecând și neamul rumânesc neam vestit și lăudat, iară acum fără de veaste și de toți ocărăț zace. Era oarecând viteaz și în războiu tare, iară acum fără de puteare și mai fricos decât alte neamuri. Era oarecând înțelept, iară acum încunjurat de norul nesciinții. Era de cinste, iară acum de toți lăpădat. Porunca oarecând și Ardealului, iară acum nici țării sale. Îi slujea oarecând alte neamuri, acum dânsul este bajocura acestora”.⁵¹⁸ Cotorea incriminează pe bună dreptate, pentru această situație dezolantă a românimii din vremea sa, faptul infortunat că

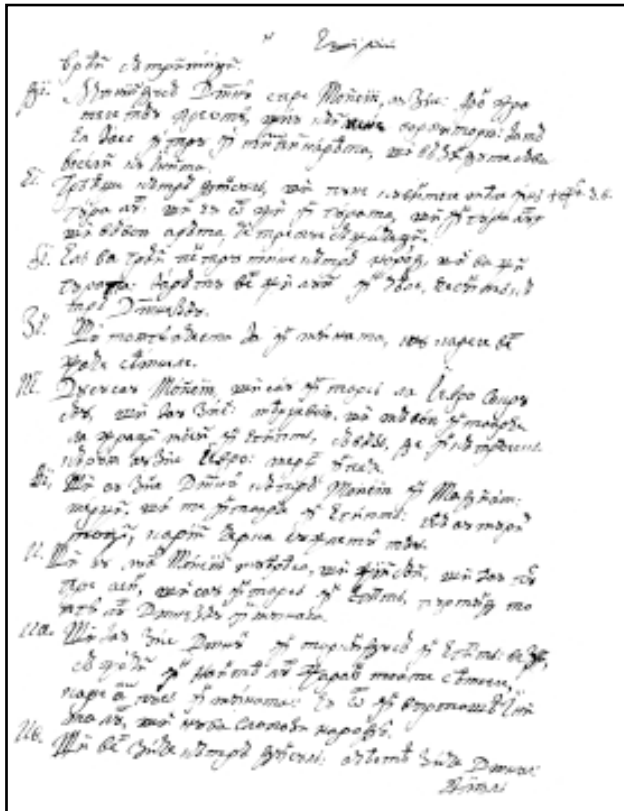
⁵¹⁸ Gherontie Cotorea, *Despre articulusurile ceale de price*, ediție îngrijită de Laura Stanciu, Alba Iulia, 2000, p. 89.

⁵¹⁹ Teodor Bodoșogae în *Despre cunoștințele teologice ale preoților noștri...*, p. 287.

⁵²⁰ Vezi de pildă Ioan Rațiu, *Dascălii noștri...*, p. VIII-IX.

⁵²¹ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 331, n. 176; Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 373.

⁵²² Despre Gherontie Cotorea: Samuil Micu, *Scurtă cunoștință...*, p. 121-122; idem, *Brevis historica notitia...*, p. 373, 388, 394, 396-398; idem, *Istoria românilor*, p. 331; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 101, 106, 115-117, 119, 121; Alexandru Grama, *Istoria bisericii românești...*, p. 135, 142; Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 613, 661; Augustin Bunea, *Din istoria românilor...*, p. 25, 233; idem, *Episcopii...*, p. 9, 34, 134, 143, 235, 277-295, 344, 368, 371-373; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în secolul al XVIII-lea*, II, p. 61, 63, 139, 150, 355-356; Ioan Rațiu, *Dascălii noștri...*, p. VII-IX; Ioan Georgescu, *Istoria bisericii creștine...*, p. 209, 219, 223, 225; D. Găzdaru, *Contribuție la relațiile lui Grigore Maior, Gheorghe Șincai și Petru Maior cu Roma*, p. 7-11; Augustin A. Pop, *Călugării de la Blaj...*, în „Cultura creștină”, XVII, 1937, nr. 4-5, p. 308-324; Ion Mureșan, *Ardealul*, București, f.a., p. 214; N. Drăganu, *Histoire de la litterature roumaine de Transylvanie des origines a fin du XVIII-e siecle*, București, 1938, p. 56-59; Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului*, p. 18; Lucian Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”*, București, 1940, p. 229; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc...*, p. 118-119, 138, 178, 195; Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 94-95; I. Tóth Zoltán, *Cotore Gerontius és az erdélyi román nemzeti öntudat ébredése*, în „Hitel”, 1944, p. 84-95; Octavian Bârlea, *Ex historia romena...*, pass; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 226, 229, 281; *Istoria literaturii române*, I, București, 1970, p. 512-514; Mircea Angheliescu, *Preromantismul românesc*, București, 1971, p. 36; I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei...*, p. 151, 158-161, 21, 222-225; Maria Protase, *Petru Maior, un ctitor de conștiințe*, București, 1973, p. 115, 184, 330; Adela Becleanu-Iancu, *Geneza culturologiei românești*, Iași, 1974, p. 75-76; Ion Lungu, *Școala Ardeleană*, București, 1978, p. 93-96; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 233-234; Ioan Chindriș, *Transilvanica*, p. 736.



Scrisul lui Atanasie Rednic

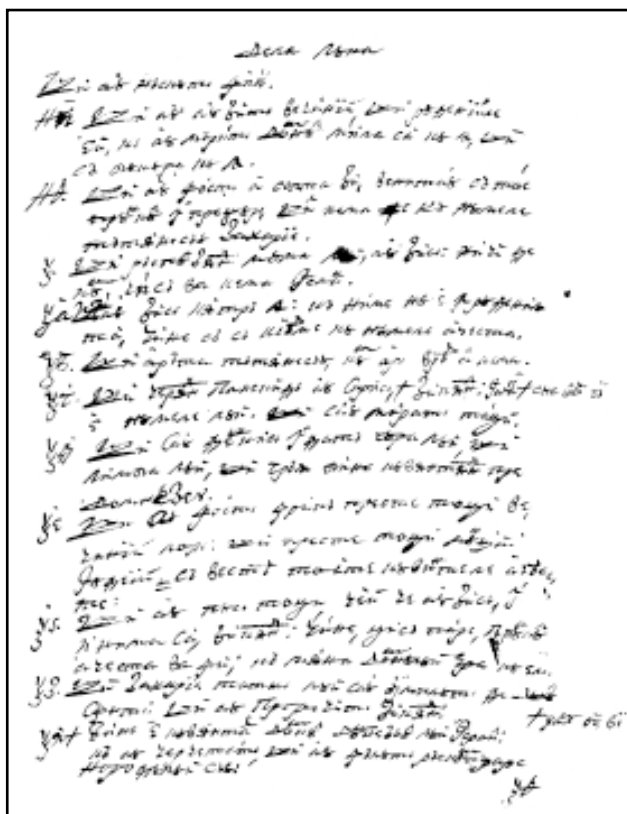
scrieri din timpul lui Aron. Modestia sa călugărească era însă influențată și de celebra deviză iezuită „Ad maiorem Dei gloriam”, după care individualitatea se pierde în spatele efortului pentru mărirea neîncetată a lui Dumnezeu. Personaj antipatizat în contemporaneitate și posteritate, Rednic a fost totuși de o consecvență rară cu sine însuși, toată viața. A urcat în scaunul episcopal după Petru Pavel Aron, în urma Sinodului electoral de la Blaj din 30 iunie 1764. După înscăunare, Rednic s-a răfuit cu rivalii săi în mod aspru. Ei erau în acel moment cei mai învățați bărbați ai românilor: Grigore Maior, care a fost condamnat să rămână pe viață în închisoarea Mănăstirii de la Munkács, Gherontie Cotorea, trimis la obscura mănăstire Strâmba de lângă Fizeșul Gherlei și Silvestru Caliani, trimis la o mănăstire tot atât de sălbatică, Măgina. Rămăs fără opoziție, Atanasie Rednic a condus eparhia în mod despotice, până în 2 mai 1772, când a murit. Dacă poporul l-a simpatizat, totuși, faptul se datorează vieții sale „ascetice”, de „sfânt”. Samuil Micu scrie despre el: „Vlădica Atanasie viață sfântă și curată au petrecut, și era foarte păzitoriu rânduielilor Beserecii Răsăritului”.⁵²³ La data traducerii Bibliei, Rednic forma o echipă cu cei pe care îi va mazili câțiva ani mai târziu, dovadă a talentului lui Aron de a stăpâni patimile mărunte din jurul său, în beneficiul scopului cultural.⁵²⁴

Silvestru Caliani, traducător și el, a fost una din marile speranțe neconfirmate ale Blajului iluminist. Originar din Sânmărtinul de Câmpie, comitatul Dăbâca, a fost al treilea călugăr greco-catolic la noua mănăstire din Blaj, după Petru Pavel Aron și Grigore Maior. Fiu de nobil român, a fost trimis de Inochentie la studii în Roma, împreună cu Grigore Maior, la Colegiul de Propaganda Fide, după reîntoarcerea de acolo a lui Aron, în 1743. Colegiul roman i-a expediat, însă, înapoi spre țară, căci le lipsea noviciatul bazilitan cerut. Și-au trecut noviciatul la Munkács, după care s-au întors la Roma. La revenirea în Blaj, Caliani a intrat în mănăstire, în 1747. A fost partenerul fidel al lui Grigore Maior în toate acțiunile acestuia, legate de speranța revenirii în țară a lui Inochentie Micu-Klein, de la Roma, și de blocarea a accesului lui Petru Pavel Aron la episcopie. La Sinodul electoral de la Blaj din 1751 a fost contracandidatul lui Aron, alături de Maior, fapt care va răci pe viitor și mai mult relațiile celor doi cu episcopul

Atanasie Rednic se numără și el între traducătorii cerți ai Bibliei Vulgata de la Blaj. S-a născut la o dată necunoscută, dintr-o familie nobilă din Giuleștii Maramureșului. A studiat teologia la Viena, dar adevărata pregătire doctrinară și-a perfecționat-o la Munkács, unde și-a făcut ucenicia de călugăr bazilitan. Munkács-ul era o episcopie unită cu vechime de câteva decenii în momentul când românii aderă la Unirea cu Biserica Romei. Mai apoi, această dieceză din nordul Ungariei a fost foarte bine controlată de iezuiți și, deci, influența latină în viața greco-catolicilor ruteni era mult mai accentuată decât la românii din Transilvania. Dar, în același timp, aici se păstrau câteva tradiții monahale foarte rigide, de tip oriental, nealterate de la 1360, când Teodor Koriatovici, principe rutean și duce de Munkács, a înființat mănăstirea bazilitană din Muntele Cernek. La venirea în Transilvania, în 1750, Rednic a adus cu sine acest amestec hibrid de monahism oriental excesiv și fidelitate față de Roma și iezuiți, pe care l-a inoculat și vicarului apostolic și mai apoi episcopului Aron. Viața geamănă întru monahism excesiv a celor doi a produs admirație la nivelul popular, dar și multe nemulțumiri în rândul clericilor învățați de la Blaj. I-a fost sprijin de nădejde episcopului său, dominându-l însă în calitate de confesor. Rednic este omul care a știut să-și ascundă cu cea mai mare grijă meritele culturale, impunând, se pare, pseudonimul de „Cuvioșii ieromonași” pentru multe

⁵²³ Istoria bisericii, II, p. 354.

⁵²⁴ Despre Atanasie Rednic: József Benkó, *Transilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus...*, II, 235; Samuil Micu, *Scurtă cunoștință...*, p. 120-121; idem, *Brevis historica notitia...*, p. 394-398; idem, *Istoria românilor*, p. 343-355; Petru Maior, *Istoria bisericii...*, p. 131-132; Joanicus Basilovits, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovitz...*, II, p. 174-175; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 113-125; Alexandru Grama, *Istoria bisericii românești...*, p. 138-144; Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, 622-639; Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, 240-246; Șemantismul veneratului cler al Archidiecezei metropolitane greco-catolice române pre anul Domnului 1900, de la Sinta Unire 200, p. 31-34; Augustin Bunea, *Episcopii...*, pass.; Ioan Rațiu, *Descălii noștri...*, p. XI-XII; Ioan Georgescu, *Istoria bisericii creștine...*, p. 224-226; Zenovie Păclișanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni...*, p. 27; Alexandru Nicolescu, *Arhieriei Blajului și activitatea lor pentru neam*, în „Cultura creștină”, XVII, 1937, nr. 4-5, p. 218-229; Alexandru Lupeanu, *Evocări din viața Blajului*, Blaj, 1937, p. 69-80; Ștefan Manciuș, *Citorii școlarelor din Blaj*, Blaj, f.a., p. 28-29; Nicolae Comșa, *Descălii Blajului*, p. 17; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc...*, p. 138, 143, 79, 187, 190, 197, 199, 225; Octavian Bârlea, *Ex historia romena...*, pass; I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei...*, pass.

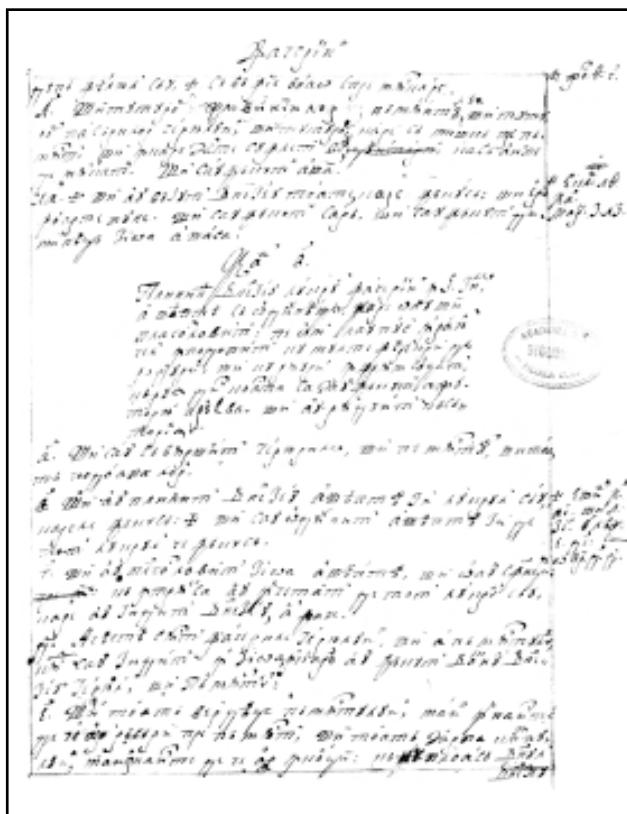


Scrisul lui Silvestru Caliani

un bun cunoscător al limbii latine, dovadă faptul că Inochentie I-a făcând secretar al său și I-a luat cu sine la Viena, în 1744, alături de Petru Aron, recent venit de la studii din Roma. După fuga episcopului Inochentie și întoarcerea la Blaj, Petru Pop de Daia va ajunge sameș (*rationista*) al domeniului episcopal, ulterior urcând la treapta de administrator (*provisor cameraris*). În calitate de personaj important al zonei,

rezultat după acest sinod, Aron desigur. Totuși, s-a numărat printre sftetnicii acestuia, iar în 1754, la deschiderea școlilor blăjene, a fost numit catehet și prefect de studii la clerici, o funcție didactică însemnată la acea dată. A îndeplinit și funcția de prepozit al mănăstirii. După moartea lui Petru Pavel Aron a intrat în conflict cu următorul episcop, Atanasie Rednic, din care cauză a fost trimis la Mănăstirea Măgina, pedeapsă care i-a fost comutată în aceea de portar la mănăstirea din Blaj, unde fusese superior al călugărilor. Nu i se cunosc contribuții scrise, în afara colaborării la Vulgata lui Aron. Datele nașterii și morții nu-i sunt cunoscute.⁵²⁵

Un personaj interesant între traducători este laicul **Petru Pop de Daia**,⁵²⁶ fostul secretar al lui Inochentie Micu-Klein. Originar din Daia Română, dintr-o familie de mici nobili români, era fratele protopopului Avram Pop de Daia, la rândul său secretar al lui Petru Pavel Aron. Asemeni multor tineri români uniți, a urmat cursurile liceului iezeit din Cluj, generos deschis celor veniți din noua confesiune ardeleană. S-a remarcat în rândul acestora printr-o activitate aparte, finalizată cu un examen strălucit de „baccalaureat”, în 1738, formă echivalentă unei licențe din zilele noastre. Lucrarea lui de absolvire, *Synopsis Vitae Sancti Francisci Salesii*, a văzut lumina tiparului în același an, fiind prima carte a unui român dedicată unui sfânt apusean apărută în mediu iezeit ardelean.⁵²⁷ A fost

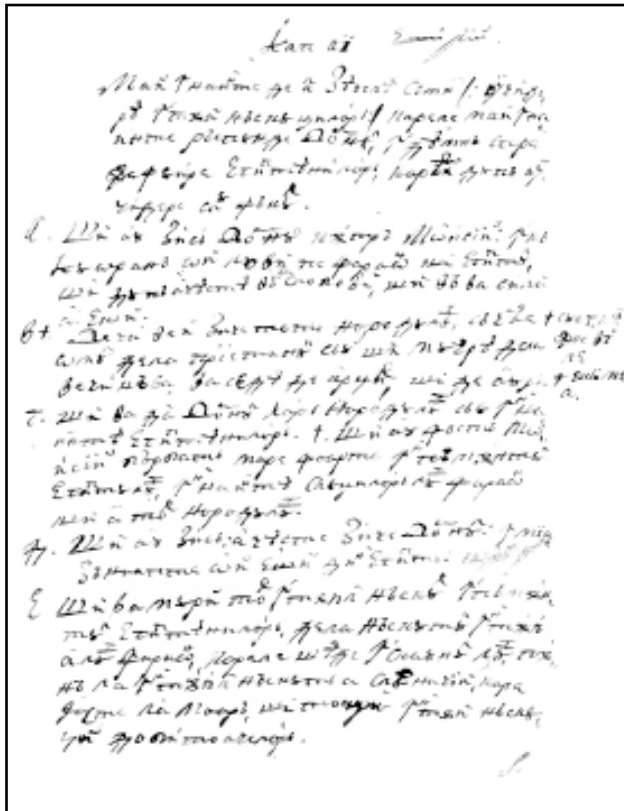


Scrisul probabil al lui Petru Pop de Daia

⁵²⁵ Informații despre el: Samuil Micu, *Istoria românilor*, p. 305, 331, 335, 345, 351; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 92-125 (intermitent), 223; Alexandru Grama, *Istoria bisericii românești...*, p. 125, 135, 140-143, 145; Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 661; Augustin Bunea, *Din istoria românilor...*, p. 24, 143, 222, 225-226, 233; idem, *Episcopii...*, p. 278-279, 284, 289-295, 309-311; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 61; Ioan Georgescu, *Istoria bisericii creștine* ..., p. 209, 225; Zenovie Păclișanu, *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu-Klein (1746-1786)*, București, 1924, pass.; D. Găzdaru, *Contribuție la relațiile lui Grigore Maior, Gheorghe Șincai și Petru Maior cu Roma*, p. 6-11; Augustin A. Pop, *Călugării de la Blaj* ..., p. 310-311; Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului*, p.19; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc...*, p. 119, 179-180; Octavian Bârlea, *Ex historia romena...*, p. 87; I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei...*, pass.; Maria Protase, *Petru Maior*, p. 91, 236; Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760 – 1821)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 50, 54, 116.

⁵²⁶ Identificarea, cu puține șanse de eroare, a lui Petru Pop de Daia, după scrisul acestuia, a fost făcută de colega Laura Stanciu și Gabriela Mircea, cărora li se aduc cea mai caldă mulțumiri.

⁵²⁷ Titlul întreg al cărții, în maniera barocă a tezelor de susținere, este: *Synopsis Vitae Sancti Francisci Salesii, Episcopoi, et Principis Gebenensium, Dum in Alma, ac Regio-Principalis Soc. Jesu Academia Claudiopolitana Positiones Universae Philosophiae publicae propugnaret Nobilis, ac Eruditus D. Petrus Dállyai*. AA. LL. et Philosophiae Baccalaureus, nec non pro suprema ejusdem Laureae Candidatus, è Sem. S. Josephi. Praeside R.P. Nicolao Janosi è Societ. Jesu AA. LL. et Philosophiae Doctore, ejusdemque Professore ordinario, et p. t. Seniore. Auditoribus oblata. Anno Salutis MDCCXXXVIII. Mense ... die ... Claudiopoli. Typis Academicis Soc. Jesu.



Scrisul probabil al lui Ioan Săcădate

Săcădate făcea parte din comisia teologilor avizați ai Blajului, menită să-i examineze pe preoții candidați la promovare. Prezența lui în această comisie era imposibilă fără cunoașterea temeinică a limbii latine, așa cum era cazul celorlalți membri (episcopul Aron, Grigore Maior, Silvestru Caliani și Atanasie Rednic) și fără cunoștințe aprofundate de teologie catolică. Altminteri, cooptarea lui, unicul necălugăr, nu își găsește explicația logică.

Echipa astfel alcătuită a trecut la tălmăcirea Vulgatei în românește, într-o formulă de lucru unică, impusă desigur de Aron. În mod firesc, trebuia să i se repartizeze fiecăruia câte o parte din textul latin, traducând astfel toți deodată. Dimpotrivă, li s-a impus lucrul în linie unică, pe același „impurum”, text primar sau maculator. Este greu de crezut că procedeul are pereche în cultura biblică. Nu traducea odată decât un singur om, un număr fluctuant de pagini, după care urma altul la rând, continuând munca precedentului de la pagina, cartea, capitolul sau versetul unde se oprise cel de dinaintea lui. De la primele versete ale Genezei, toate grafiile sunt prezente în manuscrisele V1, dovadă că întregul grup de traducători era la moșia episcopescă din Cut în martie 1760, când se încheie această carte. Nu este de imaginat că ei s-au plimbat de la Blaj la Cut și înapoi, numai pentru a traduce câteva pagini și a face apoi loc altuia. Nici prezența lor permanentă la moșie, vreme de nouă luni, nu este posibilă, căci Blajul clerical ar fi fost decapitat pur și simplu în lipsa întregii conduceri bisericești, aproape un an. Este de presupus că intervalul de circa două săptămâni de la Cut a fost unul de acomodare și testare a neobișnuitei metode, după care traducerea a continuat la Blaj, în același stil. Aceiași oameni, oricum puțini la număr, aveau diverse alte îndatoriri pastorale, monahale, didactice, administrative și culturale de îndeplinit, dar traducerea a decurs fără oprire. Om după om, în stil aproape militar, fiecare se apuca de lucru cu forțe proaspete, după un interval variabil de timp. Cantitatea de muncă pe om-repriză este de o inegalitate deconcertantă. Aron însuși, care nu s-a cruțat deloc în această muncă istovitoare, traduce uneori 2-3 pagini, pentru ca alții să nu se oprească preț de zeci de pagini. Dar ce l-a putut determina pe ierarhul de la Blaj să opteze pentru această metodă insolită? Aron era, fără îndoială, convins de dificultățile unei prime traduceri românești din latină, mai ales fiind vorba de textul Bibliei. Cei șapte traducători își aveau fiecare personalitatea sa, gradul de familiarizare cu limba latină, discrepanțe în stăpânirea limbii române înseși, având în vedere faptul că nici unul dintre ei nu făcuse școală

echivalent cu acela de membru în consiliul comitatului. Era om cu familie, după o mărturie a agentului aulic al lui Inochentie, Georg Hardt.⁵²⁸ De la el a rămas o relatare din 1747 despre cuvântarea lui Micu-Klein la sinodul care a avut loc în Blaj, în preajma plecării la Viena, în 1744.⁵²⁹

A șaptea grafie vizibilă în manuscrisul V1 este sub semnul incertitudinii. Ca presupunere, se poate avansa numele lui **Ioan Săcădate**, cel mai cunoscut protopop al Blajului din secolul al XVIII-lea, personaj implicat în toate evenimentele care au străbătut centrul episcopesc și religia unită vreme de decenii. S-a născut în satul Săcădate din zona Sibiului, la o dată necunoscută, pe cât de necunoscute sunt și etapele biografiei sale până la a fi pomenit ca protopop al Blajului. Asemeni cvasitotalității protopopilor uniți, a participat la eforturile zadarnice de a-l readuce în țară pe Inochentie Micu-Klein din exilul de la Roma și a-l reactiva în scaunul episcopal. Se pare că Inochentie avea o încredere deosebită în apropiatul său protopop, de unde și numeroasele scrisori pe care i le adresează de la Roma, agităndu-l și implicându-l în acțiunile considerate sedicioase de către autoritățile de la Viena.⁵³⁰ A colaborat însă armonios și cu Petru Pavel Aron, care l-a inclus în echipa celor dintâi profesori de la Blaj, în 1754. Gherontie Cotorea și „cinstitul protopopul Săcădate” trebuiau să-i învețe praxa bisericească pe elevii de la școala cu programă pur religioasă.⁵³¹ În 1758

⁵²⁸ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein...*, II, partea întâi, p. 6.

⁵²⁹ Despre el: Nicolaus Nilles, *Symbolae...*, II, p. 268; Gheorghe Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, p. 51-58; Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 378; Zenovie Păclișanu, *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu-Klein...*, p. 29, 57, 60, 115; Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară*, I, p. 222, 226, 233-234, 299; Aurel Răduțiu, *Daia Română la 1785*, în „Apulum”, XVI, 1978, p. 311-322; Francisc Pall, *op. cit.*, I, p. 14, 21, 67, 76, 82, 139, 190; II, partea întâi, p. 9, n. 9.; Ioan Chindriș, *Transilvania*, p. 642-643.

⁵³⁰ Vezi Zenovie Păclișanu, *Correspondența din exil...*, pass.; Francisc Pall, *op. cit.*, I, p. 82, 94, 96, 99, 101-103, 105-106, 108-109, 111, 139-140, 209, 211; II/1, p. 209, 233-234, 268, 280-281, 383; II/2, p. 324-325.

⁵³¹ Vezi supra, n. 253.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

românească dincolo de buchiseala din copilărie, pe texte bisericești simple, împreună cu preotul sau cu cantorul satului. O traducere „pe felii” ar fi putut scoate în evidență deosebiri mari între traducători, greu de armonizat ulterior. Astfel însă, având fiecare sub ochi felul cum a lucrat precedentul, cum s-a lucrat înaintea sa, șansele unui produs final unitar creșteau considerabil. Chiar și așa, nu lipsesc diferențele, uneori bătătoare la ochi, ale textului final, mai ales la capitolul ortografic. Se mai poate lua în considerare și un alt motiv, de ordin material de data aceasta, foarte serios pentru acea vreme: lipsa unui număr de exemplare din aceeași ediție latină, după care să poată lucra independent fiecare traducător. Indiferent de motivul care a impus metoda, ea s-a dovedit operativă și explică în bună parte răstimpul uimitor de scurt în care s-a tradus Vechiul Testament. Căci a traduce Vulgata într-o limbă oarecare, inclusiv româna, însemna de fapt traducerea Vechiului Testament. În marșul textului biblic prin istorie, Noul Testament s-a sintetizat într-o recenzie unitară, fără deosebiri, fenomen care face ca la această diviziune a Bibliei atât Vulgata cât și Septuaginta să ofere aceeași desfășurare structurală, narativă și textuală, în cele mai mici amănunte. Altminteri stăteau însă lucrurile cu Vechiul Testament. Recenzia LXX și Vulgata lui Ieronim proveneau din protomodele diferite și prezentau deosebiri care s-au clasicizat și au coexistat în paralel. Aceste deosebiri au ajuns emblematice în momentul când una și alta dintre Biblii a devenit reprezentativă pentru una sau alta dintre bisericile creștine. Sinodul de la Trident a fixat pentru viitorul Bisericii Catolice un model „autorizat” al Vulgatei lui Ieronim, care o îndepărtează și mai mult de LXX. Părinții sinodului tridentin au scos din rândul cărților canonice *Rugăciunea lui Manasie*, *3 Ezdra* și *4 Ezdra*. Totuși – precizează ei – aceste cărți „sunt pomenite uneori de unii sfinți părinți și se întâlnesc în câteva Biblii latine, atât manuscrise cât și tipărite”, astfel că li se destinează un loc în afara „cărților sacre”, la sfârșitul textului biblic, fără nici o concordanță sau alte intervenții (*nullae ad marginem concordantiae, nullae notae, nullae variae lectiones*). În această formă discriminatorie s-a fixat Vulgata post tridentină, prin redacția stabilită de Papii Sixt V și Clement VIII, după care s-au tipărit o puzderie de ediții în întreaga Europă. O asemenea ediție au folosit și traducătorii de la Blaj, una pe care am avut șansa să o identificăm nu doar ca ediție, dar și ca exemplar efectiv de lucru. Este o Biblie tipărită la Veneția în 1690, cu un titlu sobru, *Biblia Sacra*, plasat în mijlocul paginii realizate dintr-o compoziție grafică elegantă.⁵³² Edițiile istorice ale Vulgatei prezintă mici diferențe de ordin lexical între ele. Cea de referință în cazul de față corespunde în amănunt traducerii românești. Dar există familii întregi de Vulgate cu textul identic celui tradus de blăjeni. Nici indicarea ediției nu îndrituiește la afirmația că se cunoaște exemplarul concret după care s-a lucrat. Pentru acest caz, însă, șansele identificării indubitabile sunt certe. Cartea provine din cel mai vechi fond al bibliotecii călugărilor bazilitani de la Blaj. Ea este împânzită de sublinieri fine și bifări de pasaje cu creioane de două culori, albastru și roșu, trădând cel puțin doi dintre traducătorii care au simțit nevoia să se ajute astfel. Este exclusă logic ideea că una sau două persoane din mediul românesc au citit întregul Testament Vechi, cu interes subliniat punctual, numai de dragul lecturii, fără un scop lucrativ, în condițiile când exista o Biblie românească generalizată, cea de la București din 1688, deci anterioară Vulgatei de la Veneția. Din contră, Noul Testament nu are nici o subliniere, în pofida faptului că s-a dovedit de-a lungul vremii a fi o lectură mult mai îndrăgită, egalând popularitatea literară a psalmilor din Vechiul Testament. Se va explica motivul acestei lipse. Întâmplarea fortunată, de a fi în posesia cărții pe care au avut-o în mâinile lor traducătorii de la Blaj și i-au admirat ilustrația bogată și sugestivă, dorind pentru poporul lor un lucru similar, a dus la hotărârea de a reproduce în ediția de față gravurile din ediția venetă, la locurile pe care le secondează în plan vizual. Se reconstituie astfel atmosfera imagistică a Vulgatelor din Europa occidentală, unde artiști de renume au ilustrat ediții ale Bibliei.

Petru Pavel Aron și colaboratorii săi aveau așadar în față o ediție tridentină a Vulgatei, pe care voiau să o transpună în limba română. Aici însă versiunea LXX avea un prestigiu prea mare, pentru ca discriminările operate la Trident să poată trece neamendate. În *Biblia de la București*, *3 Ezdra* figurează în rândul celor „sfinte”, canonice, iar Samuil Micu va include în *Biblia de la Blaj* și rugăciunea lui Manasie. Din nou era pus Aron în situația de a naviga înțelept între cele două esențe ale bisericii pe care o păstora. Un fapt era lipsa din Vulgata a unor cărți biblice existente în LXX (*3 Macavei*, *4 Macavei*), desființarea altora ca structuri autonome și înglobarea lor în locuri diferite (*Scrisoarea lui Ieremia*, *Cântarea celor trei tineri*, *Susana*, *Istoria balaurului și a lui Bel*), și cu totul altceva marginalizarea cărților pe care ortodocșii le considerau sfinte. În ochii cititorului, demersul tridentin putea constitui o blasfemie. Aron a forțat ritmul traducerii în ideea de a tipări Biblia sa în forma Vulgatei. Trebuia, ca atare, să ia în considerare reacția viitoare a cititorilor, pe care aruncarea celor două cărți la sfârșitul Bibliei îi putea îndepărta, le putea trezi ostilitatea. Dincolo de tăcerea documentelor, postura episcopului și a colaboratorilor săi trebuie să fi fost delicată. Conciliul de la Trident, punctul de start al Contrareforme catolice, generatoare de polemici dure nu doar pe relația sud – nord, contra reformaților „eretici”, ci și pe vest – est, contra ortodocșilor „schismatici”, a revigorat puternic Biserica Catolică, acum cu tendințe de globlizare, prin aruncarea în luptă a formidabilei armate care a fost Compania lui Isus. Iezuiții, cărora le datora o bună parte a pregătirii sale intelectuale, nu erau pe placul lui Aron, sau cel puțin nu ca elemente intruse în Biserica Unită, prin teologul impus de actele primare ale unirii. Să

⁵³² Această sobrietate contrastează puternic cu titlurile interminabile la modă în acea vreme. Aceeași ținută simplă, lipsită de adausurile erudite baroce, caracterizează și ediția în sine. Formatul cărții în 8° (18,5 x 11,5 cm), 11 foi nenumerate + 998 + 26 foi nenumerate cuprinzând indicii de la sfârșit. Foile liminare cuprind o *Praefatio ad lectorem* (f. 2r + v), decretul Papei Clement VIII din 9 noiembrie 1602 pentru tipărirea Bibliei în tipografia Vaticanului (3r), decretul Conciliului de la Trident, unde se stabilește care cărți biblice sunt canonice și care nu (3v) și trei scrieri ale lui Ieronim, cea mai importantă fiind prefața la Pentateucul lui Moise. Întreaga tipăritură este ilustrată cu gravuri care însoțesc textul în plan vizual, în tradiția Vulgatelor apusene bogat ilustrate. Indicarea tipografiei în josul foii de titlu: „Venetiis, apud Nicolaum Pezzana MDCLXXXX”. Cartea provine din vechiul fond al călugărilor bazilitani de la Blaj și se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, cota B. 8738.

nu fi fost pustnicul de la Blaj de acord principial nici cu deliberatul tridentin referitor la Biblie? Fie din convingere proprie, fie din tactică de ierarh cunoscător al poporului său, el ignorează decretul din 8 aprilie 1546, în pofida anatemei pe care sinodali de la Trident o preconizau pentru cei care nu vor respecta hotărârea privind Biblia. Cărțile *Rugăciunea lui Manasie*, *3 Ezdra* și *4 Ezdra* sunt scoase din izolare și puse în rândul cărților canonice, la sfârșitul Vechiului Testament. Pentru compromis, reproduce totuși, la începutul *Rugăciunii lui Manasie*, celebra explicare a izolării celor trei cărți, care s-a perpetuat prin toate edițiile Vulgatei tridentine de până atunci: „Rugăciunea lui Manasie și doao cărți care supt nume de a treia și a patra a lui Esdra să numesc, într-acest loc, afară adecă din rândul canonicestilor cărți a Vechiului Testament carele sfântul Sinod de la Trident le-au cuprins și ca niște canoniceste a le priimi au poruncit, să pun, ca nu cumva de totul să se zăuite, fiind de oricarii sfinți părinți în scrisorile sale cândva chimate și în careva Biblii letinești, și scrise și tipărite, aflându-să”.⁵³³ În plus, aceste cărți nu sunt prevăzute cu concordanțe marginale. De fapt, întreaga Vulgată a lui Petru Pavel Aron reproduce fidel concordanțele din ediția latină, iar a căuta concordanțe pentru cărțile în cauză era dincolo de intenția traducătorilor.⁵³⁴

O problemă aparte a Biblei Vulgata de la Blaj este Psaltirea. Această cea mai îndrăgită și mai răspândită dintre toate cărțile Biblei a alimentat prin secole pietatea, gustul pentru lectură, erudiția și impulsul creator al cititorilor, limita superioară a atașamentului față de psalmi constituind-o versificarea acestora. În cultura noastră, emblematică este în acest ultim sens *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, tipărită la Uniev, în Polonia, în 1673.⁵³⁵ Acest interes răscolitor a produs diferențe chiar între cele mai savante ediții ale Psaltirii, din dorința editorilor de a oferi lirica davidiană într-o formă cât mai atractivă cu putință. Iată, în acest sens, o comparație între două Biblii din sfera Vulgatei latine, ambele tipărite la Veneția, în 1690,⁵³⁶ respectiv 1758.⁵³⁷ Cea de a doua, cu caracter de ediție critică, însoțește psalmii de rezumate antepuse ale acestora, relativ consistente, după procedeu obișnuit la capitolele celorlalte cărți biblice. În ideea editorului, psalmii sunt echivalați metodologic cu capitolele, idee relativ justificată, pe câtă vreme ei au fost codificați în decursul vremii pe versete numerotate, asemenea tuturor versetelor din Biblie. Editorul de la 1758 n-a simțit nici o deosebire între psalmi și celelalte texte biblice, din punctul său de vedere, unul erudit și pragmatic. Cu totul altminteri gândește editorul venețian de la 1690, care tratează psalmii diferit față de restul cărților Biblei. Toate acestea, inclusiv cele trei apocrife scoase din corpul canonic al textului, beneficiază de rezumate ale capitolelor, tradiționalele introduceri în materie fiind chiar foarte explicite, extinse. Nici un asemenea rezumat, însă, în cazul psalmilor. Cele 150 de unități ale Psaltirii urmează una după alta, fără nici o intervenție a editorului, psalmii numerotați pe versete urmând să-și dezvăluie singuri mesajul. Încercând o incizie în gândirea editorului anonim, se poate intui demersul unui om inteligent și cu sensibilitate artistică dezvoltată, care a considerat fie redundantă, fie lipsită de gust și eleganță rezumarea unor poezii, cum sunt psalmii în cea mai pură accepțiune a cuvântului. Mulți dintre psalmi, atât în Vulgata cât și în LXX, au titluri de intare în materie, cel mai frecvent fiind „*In finem, Psalmus David*” (În sfârșit, psalmul lui David). Există titluri și mai dezvoltate, cum ar fi la psalmul 3: „*Psalmus David, cum fugeret a facie Absalom filii sui*” (Psalmul lui David pe când fugea din fața fiului său, Absalom) sau la 17: „*In finem puero Domini David, qui locutus est Domino verba cantici hujus, in diem qua eripuit eum Dominus e manu omnium inimicorum ejus, & de manu Saul, & dixit*” (În sfârșit, fiului Domnului, lui David, care a grăit Domnului cuvintele cântării acesteia, în ziua în care l-a izbăvit pe el Domnul din mâna tuturor dușmanilor lui și din mâna lui Saul, și zise”). Textul Vulgatei a evoluat spre transformarea acestui titlu în primul verset al psalmului, numerotat ca atare, în vreme ce în Septuaginta el este situat înaintea psalmului, de regulă după cifra de numerotate a acestuia. Originalitatea ediției venețiene din 1690 constă în plasarea cifrei de numerotare **după** acest titlu-verset, cu excepția psalmilor 1 și 2: „*In finem, 1. Ne disperdas, David in tituli inscriptionem, quando misit Saul, & cutodivit domum ejus, ut eum interficeret (1. Reg. 19,11.) LVIII*”. Există cazuri când numerotarea psalmului survine după două versete:

„ In finem,

1. In carminibus intellectus David,
2. Cum venissent Ziphæi, & dixissent ad Saul:
Nonne David absconditus est apud nos?
(1 Reg. 23, 19. & 26. 1.) **LIII**”.

Acest procedeu neobișnuit este urmat de *Cartea psalmilor* din Vulgata lui Petru Pavel Aron, fidel și fără nici o abatere: „Întru sfârșit, 1. Să nu pierzi! David, în scrisoarea stălpului, când au trimis Saul și au păzit casa lui, ca să-l omoară (1 Împăr. 19, 11), **58**”. Sau, în al doilea caz,:

„Întru sfârșit

1. Întru cântările înțelegerii lui David,
2. Când venise Zifei și zisease cătră Saul:

⁵³³ „Oratio Manassæ, necnon Libri duo, qui sub Libri Tertii, & Quarti Esdræ nomine circumferuntur, hoc in loco, extra scilicet seriem Canonicorum librorum, quos sancta Tridentina Synodus suscepit, & pro Canonicis suscipiendos decrevit sepositi sunt, ne prorsus interirent, quippe qui a nonnullis sanctis Patribus interdum citantur, & in aliquibus Bibliis Latinis tam manuscriptis, quam impresis reperiantur”.

⁵³⁴ Ediția Biblei lui Samuil Micu din 1795 va cuprinde *3 Ezdra* și *Rugăciunea lui Manasie* de asemenea fără concordanțe.

⁵³⁵ Din literatura dedicată operei poetice a lui Dosoftei, vezi mai ales: Ștefan Ciobanu, *Dosoftei, mitropolitul Moldovei, și activitatea lui literară*, Iași, 1918; Augustin Z. N. Pop, *Glosări la opera mitropolitului Dosoftei*, Cernăuți, 1943; Henryk Mistowski, „*Psaltirea în versuri*”. *Metropolity moldawskiego Dosoftei’a a „Psalterz Dawidow” Jana Kochanowskiego*, Poznan, 1970; Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 283-296; Dan Buciumeanu, *Dosoftei, poetul. O hermeneutică a „Psaltirii în versuri*”, Drobeta-Turnu Severin, 2001.

⁵³⁶ Vezi supra, n. 532.

⁵³⁷ Supra, n. 496.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

„Au nu David s-au ascuns la noi?”

(1 Împăr 23, 19 și 26, 1.) 53

Identitatea absolută dintre Biblia Vulgata de la Blaj și *Biblia Sacra* de la Veneția din 1690 la aranjarea în acest fel a psalmilor în cadrul Psaltirii este dovada cea mai fermă a faptului că traducătorii români au avut ca original de lucru un exemplar din această ediție, întrucât bibliotecile din România nu dețin Vulgate din alte ediții cu acest mod de redactare. Cât despre identitatea exemplarului, element secundar, el este totuși cert în cazul de față, prin elementele arătate mai sus. Iată, dar, că formal Aron a respectat imaginea Psaltirii din Vulgata, ceva mai mult, dintr-o ediție care se îndepărtează la maximum de LXX. Fondul traducerii îl constituie însă limba română în care s-a realizat versiunea. Psaltirea era un accesoriu de cult printre primele traduse în limba română, începând cu *Scheiana*, *Voronețiana* și *Hurmuzachi*, manuscrise de la începutul secolului al XVI-lea. În 200 de ani, textul psalmilor în limba română și-a șlefuit suficient forma și și-a acumulat fondul sociologic de cuvinte, pentru ca, la începutul secolului al XVIII-lea, să se poată încheia o ediție de linie, un text național al Psaltirii. Specialiștii consideră că Psaltirea națională s-a realizat în 1703 la Buzău, textul ei rezistând prin vreme până în secolul al XX-lea, când îl regăsim în Biblia sinodală din 1914.⁵³⁸ Petru Pavel Aron s-a îngrijit și de tipărirea Psaltirii, care a apărut la Blaj în 1756, în rândul cărților liturgice scoase de sub teascul inaugurat la 1750. Nu se cunoaște însă nici un exemplar din această ediție,⁵³⁹ așa cum o enigmă este și ediția a doua. Ediția a treia, din care se cunosc exemplare și este descrisă bibliologic,⁵⁴⁰ a apărut după moartea episcopului. Se poate pune întrebarea firească dacă există vreo legătură de ordinul similitudinii între Psaltirea blăjeană de cult și cea din Vulgata tradusă la Blaj. Din analiza Psaltirilor de la Blaj din 1764, 1773, 1780, 1786 precum și cea cuprinsă în *Biblia de la Blaj* din 1795, reiese că acestea au urmat, „cu mici modificări”, textul de la Buzău al lui Grigore Râmniceanu.⁵⁴¹ Cât privește organizarea materialului, orice apropiere este exclusă, Psaltirea din Vulgata lui Aron fiind copia fidelă a schemei din ediția venetă de la 1690. Rămâne problema limbii, a expresiei românești. Fără a aștepta confirmarea documentară, se poate lua ca lucru sigur faptul că Aron a știut să diferențieze între Psaltirea de cult, care a ieșit în seria tipăriturilor accelerate sub păstoria sa, și Psaltirea pe care o voia pentru ediția Bibliei. Cărțile de altar apăreau la Blaj sub îngrijirea călugărilor săi savanți și reproduceau, probabil fără nici o schimbare, texte similare din afara Transilvaniei, de la Râmnic mai ales. Psaltirea din Biblia Vulgata este opera personală a lui Aron. Manuscrisul maculator 21 din V1, cuprinzând pe 126 de pagini Psaltirea, poartă grafia unui singur traducător, a lui Aron. Nici un altul nu este prezent, în întreaga Biblie, cu o contribuție atât de mare „dintr-o bucată”, grafia lor survenind ritmic cu un număr redus, uneori derizoriu, de pagini. Ambițiosul episcop a luat astfel asupra sa rezolvarea celei mai atrăgătoare, dar și mai dificile cărți biblice. Aici poate fi Aron urmărit în expresia sa literară, versiunea aceasta a psalmilor fiindu-i cea mai importantă contribuție – cunoscută până acum – la înjghebarea culturii românești premoderne, în pragul afirmării creatoare a Școlii Ardelene mature. Psaltirea sa este una originală, traducere aparte, care sparge mecanismul reproducerii textului de la Buzău din 1703. Analiza comparativă certifică acest lucru. Psaltirea din *Biblia de la Blaj* din 1795 nu are un text original, Samuil Micu apelând la cel consacrat prin numeroasele ediții tipărite la Blaj până la el.⁵⁴² Micu era condus și de admirația sa față de limba românească din Moldo-Valahia, care l-a determinat să utilizeze *Biblia de la București* din 1688 ca pe un rezervor de cuvinte, ambiția lui fiind de a unifica limba literară.⁵⁴³ Comparația Psaltirii lui Aron cu aceea din Biblia lui Micu arată dintru bun început că este vorba de două lucrări diferite :

P. P. Aron

Psalmul :

3, 5 Eu am dormit și am dormitat și m-am sculat, că Domnul m-au sprijinit.
3,6: Nu mă voi teame de miile norodului ce mă împresoară.
4, 2 Când am chemat, auzitu-m-au Dumnezeuul dreptății mele.
4,5 Mâniați-vă și să nu păcătuiți ; ceale ce ziceți în inimile voastre, în culcușurile voastre vă umiliți.
4, 9 În pace și spre aceștia voi dormi și mă voi odihni...
5 (titlu) Întru sfârșit, pentru ceaea ce moștenirea agiunge.
5, 2 Graiurile mele i-le în urechi, Doamne, înțeleage strigarea mea.

Biblia de la Blaj

Psalmul :

3,5 Și eu am adormit și am dormit ; sculatu-m-am, că Domnul mă va sprijini.
3,6 Nu mă voi teame de mii de noroad, cari împrejur mă împresoară.
4, 2 Când am strigat, auzitu-m-ai, Dumnezeul dreptății mele.
4,5 Mâniați-vă și nu greșiți; ceale ce ziceți în inimile voastre, în așternuturile voastre vă umiliți.
4, 8 Cu pace împreună mă voi culca și voi adormi...
5 (titlu) Întru sfârșit, pentru cea moștenitoare.
5,1 Graiurile mele ascultă-le, Doamne, înțeleage strigarea mea.

⁵³⁸ Alexandra Moraru, *Psaltirile românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Probleme de filiație*, în „Limba română”, XXII, 1974, nr. 3, p. 233-242; idem, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. (În legătură cu edițiile românești din secolul al XVIII-lea ale „Psaltirii”*, ibid., nr.1, p. 13-24.

⁵³⁹ Certitudinea apariției ei o confirmă o scrisoare din același an a lui Aron către episcopul latin de la Oradea, în care în informează că „...nostra typographia alterum hoc anno ecclesiastici prtem...hoc est Psalterium edidit” (Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752 – 1783)*, în „Perspective”, München, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 67-68). Pentru o Psaltire în ediție princeps la Blaj, în 1756, opinează Zenovie Păclișanu, *Tipografia din Blaj*, în „Boabe de grâu”, V, 1934, nr. 2, p. 105-108; Barbu Theodorescu, *Completări și rectificări la Bibliografia românească veche*, în „Glasul bisericii”, XIX, 1960, nr. 11-12, p. 1044; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973, p. 46.

⁵⁴⁰ Aurel Filimon, *Nouă contribuțiuni la Bibliografia veche românească*, în „Daroromania”, VI, 1929 –1930, p. 381-382.

⁵⁴¹ Eugen Pavel, *Un monument de limbă literară: Biblia lui Samuil Micu*, în *Biblia de la Blaj. Ediție jubiliară*, Roma, 2000, p. 2424.

⁵⁴² Ibid.

⁵⁴³ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 328.

5, 4 Căci cătră tine mă voi ruga, Doamne! Dimineața vei auzi glasul meu.
5,5 Dimineața voi sta înaintea Ta și voi vedea că nu Dumnezeu cel ce voiești fărădelege Tu ești.

5, 3. Dimineața vei auzi glasul meu. Dimineața voi sta înaintea Ta și mă vei vedea.
5, 4 Că Dumnezeu, Cel ce nu voiești fărădelege, Tu ești.

Întregul text al celor două Psaltiri poate fi parcurs astfel comparativ, recoltând sute de deosebiri semnificative dintre ele. În final, concluzia este că Psaltirea lui Aron e o traducere originală, nouă, până acum necunoscută, în limitele originalității pe care regulile epocii o admiteau. Textul psalmilor era unul bătut în cuie, una era și limba română în care se traducea. Nu se pot aștepta deosebiri radicale pentru a concluziona în sensul unei tălmăciri noi de către Aron, alta decât cele existente în limba română până la acea dată. Este evident că el a avut în față textul de linie post Buzău 1703, pe care l-a folosit ca matrice de bază pentru versiunea proprie. Dar se abate de la el mult peste limitele în care Psaltirea sa ar putea fi considerată o variantă integrată a seriei care reproduce Buzăul. Ațiutudinea activă față de modelul românesc are două motive. Primul îl constituie opțiunea estetică și lingvistică a lui Aron. Un astfel de exemplu se poate vedea în psalmul 115, 15: „Scumpă e înaintea Domnului moartea sfinților Lui”. La Samuil Micu, oglindă fidelă a Psaltirilor românești existente, versetul (numeroat 5, după Septuaginta) sună astfel: „Scumpă e înaintea Domnului moartea *cuvioșilor* Lui”. Aron consideră că harul lui Dumnezeu nu poate fi obținut printr-o simplă *cuvioșenie*, darul multora dintre oameni, ci prin *sfințenie* întreagă. Obsesia sfințeniei l-a urmărit până la moarte, în convingerea că ea poate fi înșușită pe pământ, printr-o viață de mortificare neconținută a impulsurilor extraspirituale și prin muncă fără răgaz înșoșită de rugăciune, după îndemnul apostolului: „Rugați-vă neîncetat!” Dar grosul deosebirilor față de Psaltirile amintite își au izvorul în dorința de a traduce, pe cât era posibil, cu fidelitate originalul latin după care s-a realizat întreaga Vulgată de la Blaj. Un exemplu la îndemână este chiar cel de mai sus, 5, 2: „Graiurile mele ia-le în urechi, Doamne, înțelege strigarea mea”. Forma neobișnuită se datorează traducerii fidele a textului latin: „*Verba mea auribus percipe Domine, intellige clamorem meum*”. Dubla dependență, de textul latin și de cel românesc circulant, secondată de inspirația proprie, l-a ajutat pe Aron să dea o versiune personalizată a Psaltirii, superioară estetic Vulgatei de la Blaj în ansamblu, unde a funcționat în mod adesea apăsător, până la calchiere, obediența față de singur textul latin. Astfel, Psaltirea este cea mai românească, mai „națională” dintre cărțile Bibliei de față, un produs cultural excepțional al Blajului iluminist, scos abia acum din întunericul manuscrisului inedit, așa cum multe alte opere ale Școlii Ardelene așteaptă încă momentul ieșirii la lumina tiparului.

La 1778, în varianta latină a istoriei sale, Samuil Micu spune, după cum s-a văzut, că Petru Pavel Aron „...universamque SS. Scripturam ex Latino in Valachicum transtulit, juxta Vulgatam Latinorum”.⁵⁴⁴ Informația trebuie privită cu circumspecție. Același Micu, în cuvântul *Cătră cetitoriu* la Biblia de la Blaj din 1795, spune dintr-un foc alte două inexactități despre Biblia lui Aron: 1. că acesta „toată S. Scriptură pre limba românească înșuși [s. n.] o au tălmăcit” și 2. că s-au păstrat numai „niște hârtii” din ea, restul s-a pierdut. Din analiza manuscriselor V1 se vede clar că la traducere au lucrat cel puțin șapte traducători, care se trădează prin grafiile lor diferite. Nici a doua informație nu este corectă: Biblia lui Aron s-a păstrat în 11 manuscrise masive, legate în volume cu coperți contemporane, și nu pe niște hârtii. De fapt, echipa de la Blaj a tălmăcit temeinic în limba română doar Vechiul Testament din Vulgata venețiană de la 1690. Cele patru volume V2, cu forma lor definitivă pregătită pentru tipar, arată clar intenția episcopului de da a la lumină, deocamdată, doar Vechiul Testament. În V1 există, totuși, manuscrisul 22, care conține textele celor patru Evanghelii. La o privire superficială, s-ar putea crede că acesta este un prim manuscris din Noul Testament, iar restul ori s-a pierdut, ori s-a oprit traducerea. Există precedentul unui întreg volum realment pierdut din V1, în care erau traduse în formă primară cărțile biblice Pildele sau Proverbele lui Solomon, Ecleeziastul, Cântarea cântărilor, Cartea înțelepciunii, Ecleeziasticul sau Isus Sirah, Isaia, Ieremia, Plângerile lui Ieremia și Baruch. Extrapolarea cazului o infirmă însăși forma în care se prezintă textul Evangheliilor traduse de echipa lui Aron. Textul lor nu curge firesc, ci este fărâmițat în pericope, adică secțiuni sau bucăți prescrise a se citi la slujbele bisericesti, cu indicarea exactă a sărbătorii sau prilejului cu care se citesc. Cele patru Evanghelii sunt traduse docil după aceeași sursă latină, cu rezumatele și concordanțele identice, dar secționate pe fragmente pericopale. Iată, de exemplu, începutul Evangheliei după Ioan:

190r

SFÂNTA LUI ISUS HRISTOS EVANGHELIIA DE LA IOAN

Cap 1



Cuvântul e Dumnezău, vîiață și lumină ce luminează pre tot omul; prin Carele toate s-au făcut și Carele om s-au făcut, de Carele mărturisește Ioan, zicându-să pre sine a-I fi glasul și nevrednic a-I dezlega cureaooa încălțămintelor și cum că-i Mielul lui Dumnezeu, Carele ia păcatul lumii. Andrei, unul din doi ucenicii lui Ioan carii au mers după Isus,

⁵⁴⁴ Vezi supra, n. 483.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

aduce la El și pre Simon, fratele său. Și Filip, de Isus fiind chemat, aduce la El pre Nathanail.

Zac. 1. Dumineca Paștii, la Leturg. Zac. 1.

1.  ntru început era Cuvântul, și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul.
2.  Acesta era întru început la Dumnezeu.
3. Toate printr-Însul s-au făcut și fără El nimic nu s-au făcut ce s-au făcut.
4. Într-Însul viața era, și viața era lumina oamenilor.
5. Și lumina întru întunec luminează, și întunecul nu o au cuprins.
- *Math. 3, 1. 6. *Fost-au om trimis de la Dumnezeu, căruie numele era Ioan.
- Mar. 1, 2. 7. Acesta au venit întru mărturie, ca să mărturisască de lumină, ca toți să crează printr-Însul. | 190v
8. Nu era el lumina, ci ca să mărturisască de lumină.
- *Jos 3, 19. 9. *Era lumina cea adevărată, carea luminează pre tot omul ce vine întru această lume.
- *Ovr. 11, 3. 10. În lume era *și lumea printr-Însul s-au făcut, și lumea pre El nu L-au cunoscut.
11. Întru ale Sale au venit și ai Săi nu L-au priimit.
12. Iară oricâți L-au priimit, le-au dat putere a fi fiii lui Dumnezeu celor ce cred întru numele Lui.
13. Carii nu din sânziuri, nici din voia trupască, nici din voia bărbătească, ci din Dumnezeu S-au născut.
- *Mth. 1, 16. 14. *Și Cuvântul trup S-au făcut și S-au sălășluit întru noi. Și am văzut slava Lui,
- Luc. 2, 7. slava ca a Unuia-Născut de la Tatăl, plin de dar și de adevăr.
15. Ioan mărturiseaște de El și strigă, zicând: „Acesta era de Carele am zis, Carele după mine va să vie mai nainte de mine S-au făcut, că mai nainte de mine era.
- *1 Tim 6, 16. 16. *Și din plinirea Lui noi toți am luat și dar pentru dar.
17. 17. Că legea prin Moisi s-au dat, darul și adevărul prin Isus Hristos s-au făcut.

Zac. 2. Sfânt. Paști. Luni luminat. Zac. 2.

- *1 Tim. 6, 17. *18. Pre Dumnezeu nime nu L-au văzut, nici o || dănoară. Fiiul Unul-Născut, 191r
17. Carele este în sinul Tatălui, Acela au spus.

Pericopele sunt numite aici *zacealuri*, după vechea formă slavonă, cu care românii erau obișnuiți de secole. Ce finalitate putea să vizeze această formă de lucrare? Indiciile, atent interpretate, arată intenția clară a lui Aron de a scote numai Vechiul Testament. De ce? Timpul și energiile nu lipseau. Dacă Vechiul Testament a fost tradus în mai puțin de nouă luni, Evangheliile au fost gata în ceva mai mult de o lună, la 28 ianuarie 1761, după o însemnare de la sfârșitul manuscrisului 22. Însăși însemnarea pare să indice un sfârșit al lucrului, un punct final. Și iarăși trebuie sondată gândirea episcopului blăjean, lucru dificil din cauza firii sale închise, nu însă imposibil. După analogia cu atitudinea față de *Biblia de la București*, pe care nu a vrut să o dubleze, ci a recurs la Vulgata, se poate lansa ipoteza că nu simțea nevoia Noului Testament românesc, pe câtă vreme el exista, iar existența lui era una glorioasă. Este vorba de *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648,⁵⁴⁵ carte epocală care a fixat un model ardelean de prezentare a materialului neotestamentar. Cercetătorii vânători de subiecte incitante au căutat în metoda predosloviilor din această carte sensuri teologice abisale, la limita hilarității.⁵⁴⁶ În realitate, rostul acestor povestiri de la începutul fiecărei cărți, ca și al rezumatelor copioase la capitole, era unul practic, foarte important. Într-o lume românească strivită de incultură, predosloviile picurau un strop de cultură la nivel popular, facilitau înțelegerea a ceea ce urma să fie citit, ajutându-i mai ales pe preoți să găsească ușor exemplul sau pasajul căutat. La 1795, când s-a pus problema tipăririi Bibliei lui Samuil Micu, pragmaticul episcop blăjean Ioan Bob i-a dat traducătorului peste cap întreaga metodologie, care era una savantă, a prezentării textului biblic în stare nudă, mai ales în cazul edițiilor după LXX. Convins de utilitatea populară, deci și comercială, a predosloviilor, Bob l-a supus pe Micu la cazna în plus a redactării de predoslovii la toate cărțile Bibliei, iar prin alte persoane a împănat-o cu rezumate la capitole.⁵⁴⁷ Forța modelului de la Bălgrad, de mare circulație în Transilvania, mai are o explicație. În condițiile terorii calviniste

⁵⁴⁵ Vezi ediție recentă: *Noul Testament. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan. Reeditat după 340 de ani din inițiativa și purtarea de grijă a sfințitului Emilian, episcop al Alba Iuliei, București, 1988. Cf. și Gabriel Tepelea (G. T. Pop), *Contribuții la studierea limbii și literaturii vechi. Sinonimele în Noul Testament de la Bălgrad (1648)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXX, 1962, nr. 7-8, p. 742 sqq.; G. Istrate, *Un monument important în istoria limbii române literare: „Noul Testament” de la Bălgrad (1648)*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLVIII, 1972, nr. 9-12, p. 749-774; Grigorie T. Marcu, *Considerații asupra Noului Testament din 1648*, în „Studii teologice”, XXV, 1973, nr. 9-10, p. 605-618;*


⁵⁴⁶ Grigorie Marcu, *Valoarea isagogică și biblico-teologică a celor 24 de predoslovii*, în *Noul Testament...*, ed. cit., p. 68-76.

⁵⁴⁷ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 336-338.

asupra românilor, de a-și lepăda legea strămoșească, abilul Simion Ștefan a reușit să dea o operă care nu se abătea deloc nici de la dreapta credință ortodoxă, nici de la limba română, care în această unică tipăritură de la Alba Iulia este ferită de noianul de ungurisme rebarbative, întâlnite în cvasitotalitatea celorlalte. Opera bălgrădeană este acreditată, din neaprofundarea comparației, drept model al *Bibliei de la București* din 1688.⁵⁴⁸ Biblia bucureșteană este în mod aparte lipsită de orice text original, nu are nici măcar rezumate la capitole, Nicolae Milescu urmând cu fidelitate modelul textului nud al ediției de la Frankfurt. Iar în ce privește limba, orice asemănare între graiul moldovenesc al spătarului și limba neaoșe ardelenescă a *Noului Testament de la Bălgrad* este o întreprindere hazardată. Dacă opera pusă în lumină de Simion Ștefan a făcut școală, acest lucru s-a petrecut acasă, în Transilvania, prima influență masivă fiind asupra *Bibliei de la Blaj* din 1795. Nu era Petru Pavel Aron, cel care s-a chinuit decenii la rând cu armonizarea dublei esențe a bisericii unite, omul chemat să încerce doborârea în plan cultural a Noului Testament familiar ardelenilor. Planul său cu Evangheliile din Vulgata era altul. În mod vizibil, el dorea să realizeze un Evangheliar, carte de primă importanță între cele de altar, care la acea dată nu era încă tipărită la Blaj. Acest plan a fost, se pare, abandonat ulterior, dovadă soarta manuscrisului care nu a mai suscitât nici un interes, rămânând în stadiul de maculator. La un an de după moartea lui Aron, în 1765, se va tipări la Blaj un Evangheliar, dar unul ortodox, la fel ca toate tipăriturile de altar scoase la Blaj până atunci, și care vor fi scoase în continuare tot astfel, până la episcopul Ioan Bob. Calea Evangheliarului după Vulgata s-a dovedit greșită, mai exact, confundarea palierului bisericesc cu cel cultural era o greșeală. Din acest ultim punct de vedere, Vulgata sub conținutul Vechiului Testament era suficientă pentru ilustrarea alterității culturale în cadrul bisericii creștine, gustul pentru cunoaștere al cititorului satisfăcut, căci Noul Testament nu spunea absolut nimic în plus față de ce se citea de secole în Ardeal. Dimpotrivă, Vechiul Testament al Vulgatei, cu ampla implicare a textului masoretic, pe lângă vechile recenzii latine pre-ironimiene, aduce schimbări uriașe față de Septuaginta, unele, foarte puține, marcate mai sus. Da, aici factorul cultural era regent și el motivează munca traducătorilor blăjeni, uniți cu toții în jurul unei idei, al unui scop care nu viza exercițiul bisericesc diurn în nici un fel. Propensiunea culturală este accentuată de faptul că blăjenii au desfășurat, prin traducerea Vulgatei, opera de pionierat a primei transpuneri în limba română a unui text latin de proporții. În condițiile limbii scrise de dinaintea codificării și unificării ei de către Samuil Micu prin *Biblia de la Blaj* din 1795, a îmbogățirii ei explozive prin achizițiile lexicale extracarpătine, sarcina blăjenilor de la 1760 a fost de o dificultate greu de imaginat. Două căi spre cuvântul potrivit a găsit Petru Pavel Aron și coechipierii săi, ambele justificate la acea dată. Prin imperativ istoric ce își avea sorginea în ideologia socială a unirii, ei au cotinuat opera de curățire a limbii scrise românești de zgura ungurismelor pe care le-au impus tipăriturile româno-calvine de la Alba Iulia din secolul al XVII-lea, cu excepția unică a Noului Testament din 1648. Metoda autorilor acestor cărți parazitare era de a lua din limba maghiară, limba „sfântă” a calviniștilor din Transilvania, toate cuvintele – mai ales termenii bisericești sau teologici – care nu aveau un corespondent consolidat în limba română. Sarcina catolicilor români din Transilvania era de a ilustra opțiunea distanțării de calvinism și prin eliminarea totemurilor lingvistice, mentalul popular al epocii fiind sensibil la haina verbală a religiei. Blăjenilor inspirați de Vulgata nu le-a rămas la îndemână decât apelul la limba populară din Transilvania, alte aporturi lingvistice urmând să intre abia peste decenii. Cum cei mai prestigioși dintre traducători erau nativi din părțile ardelenice de la nordul Mureșului (Petru Pavel Aron, Gherontie Cotorea, Atanasie Rednic, Grigore Maior), limba traducerii se resimte de coloritul nord-ardelean, pe care analiza lingvistică îl poate releva cu ușurință. Rămânea însă marea problemă a cuvintelor și termenilor biblici pentru care limba populară nu avea grai. Inspirația genială a lui Samuil Micu, de a lua cuvintele necesare din *Biblia de la București*, era de domeniul viitorului. La 1760, traducătorii Vulgatei se salvează printr-o fidelitate excesivă față de originalul latin. Cuvintele care lipseau din limba română sunt luate ca atare din latină, în mod prea puțin analizat, și „lipite” de textul românesc. Ideea îmbogățirii limbii prin neologisme nu era încă activă, conștientizată. Și totuși, din această preluare masivă de cuvinte latine a rezultat un fond lexical important pentru istoricul limbii, întrucât foarte multe cuvinte s-au validat în timp și se regăsesc astăzi în limba noastră literară. Nu mai puțin, urmarea topicii latine de către cei de la 1760 este în multe privințe un bun actual în expresia stilistică a limbii române. Acest amestec de românească populară și latină calchiată a dus la o limbă unică în cultura noastră, cu originalități și frumuseți, naivități și poticneli mai mari sau mai mici, toate însă în limitele unui ansamblu care definește o capodoperă a literaturii noastre vechi. În situația când limba de cultură din Moldo-Valahia, sufocată de fanarotism, își pierduse calitatea de navă-amiral pe care o avuse în miraculosul secol al XVII-lea, traducătorii Vulgatei de la Blaj sunt cei dintâi care încearcă, și reușesc în mod admirabil, să preia ștafeta „creșterii limbii românești”, printr-o operă monumentală. Faptul că Vulgata de la Blaj nu s-a tipărit nu înseamnă că ea a rămas operă moartă. Voința – iar acum și experiența! – șlefuirii și îmbogățirii limbii printr-o muncă de proporții uriașe și-a pus pecetea pe o generație de intelectuali, care pregăteau tineretul școlar ca profesori sau preoți. Ei sunt magma din adânc, din care va țâșni, nu peste mult timp, eflorescența impresionantă a Școlii Ardelenice, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior cunoscându-i pe cei mai mulți dintre talmăcitorii Bibliei lui Petru Pavel Aron și urmându-le exemplul în cultivarea limbii române. Exemplu deloc de lepădat, dacă citim acum din Vulgata lui Aron, cu ochii românului care cunoaște limba lui Eminescu, lecțiuni ce impresionează prin frumusețea de dincolo de timp a limbii. Baza sociologică populară a limbii de la 1760 se alătură unei viziuni ruraliste, prezentă în litera Vulgatei românești, dar și în habitudinile personajelor care populează Biblia. Însăși opera Creatorului de plămădire a lumii are la blăjenii noștri savoarea meticuloasă a meșteșugitului popular, a meșterului migălos și atent cu detaliile muncii sale, grație expresiei rustice a celui mai cunoscut pasaj din Biblie, pe care Aron și ai săi îl rezolvă astfel în mod admirabil:

⁵⁴⁸ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 623.

TESTAMENTUL LUI PETRU PAVEL ARON

- 1  ntru început au făcut Dumnezeu ceriul și pământul.
- 2 Iară pământul era înzădarnic și deșert și întunearec era preste fața adâncului și Duhul lui Dumnezeu Să purta preste ape.
3. Și au zis Dumnezeu: „Să să facă lumină!” Și s-au făcut lumină.
4. Și au văzut Dumnezeu lumina că iaste bună și au despărțit lumina de întunearec.
5. Și au numit lumina zio și întunearecul noapte. Și s-au făcut sară și dimineață: zi una.
6. Și au zis Dumnezeu: „Să să facă tăriia în mijlocul apelor și să despartă ape de ape”.
7. Și au făcut Dumnezeu tăriia și au despărțit apele carele era supt tăriia de cele ce era deasupra tăriii. Și s-au făcut așa.
8. Și au numit Dumnezeu tăriia ceriu. Și s-au făcut sară și dimineață: zioa a doua.
9. Și au zis Dumnezeu: „Să să adune apele cele de supt ceriu într-un loc și să să arâte uscatul”. Și s-au făcut așa.
10. Și au numit Dumnezeu uscatul pământ și adunările apelor le-au numit mări. Și au văzut Dumnezeu că iaste bine.
11. Și au zis: „Să răsară pământul iarba verde și carea face sămânță și lemn roditoriu, care face rod după feliul său, a căruia sămânță să fie într-însul pre pământ”. Și s-au făcut așa.
12. Și au scos pământul iarba verde și care face sămânță după feliul său și lemn care face rod si are fieștecarele sămânță după feliul său. Și au văzut Dumnezeu că iaste bine.
13. Și s-au făcut sară și dimineață: zioa a triia.
14. Și au zis Dumnezeu: „Să să facă luminători întru tăriia ceriului și să despartă zioa și noaptea și să fie spre seamne și spre vremi și spre zile și spre ani,
15. Ca să strălucească întru tăriia ceriului și să lumineaze pământul”. Și s-au făcut așa.
16. Și au făcut Dumnezeu doi luminători mari: luminătoriu mai mare, spre stăpânirea zilii și luminătoriu mai mic, spre stăpânirea nopții și stealele.
17. Și le-au pus întru tăriia ceriului, să lumineze pre pământ,
18. Și să stăpânească peste zi și peste noapte și să despartă lumina și întunearecul. Și au văzut Dumnezeu că iaste bine.
19. Și s-au făcut sară și dimineață: zioa a patra.
20. Și au zis Dumnezeu: „Să scoață apele jivină ce să târăiește pre pământ și pasire zburătoare supt tăriia ceriului.
21. Și au făcut Dumnezeu chituși mari si tot sufletul viu și ce să mișcă, carele au scos apele după feliurile sale și tot ce zboară după feliul său. Și au văzut Dumnezeu că iaste bine.
22. Și le-au blagoslovit, zicând: „ Creșteți și vă înmulțiți și umpleți apele mării și pasirile să să înmulțască deasupra pământului”.
23. Și s-au făcut sară și dimineață: zioa a cincea.
24. Și au zis Dumnezeu: „Să scoață pământul suflet viu după feliul său, dobitoace și ceale ce să târăiesc și fierile pământului, după feliurile sale”. Și s-au făcut așa.
25. Și au făcut Dumnezeu fierăle pământului după feliurile sale și dobitoacele și tot ce să târăiaște pre pământ după feliul său. Și au văzut Dumnezeu că iaste bine.
26. Și au zis: „Să facem om după chipul și după asemănarea Noastră și să stăpânească peștii mării și pasirile ceriului și fierăle și tot pământul și tot ce să târăia mișcându-să pre pământ”.
27. Și au făcut Dumnezeu pre om după chipul Său, după chipul lui Dumnezeu l-au făcut pre el, bărbat și fămeaia i-au făcut pre ei.
28. Și i-au blagoslovit Dumnezeu și au zis: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l supuneți și stăpâniți preste peștii mării și preste pasirile ceriului și preste toate jiviniile ce să mișcă pre pământ”.
29. Și au zis Dumnezeu: „Iată, v-am dat voao toată iarba care aduce sămânță pre pământ și toate lemnele carele au în sineș sămânță după feliul său, să vă fie voao spre mâncare.
30. Și tuturor jiviniilor pământului și tuturor paserilor ceriului și tuturor care să mișcă pre pământ și în care iaste suflet viu, ca să aibă de mâncat”. Și s-au făcut așa.
31. Și a au văzut Dumnezeu toate care făcuse și era foarte bune. Și s-au făcut sară și s-au făcut dimineață: zioa a șasa.

Un biograf al lui Petru Pavel Aron remarca, în 1891, că acesta „își mărginise activitatea numai pe terenul cultural și religios”.⁵⁴⁹ Această strategie i-a fost impusă de interesele macropoliticii imperiale din timpul Mariei Tereza, suverană luminată, dar cu domnia răscolită de două războaie care, deși fortunate până la urmă, au dinamitat întreaga gândire politică a celor doi cezari anteriori, Leopold I și Carol VI. Sub aceste auspicii, forțele

⁵⁴⁹ Mihail Străjanu, *Începutul nașterii naționale prin școli sau despre episcopul Petru Pavel Aron*, Craiova, 1891, p. 22.

politice de tip medieval din Transilvania au putut să atace cu eficiență elementul cel mai „primejdios” pentru ele din reforma imperială de după înglobarea principatului: unirea românilor cu Biserica Catolică. Nimicirea carierei lui Inochentie Micu-Klein a constituit un avertisment despre primejdiozitatea pentru români a căii politice militante, fățișe. Premisele pentru o asemenea metodă erau încă foarte îndepărtate. Petru Pavel Aron nu a fost cu nimic mai puțin român și iubitor de neamul său decât tulburătorul său înaintaș. Starea politică și socială oropsită a românilor ardeleni nu-i era indiferentă fiului de moț din Munții Apuseni, la fel cum nu-i erau necunoscute bazele istorice ale contenciosului din principat. Un pasaj din scrisoarea adresată Papei în 15 septembrie 1756, despre poporul român din Transilvania, este grăitor în acest sens: „Este un popor numeros, rămășițe ale lui Traian și Adrian, cum spune istoria, pentru care în limba lor se și numesc pe sine români sau romani, până în ziua de astăzi. Graiul le este latinesc și foarte asemenea cu cel italianesc. Din fire sunt foarte blânzi și apelați la orice măiestrie sau științe, la vicii ca și la pietate. Dar până acum au fost cu totul părășiți și desprețuiți de popoarele cari-i stăpânesc și de eretici. De aceea sunt și foarte aspri și fără știință de carte. Sunt aproape striviți de greutatea publice și ale domnilor, ca fiii lui Iacob în Egipt”.⁵⁵⁰ În aceste cuvinte puține, caracteristice firii sobre a pustnicului de la Blaj, se sintetizează întregul program politic și social al lui Inochentie, dar și miezul ideologiei culturale întemeiate pe istorie și latinitate, care se contura pas cu pas în rândul românilor, o dată cu dezvoltarea noii elite intelectuale cu studii savante în occidentul catolic. „Unde-i gloria străbună, unde-i patria română? Ardeal, pământ de jale, scumpă țară a mea!”, exclamă el cu altă ocazie.⁵⁵¹ În imposibilitatea căilor directe de a remedia această jale, Aron a mizat pe marea interioară a subterfugiului cultural, în cunoștința faptului că starea înfloritoare a popoarelor occidentale pe care le cunoștea este direct proporțională cu nivelul de cultură al acestora. În bătaia pentru cultură, Aron a fost neînving, inițiativele, energia, intuiția și reușitele lui punând adevărata vatră a primatului unui „pământ de jale”, Transilvania, în naționalizarea vieții intelectuale românești la pragul epocii moderne. Inochentie și-a depășit în mod dramatic epoca. Aron, în schimb, a fost conștient – din dezastrul personal al precursorului său – că, pentru a conduce un popor spre cucerirea deșeurilor sale, acel popor trebuie să aibă conștiința de sine dobândită prin cultură. La ce este bună sabia dacă nu o poți folosi? Într-o scrisoare către sora sa se poate citi un pasaj care îi deconspiră firea caldă, jertfelnică și iubitoare față de neamul oropsit căruia îi era căpetenie spirituală: „Oh, Dumnezeuule, dacă neamul nostru s-ar putea mântui prin jertfă, ce n-aș fi eu în stare să fac! Dar nu, de o mie de ori nu, *sabia nu străbate prin întunec* [s. n.], numai lumina străbate. Numai omul cult și religios se poate entuziasma. Alții se pot fanatiza: va fi flacăra, dar căldură și lumină nu”.⁵⁵² Religia și cultura au constituit sabia cu dublu tăiș a lui Aron, cu care a deschis calea spiritualității românești moderne. Episcopul nu și-a putut însă depăși destinul asumat, acela al muncii fără răgaz și întru modestie absolută. Alții vor culege roadele jertfei sale, care de fapt s-a înfăptuit, tineri dintr-o generație nouă și mai fortunată vor răspândi spre toate zările românești torța trezirii la cultură aprinsă de Aron la Blaj. Admirația aproape mistică față de Școala Ardeleană și opera ei strălucită, care va cuceri pentru totdeauna mentalul erudit românesc, se întemeiază pe diata culturală lăsată urmașilor de Petru Pavel Aron, unde Vulgata tradusă în 1760 își găsește un loc de frunte. Testamentul propriu-zis și l-a scris în 6 noiembrie 1758.⁵⁵³ Întreaga sa avere o lasă pe seama școlilor, activitatea cea mai dragă sufletului său, unde a cunoscut bucurii și decepții, unde a avut realizări eclatante și unde a comis erori, din prea mare dorință de viață sfântă, pe care o întrezărea și o credea realizabilă. Dar marele și adevăratul său testament este viața exemplară și unică pe care a dus-o, de mortificare a trupului și înălțare a spiritului, de aspră urmărire a unui țel luminos: ridicarea poporului român la cultura molipsitoare a secolului al XVIII-lea, care aprindea lumini pe tot cuprinsul continentului european.

A murit în 9 matrie 1764, la 55 de ani, în Baia Mare, „zdrobit de viața lui austeră și de marea lui oboesală pentru bunăstarea turmei încredințate păstoriei sale”.⁵⁵⁴ Cu câteva zile înainte, și-a desprins de pe trup lanțul și obezile de tortură, de care nu s-a despărțit pe tot timpul păstoriei sale, oferindu-le parcă altor doritori de viață dedicată în întregime spiritului. La ora când arhiepiscopul se stingea, icoana Mariei cu Pruncul Isus în brațe de pe iconostasul capelei sale din Blaj a plâns și a vărsat sudori, stârnind un val uriaș de popularitate și uimire, ca în fața minunilor.⁵⁵⁵ Asemeni eroilor autentici, a trebuit să moară pentru ca semenii săi, oamenii, să-și dea seama că au avut între ei un asemenea contemporan. În această lumină eroică în sens mistic îl vede Aron Cotruș, în poezia sa *Pe o carte*: „Și dincolo de rânduri simt cum cresc / Umbre din trecutul românesc... / Dintre ele văd cum se ridică, / Ca dintr-un deschis mormânt, / În drum spre un nevăzut amvon / Umbra ta de sfânt, / De om ce-n casne mari oprit-ai plânsu-ți / Și te-ai învins de mii de ori pe tine însuși, / Martir de măreție și răbdare antică, / Neprihănit vlădică Petru Pavel Aron”.

IOAN CHINDRIȘ

⁵⁵⁰ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 425-426.

⁵⁵¹ Mihail Srăjanu, *op. cit.*, p. 11.

⁵⁵² Virgil Stanciu, *Episcopul Petru Pavel Aron*, p. 58-59.

⁵⁵³ La Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 59.

⁵⁵⁴ Augustin Bunea, *Episcopii...*, p. 391.

⁵⁵⁵ *Icon lacrymans Balasfalvensis...*, pass.